

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK MİLLİYETÇİ HAREKETİNDE MİLLİYETÇİ
TOPLUMCU İDEOLOJİNİN İNCELENMESİ
(1963-1980)

Mevlüt Can ERSERGİN
2130243010

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT

ISPARTA-2024

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Türk Milliyetçi Hareketinde Milliyetçi Toplumcu İdeolojinin İncelenmesi (1963-1980)*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Mevlüt Can ERSERGİN

ISPARTA- 2024

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Mevlüt Can ERSERGİN
Öğrenci Numarası	2130243010
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanının Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT
Tez Başlığı	Türkiye Cumhuriyeti'nde Milliyetçi Toplumcu İdeolojinin İncelenmesi (1963-1980)
Turnitin Ödev Numarası	2558172279

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 26/12/2024 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 9'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

26/12/2024

Doç. Dr. Ayşegül ŞENTÜRK YİĞİT

ÖZET

1648 Westfalya Antlaşması ile birlikte Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve 1789 Fransız İhtilaline giden süreçte Sanayi Devrimi ve Aydınlanma Çağı ile birlikte inşa olan milliyetçilik 1789 Fransız İhtilalinden sonra modern dünyayı şekillendiren bir ideoloji olmuştur. Milliyetçi ideoloji ile Rumelindeki azınlıkların isyanları ile tanışan Osmanlı İmparatorluğu ve hakim millet olan Türkler imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak adına milliyetçiliğe temkinli yaklaşmış, aynı zamanda imparatorluğun sosyal sisteminden dolayı Türk milliyetçiliği geç inşa olan bir ideoloji olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminin sonlarında Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi ideologların düşünceleri ile inşa olan Türk milliyetçiliği, 1918 Mondros Mütarekesinin ardından gerçekleşen Milli Mücadele’nin temel motivasyon kaynağı olduğu gibi, Milli Mücadele’nin sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin de kurucu unsurlarından birisi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında üç büyük milliyetçi gelenek Türk Milliyetçi Hareketinde etkin olsa da Türk milliyetçiliği bir siyasal partinin ana ideolojisi olmamıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra darbenin önde gelen isimlerinden ve milliyetçi bir kurmay olan Alparslan Türkeş, Milli Birlik Komitesi ile ihtilafa düşerek 1961 yılında Yeni Delhi’ye gönderilmiştir. Yeni Delhi’den geldikten sonra CKMP’ye üye olan ve kısa sürede yükselen Türkeş, 1965 yılında Genel Başkan olmuş ve partinin politikalarını ve programını Milliyetçi Toplumcu düşünce çerçevesinde şekillendirmiş, Türk Milliyetçi Hareketini partileştirmiştir.

Gençlik yıllarında Ziya Gökalp’in solidarist fikirlerinden etkilenen Türkeş, kaleme aldığı Dokuz Işık doktrinin de Milliyetçi Toplumcu düşünceyi açıklamış ve Türk Milliyetçi Hareketinde yeni bir gelenek inşa etmiştir. Türk milletine liberal kapitalizm ve komünist sosyalizm dışında üçüncü bir yol öneren Türkeş ve Milliyetçi Toplumcu düşünce 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar Türk Milliyetçi Hareketinin ana ideolojisi konumunda olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alparslan Türkeş, Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Türk Milliyetçi Hareketi, Milliyetçi Toplumculuk

(ERSERGIN, Mevlüt Can, *A Rewiew of Nationalist Socialist Idelogy in Turkish Nationalist Movement (1963-1980)*, Master Thesis, Isparta,2024)

ABSTRACT

With the Treaty of Westphalia in 1648, nationalism began to take root in Western Europe, evolving significantly during the Industrial Revolution and the Age of Enlightenment. By the time of the French Revolution of 1789, it had emerged as a dominant ideology shaping the modern world. The Ottoman Empire, encountering nationalism primarily through the uprisings of minorities in the Balkans, approached this ideology cautiously in an effort to safeguard the territorial integrity of the empire. Moreover, due to the unique socio-political structure of the Ottoman system, Turkish nationalism emerged as a comparatively late-developing ideology. By the late reign of Sultan Abdulhamid II, Turkish nationalism began to crystallize through the intellectual contributions of figures such as Ziya Gökalp and Yusuf Akçura. It subsequently became a central driving force in the National Struggle following the 1918 Armistice of Mudros and one of the foundational pillars of the Republic of Turkey established in its aftermath. During the early years of the Republic, although three significant nationalist traditions influenced the Turkish Nationalist Movement, Turkish nationalism did not serve as the principal ideology of any political party. Following the military coup of May 27, 1960, Alparslan Türkeş, a leading figure in the coup and a staunch nationalist, experienced conflicts with the National Unity Committee and was subsequently assigned to New Delhi in 1961. Upon his return, Türkeş joined the Republican Peasants' Nation Party (CKMP) and swiftly ascended within its ranks, becoming chairman in 1965. Under his leadership, the party's policies and programs were redefined within the framework of nationalist and collectivist thought, effectively institutionalizing the Turkish Nationalist Movement as a political entity. Influenced by the solidarist ideas of Ziya Gökalp during his formative years, Türkeş articulated his vision of nationalist and collectivist thought in the "Nine Lights Doctrine," thereby establishing a new ideological tradition within the Turkish Nationalist Movement. Advocating a third way for the Turkish nation beyond liberal capitalism and communist socialism, Türkeş and his vision of nationalist collectivism remained the dominant ideological framework of the Turkish Nationalist Movement until the military coup of September 12, 1980.

Key Words: Alparslan Türkeş, Turkish Nationalism, Turkish Nationalist Movement, Nationalist Socialism

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1. TANIMLAR	7
1.1. Millet Kavramı	7
1.2. Milliyetçilik Kavramı	12
2. KURAMLAR.....	15
2.1. İlkçi (Primiordialist) Milliyetçilik Kuramı.....	15
2.2. Modernist Milliyetçilik Kuramı	16
2.3. Etno-Sembolcü Milliyetçilik Kuramı	21
3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KURAMSAL ALT YAPISI VE MİLLİYETÇİ TOPLUMCULUK	24
3.1. Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı ve Milliyetçi Toplumculuğa Olan Etkisi.....	25

2. BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU ve YÜKSELİŞİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR PANORAMA

1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLER	27
2. TÜRKÇÜLÜK.....	33
2.1. Türkçülüğün İnşasının Gecikmesindeki Sebepler.....	33
2.2. Türkçülüğün İnşa Olmasında Rol Oynayan Etkenler.....	37
2.3. Osmanlı İmparatorluğunda Türk Milliyetçiliğinin Temelleri	39
2.4. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp.....	40

2.5. Osmanlı İmparatorluğu Dışındaki Türkçülük Hareketleri	54
3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ, MUSTAFA KEMAL'IN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI (1918-1923)	63
3.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşüncelerinin İnşası ve Milliyetçilik Anlayışı. 63	
3.2. Milli Mücadele Döneminde Türk Milliyetçiliği.....	69
3.2.1. Milli Mücadeleye Giden Süreç ve Türk Milliyetçiliği	69
3.2.2. Milli Mücadelede Türk Milliyetçiliği ve Milliyetçi Motivasyon	78
4. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL PANORAMASI.....	83
4.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik Gelenekleri	83
4.1.1. Kemalist Milliyetçi Gelenek.....	84
4.1.2. Türkçü-Turancı Gelenek.....	86
4.1.3. Muhafazakâr Milliyetçi Gelenek (Milliyetçi Mukaddesatçılık)	89

3. BÖLÜM

1. BİR ÜÇÜNCÜ YOL OLARAK MİLLİYETÇİ TOPLUMCULUK	98
1.1. Siyasette Üçüncü Yol Tartışması	98
1.2. Alparslan Türkeş'in Üçüncü Yolu	101
2. MİLLİYETÇİ TOPLUMCULUK NEDİR?	105
2.1. Milliyetçi Toplumcu Geleneğin İnşası ve Tarihsel Süreç	107
2.2. Milliyetçi Toplumcu Düşünce Açısından Devlet.....	109
2.3. Milliyetçi Toplumcu Düşünce Açısından Ekonomi	112
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	120
EKLER.....	129
Ek 1. Erol Maraşlı Arşivi (1977) Ülkücü Kadro dergisi kapağında kapitalizmin sembolü dolar işaretini büken Türkeş	129
Ek 2. Erol Maraşlı Arşivi 1973 Liberal Kapitalizm karşıtı bir Milliyetçi Toplumcu Slogan	130
Ek 3. Erol Maraşlı Arşivi, 1972. Milliyetçi Toplumculuğun üçüncü yol olarak tanımlayan bir diğer slogan ve pankart.....	131
ÖZGEÇMİŞ.....	132

ÖNSÖZ

1648 Westfalya Antlaşması ile Avrupa’da doğan milliyetçilik, 1789 Fransız İhtilali’nin ardından tüm dünyada yayılmaya başlamış, Aydınlanma Çağı ve Sanayi İnkılabının etkisiyle günümüze kadar gelen dünya tarihini şekillendirmiştir. İslam dininin milliyetçiliğe bakış açısı ve zimmet anlayışına dayanan Millet Sistemi gibi etkenlerin yanı sıra milliyetçi motivasyonlu azınlık isyanlarının Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdit etmesi gibi sebepler Osmanlı İmparatorluğunda Türk milliyetçiliğinin geç teşekkül etmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminin son yıllarında Gaspıralı zade İsmail Bey, Hüseyinzade Ali Turan Bey, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi isimlerin çabalarıyla inşa olmaya başlayan Türk milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini şekillendirmiş hatta 1918 Mondros Mütarekesinin ardından gerçekleşen Milli Mücadele ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasının akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun temel taşlarından birisi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kırk yılında Kemalist Milliyetçilik, Milliyetçi Muhafazakârlık, Türkçülük Turancılık olmak üzere üç gelenekte savunulan milliyetçi ideoloji siyasal hareket bağlamında bir parti tarafından birincil ideoloji konumunda olmamıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin hemen akabinde ihtilalin önde gelen isimlerinden olan ve ismi 1944 İrkçılık-Turancılık Davasında da anılan Kurmay Albay Alparslan Türkeş, başında bulunduğu On Dörtler Cuntası ve Milli Birlik Komitesi ile fikirlerinin ters düşmesi sonucunda arkadaşlarıyla birlikte sürgün edilmiştir. Türkiye’ye dönmesinin hemen ardından Türk Milliyetçi Hareketini partileştirmek istemiştir. 1963 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisine katılan Türkeş 1965 CKMP Büyük Kongresinde Genel Başkan seçilmiş, 1969 CKMP Büyük Kongresinde ise partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir.

1965 yılında ilk kez Genel Başkan seçilen Türkeş, partinin program ve politikalarını değiştirmiş milliyetçiliği partinin birincil ideolojisi haline getirmiştir. Kaleme aldığı Milli Doktrin müstear ismiyle yayınlanan Dokuz Işık isimli eserinde Türkeş, Türk milletine kapitalizm ve komünizm dışında milliyetçilik temelli bir üçüncü yol sunmak isteyen Türkeş, CKMP’yi Milliyetçi Toplumcu ideoloji bağlamında yeniden şekillendirmiştir. Türkeş’in inşa ettiği bu yeni gelenek Türk

Milliyetçi Hareketinin tarihinde yeni bir dönüm noktasını teşkil etmiş Türkes 60'lı yılların ikinci yarısından 1997 yılındaki vefatına kadar Türk Milliyetçi Hareketinin yegane lideri konumunda olmuştur.

Siyaset bilimi literatüründe üçüncü yol genel olarak liberalizm-kapitalizm ve komünizm-sosyalizmin aşırı uç noktalarını törpüleyerek üçüncü bir seçenek sunmayı amaçlayan hareketlere, ideolojilere ya da teorilere verilen isimdir. Milliyetçi Toplumcu düşünce ismi altında şekillenen Türkes'in Üçüncü Yolu temelde Ziya Gökalp'in Solidarist Korporatizminden ilham almaktadır. Emile Durkheim'in sosyolojisinden ve Fransız solidarizminden etkilenen Gökalp sosyolojik, kültürel ve ekonomik bağlamda Türk milliyetçiliğini yeniden inşa edecek bir teori oluşturmuştur.

Gökalp, Türk milletinin geleneklerinde ve karakterinde tesanütün yani dayanışmanın olduğunu ve bu bağlamda Türk milletinin toplumsal dinamiklerinin dayanışma sayesinde işleyeceğini belirtmiştir. Dayanışma ise ancak yine tarihimizde ve geleneklerimizde var olan korporatizm ile yani meslek esasına dayalı bir şekilde örgütlenerek gerçekleşeceğini savunmuştur. Öte yandan Gökalp, Friedrich List'in Milli İktisat teorisinden de etkilenerek her milletin kendi gelenek ve karakterine göre iktisadi hamleler yapması gerektiğini savunurken serbest teşebbüs başta olmak üzere verilecek tüm özgürlüklerin Türk milletinin karakter ve özgürlüğüne göre verileceğini savunmuştur. Türkes ise Milliyetçi Toplumcu ideolojiyi bu temeller üzerine inşa ederek Türk millete liberalizm- kapitalizm ve komünizm sosyalizm dışında üçüncü bir yol alternatifi sunmayı amaçlamıştır.

Bir yüksek lisans tezi olarak sunulacak çalışmamızın amacı Alparslan Türkes'in Türk Milliyetçi Hareketinde yeni bir gelenek olarak inşa ettiği ve aynı zamanda Türk Milliyetçi Hareketi tarihinin dönüm noktalarından birisi olan Milliyetçi Toplumcu düşünceyi genel hatlarıyla ve kuramsal alt yapısı ile incelemek bu bağlamda Türk Milliyetçi Hareketinin tarihsel bir panoramasını sunmaktır. Çalışmanın amacı, kapsamı ve metodolojisi Giriş bölümünde açıklanmış, kaynaklarına Kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

Çalışmanın vücuda gelmesinde yardımlarını gördüğüm değerli tez danışmanım Doç. Dr. Ayşegül Şentürk hanımefendi ve değerli hocalarım Prof. Dr. Hasan Hüseyin Akkaş ve Doç. Dr. Özgür Türker beyefendilere, vakitlerini ve kaynaklarını benden

esirgemeyen değerli ağabeyim Erol Maraşlı beyefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmanın metodolojik incelenmesinde ve kaynakların taranması sırasında yardımlarını gördüğüm sevgili kardeşlerim Batuhan Genç ve Mahmut Yiğit Okur’a, her zaman maddi ve manevi desteklerini gördüğüm annem Fatma Ersergin, babam Cengiz Ersergin ve kız kardeşim Nilgün Sure Yazıcı’ya defaatle teşekkür ederim.

Mevlüt Can ERSERGİN

ISPARTA 2024

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Edt.	: Editör
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
sy.	: Sayı
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MP	: Millet Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
y.	: Yıl

GİRİŞ

Milliyetçilik, ilk olarak XVII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. 1618- 1648 Otuz Yıl Savaşları tüm Avrupa'da büyük yankı uyandırırken, bu savaşların sonucunda imzalanan Westfalya Antlaşması ve bu antlaşma ile birlikte kabul edilen Westfalya Sistemi ile birlikte dünyada devletlerarası ilişkiler konusundaki teamüller değişmeye başlamış, mezhepsel bağlamda gelen özgürlükler farklı kültürel kimliklerin oluşması için bir zemin hazırlamış bu da milliyetçi düşüncenin oluşmasına imkan vermiştir.¹Westfalya Antlaşmasından sonraki dönemde milliyetçilik, özellikle XVIII. yüzyılda yaşanan Aydınlanma Çağı ile birlikte önemli bir yükseliş yaşamış dönemin önde gelen mütefekkirleri tarafından ahlaki yönü ve doğruluğu tartışılmıştır.

Aydınlanma Çağının yarattığı en büyük gelişmelerden birisi de şüphesiz Fransız İhtilali olmuştur. Fransız İhtilali ile birlikte monarşi rejimleri ve aristokrasi önemini kaybetmeye başlarken cumhuriyet rejimi ve burjuvazi sınıfı önem kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında cumhuriyet rejiminin hakim olduğu ulus devletler sayesinde milliyetçilik Fransız İhtilali sonrası dünyayı şekillendiren önemli bir ideoloji konumuna gelmiştir. Fransız İhtilali sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya, Avusturya Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorluklarda milliyetçi motivasyonun hakim olduğu ayaklanmalar hakim olurken Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'da milliyetçiliğe karşı önlemler alınmaya başlanmıştır. 1800-1815 Napolyon Savaşları sonrasında toplanan 1815 Viyana Kongresinde kabul edilen ancak 1848 Devrimleri ile birlikte çöken Meternich Sistemi, Britanya, Çarlık Rusya, Avusturya Macaristan ve Prusya İmparatorluklarının milliyetçilik karşısında aldığı bir önlem olarak örnek verilebilir.²

Tüm dünyada milliyetçilik yükselişe geçerken Osmanlı İmparatorluğu II. Mahmud döneminde özellikle askeri ve bürokratik alanda modernleşmesini hızla

¹ John G. Ruggie, "The Westphalian Model: A Lesson for 21st Century Statecraft?" *International Organization*, sy. 57, C. 1, 2003, s. 119-133.

² Meternich Sistemi, adını Avusturya'nın en önemli şansölyelerinden birisi olan Clemens von Meternichten alan bu sistem Avrupa'da yükselen milliyetçi hareketlere karşı Avrupa monarşisini korumak adına ortaya konulmuş sistemdir. Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 102-103.

devam ettirirken aynı zamanda Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı gibi iç isyanlarla mücadele eden Osmanlı İmparatorluğu adeta bir geçiş noktasındadır. Tam bu dönemlerde Rumeli’de milliyetçi isyanlar patlak vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu milliyetçi isyanları durdurabilmek adına Sultan II. Mahmud döneminin son yıllarında Osmanlıcılık politikasını inşa etmeye başlamış, Osmanlıcılık politikası Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen 1839 Tanzimat Fermanı ile resmîyet kazanmıştır.³

Osmanlı İmparatorluğunda millet anlayışı Millet Sistemi temelinde kabul edilen bir millet anlayışıdır. O dönem tüm dünyada yükselişe geçen milliyetçilik ise modern anlamda bir kimlik ve kültür anlayışını esas alırken aynı zamanda milli ekonomiyi oluşturacak bir burjuvaya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Türk Milliyetçiliği, gerek Osmanlı İmparatorluğunun bekası adına Osmanlıcılık politikası ve fikir akımının inşası, gerek milli kimlik ve kültürün aynı zamanda milli burjuvazinin inşasının gerçekleşeceği gerekli ortamın olmaması açısından muadillerine nazaran geç kalmış bir milliyetçiliktir.⁴ Ancak özellikle Sultan Abdülaziz döneminin sonlarında Osmanlıcılık politikasının zayıflamaya başlaması, Türkoloji bilimi alanında gerçekleştirilen çalışmalar, İslamcılık politikasının yükselişe geçmesi gibi etkenler ışığında Türk milli kimliği inşa olmaya başlamıştır.⁵ Sultan II. Abdülhamid döneminin sonlarında İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi mütefekkirlerin çabalarıyla inşa olunan Türkçülük, Sultan II. Abdülhamid döneminden sonra ülke yönetiminde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin de resmi ideolojilerinden birisi olması hasebiyle de XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın tarihimizi şekillendiren bir fikir akımı olmuştur. .

³ 1839 Tanzimat Fermanıyla Osmanlı İmparatorluğunda içtimai sisteme hakim olan Millet Sistemi önemini kaybetmeye başlamış tüm Osmanlı tebaası din, dil ve millet ayrımı yapılmadan Osmanlı vatandaşlığı adı altında birleşmiştir. Bknz. Özcan, “Osmanlıcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,

⁴ Turgay Uzun, *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2005,

⁵ Sosyal bilimlerde oryantalist araştırmacıların araştırmalarıyla başlayan Türkoloji bilimi çerçevesinde gerçekleştirilen tarih, antropoloji ve dilbilim araştırmaları Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya’da yaşayan Türklerin modern anlamda bir milli kimlik inşa etmelerini sağlamış bu da Türk milliyetçiliğinin inşasının yolunu açmıştır. Özellikle Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Hüsnü Paşa gibi Osmanlı mütefekkirlerinin gerçekleştirdiği çalışmalar Türk milliyetçiliğinin temellerinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bknz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Nilüfer Yayınları, Ankara, 2015, s.12

1914-18 I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 Mondros Mütarekesini imzalayarak mağlubiyetini kabul etmesi ve akabinde başlayan işgale tepkiler sürerken Mustafa Kemal Paşa, XIX. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsuna gönderilmesini bir fırsat bilerek halkın gösterdiği tepkileri bir direnişe dönüştürmüş ve Milli Mücadeleyi başlatmıştır. Türk milletinin topyekûn direndiği Milli Mücadele sonucunda işgalciler Anadolu ve Trakya'dan kovulmuş, Osmanlı İmparatorluğu dağılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bağımsızlığı korumak adına vatan topraklarında gerçekleşen işgale karşı bir tepki olan ve sonucunda bağımsız, üniter ve milli bir Türk devleti kurulmasını sağlayan Milli Mücadele, Türk milliyetçiliği'nin tam anlamıyla inşa olduğunu göstermesi bakımından Türk milliyetçi hareketi tarihi için çok büyük önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türk milliyetçi hareketinde üç ekol ortaya çıkmıştır; Birinci ekol, Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını temel alan Kemalizmdir; Kemalizm, Milli Mücadele döneminde benimsenen Misak-ı Milli sınırları dahilinde Atatürk'ün devrimlerini ve Türkiye Cumhuriyetini muasır medeniyetler seviyesi üzerine çıkarmayı savunan bir kültür milliyetçiliğidir.⁶ Tek Parti dönemi boyunca Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de resmi ideolojisi olmuştur, Mahmut Esat Bozkurt ve Falih Rıfkı Atay bu milliyetçilik ekolünün önemli ideologlarındandır. İkinci ekol, Misak-ı Milli sınırlarının dışına çıkan özellikle SSCB tahakkümü altındaki Türk toplulukları ile ilişkide olunması ve ittifak kurulması gerektiğini savunan Türkçülük-Turancılıktır. Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçiliğin yükselişinde rol oynayan Zeki Velidi Togan, Lozan Antlaşmasında Türk heyetinde görev almış Dr. Rıza Nur, Hüseyin Nihal Atsız ve Nejdett Sançar bu ideolojinin bazı ideologlarındandır. Başta Nihal Atsız olmak üzere bu ekol içerisinde birçok ideolog şovenizme temayül gösteren fikirlere sahip olmuşlardır ki Türk milliyetçiliği'nin önemli dönüm noktalarından birisi olan 1944 Irkçılık Turancılık Davası bunun neticelerinden birisidir. Öte yandan Türk topluluklarını tahakküm altında tutmasından dolayı SSCB'nin karşısında yer alan Türkçülük Turancılık Türkiye'de anti-komünist misyonun ilk öncülerini ihtiva eden bir ekoldür. Son olarak Anadolu coğrafyasını ve kültürünü kutsayan, İslam'ın Türklükteki, Türklüğün

⁶ Uzun, 2005, s.231-234.

İslam'daki yerini sorgulayan ve araştıran Kemalizm ve Türkçülüğün seküler yapılarına nazaran daha muhafazakâr bir tandans da yer alan Muhafazakâr Milliyetçilik Türk milliyetçi hareketindeki üçüncü ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceleri Peyami Safa, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi isimler bu ideolojinin ideologları arasında yer alırken ilerleyen yıllarda İslamcı kimlikleri ile tarihimize geçen Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti gibi isimler bu ideolojinin önde gelen ideologlarından olmuşlardır.⁷

Türk milliyetçi hareketinin bu üç geleneği içerisinde ilk partileşen şüphesiz Kemalizm olmuştur devletin resmi ideolojisi konumunda olan Kemalizm, Cumhuriyet Halk Fırkasıyla partileşirken diğer tipolojiler zaman zaman CHF yahut Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yada Serbest Cumhuriyet Fırkası içerisinde kendilerine yer bulmuşlar zaman zamansa Türk Ocakları, Türk Yurdu Derneği, Milli Türk Talebe Birliği gibi derneklerde teşkilatlı şekilde hareket etmişlerdir. Daha önce Atatürk döneminde TCF ve SCF ile iki defa çok partili siyasal yaşamı deneyen Türkiye Cumhuriyeti bu konuda başarılı olamamış, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Dörtlülük ismi verilen önerge ile partiden istifa eden Celal Bayar, Adnan Menderes, Mehmed Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın kurduğu Demokrat Parti ile bunu başarmıştır.⁸ DP'nin kurulmasıyla birlikte Türkçüler ve Muhafazakâr Milliyetçiler bu parti içerisinde yer almış ancak 1948 senesinde Türkçüler, Milli Mücadelenin önemli komutanlarından Mareşal Fevzi Çakmak önderliğinde partiden ayrılarak Millet Partisini kurmuşlardır. Millet Partisi 1950 seçimlerinde umduğunu bulamamış ve 1954 yılında kendisini feshetmiştir. Osman Bölükbaşı liderliğinde 1954 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi adını alarak tekrar kurulmuş 1958 yılında Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır.⁹

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin hemen akabinde Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere tüm kabine görevden alınmış, tüm siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuştur. Üzerinden çok geçmeden 1961 yılında Başbakan Menderes idam edilmiş, anayasa değiştirilmiş, demokrasiye tekrardan geçiş

⁷ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, İletişim Yayınları 7. Baskı, 2020, s.371-383.

⁸ Demirkırat Belgeseli,32. Gün Arşivi, İstanbul, 1991, b3.

⁹ Uzun, 2005, s.268-269.

yapılmıştır. İhtilalin içerisinde yer alan gruplardan birisi olan On Dörtler'in Milli Birlik Komitesi ile anlaşamaması üzerine başta Kurmay Albay Alparslan Türkeş olmak üzere 14'ler sürgün edilmiştir.¹⁰ Sadece bir asker olarak değil milliyetçi bir fikir adamı olarak da ön plana çıkan ve ismi 1944 Irkçılık-Turancılık davasında duyulan Alparslan Türkeş sürgünde bulunduğu Yeni Delhi'den dönmesinin ardından tekrardan tutuklanmış, ardından sivil hayata dönerek 14'ler ile birlikte CKMP'de siyasete atılmıştır.¹¹ CKMP içerisinde Türk milliyetçiliği temelinde komünizm ve liberalizmden farklı yeni bir ideoloji, üçüncü bir yol inşa etmek isteyen Türkeş, 1965 yılında CKMP Genel Başkanı seçilmiştir.¹² İnşa etmek istediği üçüncü yolu Dokuz Işık ilkeleri ile inşa eden Türkeş, aynı zamanda Türkçü-Turancı ekolü ve Muhafazakâr Milliyetçi ekolü kendi partisinin şemsiyesi altında birleştirmiş ya da üçüncü yolu Türk milliyetçiliğinde yeni bir ekol olarak inşa etmiştir; bu yeni ekolün adı Milliyetçi-Toplumculuktur. 1969 CKMP Adana Büyük Kongresinden sonra CKMP, Milliyetçi Hareket Partisi adını almış Milliyetçi Toplumcu ekol Ülkücülük adıyla anılmaya başlamıştır.¹³ MHP ve Ülkücü Hareket, Kemalist ekol ve CHP'nin sol tandansa kaymasıyla birlikte milliyetçi hareketin yegane savunucusu haline gelmiş, 1969-80 yılları arasında antikomünizmin ve Türk milliyetçiliği'nin öncüsü konumunda olmuştur.

Türkeş'in üçüncü yolu dünyada yer alan iki büyük ideolojiye liberalizm-kapitalizm ve komünizm-sosyalizme karşı reddiye sunmaktır; sınıflı toplumu ve sömürü ekonomisini reddederek kapitalizme, toplumcu ekonominin ise ancak Türk milli kimliğinde birleşmekle mümkün olacağını savunarak enternasyonalist bir düşüncede olan komünizme bir reddiye sunmuş, Milliyetçi Toplumcu geleneği bu şekilde inşa etmiştir.

Çalışmamızın amacı Türk Milliyetçi Hareketinde 1960'lı yıllarda yeni bir milliyetçi gelenek olarak ortaya çıkan Milliyetçi Toplumculuğu tarihsel ve kuramsal olarak incelemek, bu bağlamda Türk Milliyetçi Hareketinin tarihsel panoramasını sunmaktır. Çalışmamızın Birinci Bölümünde milliyetçilik kavramsal ve kuramsal

¹⁰ Oğuzhan Cengiz, *Alparslan Türkeş*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015, s.121.

¹¹ Cengiz, 2015, s.161-163.

¹² Cengiz, 2015, s.165-167

¹³ Cengiz, 2015, s.180

bağlamda ele alınarak milliyetçilik literatüründe eserler vermiş araştırmacıların çalışmaları incelenerek millet ve milliyetçilik kavramları tanımlanacaktır. Öte yandan Türk Milliyetçiliği, Türkçü ideologların fikirleri de ele alınarak incelenecektir.

Çalışmamızın İkinci Bölümünde Türk Milliyetçi Hareketinin tarihsel bir panoraması sunulacaktır. Türk Milliyetçiliği'nin Osmanlı İmparatorluğunda geç kalış sebepleri ve inşa oluşu, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikir akımları ele alınacaktır. Türk Milliyetçiliği'nin önde gelen ideologlarının fikirlerine ve biyografilerine yer verilecektir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün ideolojik dünyasına ve milliyetçiliğe bakış açısına yer verilecek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve Milli Mücadelede milliyetçiliğin önemi ele alınacaktır. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyetinde de Türk Milliyetçi Hareketi'nin tarihi üç bölüm halinde incelenecektir.

Çalışmamızın Üçüncü ve son bölümünde ise Milliyetçi Toplumcu düşüncenin siyasete yansımaları ele alınmıştır. İlk olarak Üçüncü Yol ve Ülkücülük kavramları ele alınarak incelenmiş daha sonra Alparslan Türkeş'in bir Üçüncü Yol olarak yorumladığı Milliyetçi Toplumcu düşünce ekonomik ve politik açıdan incelenmiştir. Son olarak Milliyetçi Toplumcu gelenek sayesinde bu düşüncenin fikir önderi ve aynı zamanda Türk Milliyetçi Hareketi'nin lideri konumuna gelen Türkeş'in yaşam hikayesi ve Milliyetçi Toplumculuğa bakış açısı incelenmiştir

1. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Milliyetçilik, XVIII. yüzyılın son demlerinden ve XIX. yüzyıldan itibaren dünya tarihini şekillendiren en önemli olgulardan birisidir. Milliyetçilik ile ilgili çalışmalar XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ancak bu dönemde sadece milliyetçiliğin gerekliliği ve ahlaki boyutu tartışılmıştır. Ancak XX. yüzyılda milliyetçilik tartışması akademiye taşınmış ve burada tartışılmaya devam etmiştir.¹⁴ Bu dönem içerisinde milliyetçilik ile ilgili birçok kuram üretilmiş aynı zamanda hem milliyetçilik için hem de milliyetçilik ile beraber anılan diğer kavramlar için birçok tanım yapılmıştır. Lakin başta milliyetçilik ve millet kavramları olmak üzere neredeyse hiçbir kavramda müşterek bir tanıma henüz rastlanmamıştır. Milliyetçilik literatüründeki çalışmaları ile ön plana çıkan Walker Connor alandaki bu hercümerci “*terminolojik kaos*” olarak tanımlamış ve bu kavram karmaşası sona ermediği sürece milliyetçiliğin asla tam olarak anlaşılamayacağını belirtmiştir.¹⁵ Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Milliyetçi Toplumcu ideoloji, milliyetçilik ile doğrudan ilişkili olduğu için çalışmamızın bu bölümünde millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımlarını yapmaya çalışacağız.

1. TANIMLAR

1.1. Millet Kavramı

Millet kavramı hakkında spesifik olarak bir tanım üzerinde bir anlaşmaya varılamamış olsa dahi milliyetçilik literatüründe milliyetçilik kavramından sonraki en önemli kavramdır; Bunun yanı sıra milliyetçilik kavramının tanımlanmasında da bir temel taşı niteliği taşımaktadır. E. J. Hobsbawm millet kavramı ve birlikte anıldığı diğer kavramlar olmadan insanlık tarihinin son iki yüzyılının anlaşılamayacağını belirtmektedir.¹⁶ Milliyetçilik literatüründe kavramın genellikle batı literatüründeki

¹⁴ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Doğu-Batı Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2019, s:30

¹⁵ Walker Connor, *Ethnonationalism The Quest For Understanding*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, s: 89

¹⁶ Eric Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (çev: Osman Akinhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s:14

hali yani “*nation*” kullanılmaktadır. Bu kavram etimolojik olarak Latince “*bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı*” yahut “*her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim*” anlamlarına gelen “*nacion*” kelimesinden türetilmiştir. Nation kelimesinin dilimizdeki karşılığı ise İbranice ve Aramicede “*söz-kelam*” anlamına gelen “*mille*” yahut “*milla*” kelimelerinden ve Arapça “*yazmak- düzeltmek*” anlamında kullanılan “*imla*” kelimesinden türeyen “*millet*” kelimesidir.¹⁷ Aynı zamanda dilimize Moğolcadan geçen ve “*bölmek, pay etmek*” anlamına gelen “*ulus*” kelimesi de yine eş anlamlı olarak kullanılabilir.¹⁸ Dilimizde üretilen çalışmaların birçoğunda ulus kavramı kullanılırken diğer taraftan ise millet kavramı kullanılmaktadır. Bu iki farklı kavram aynı zamanda siyasi eksenin sağ ve sol cenahları tarafından da farklı şekillerde kullanılmaktadır.

Millet kavramı hakkında birçok farklı tanım gerçekleştiren yazarlar ve araştırmacılar mevcutken tanımları birbirlerine benzeyen yazarlar ve araştırmacılar da bulunmaktadır. A. D. Smith’e göre bu kavramları en iyi sınıflandırma ve anlayabilme yöntemiye nesnel-öznel tayfını kullanmaktır. Bu tayfa göre millet tanımları nesnel tanımlar ve öznel tanımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁹ Nesnel tanımların en önemli örneklerinden birisi yine bu tayfı öneren Smith’in kendisinden gelmektedir. Smith’e göre millet “*ortak mitleri ve tarihi belleği, ortak bir ekonomisi, ortak bir kamu kültürü, tarihi bir toprağı, ortak yasal hakları ve görevleri paylaşan insan topluluğu*” olarak tanımlanmaktadır.²⁰ Bunun yanında yine Smith, SSCB devlet başkanı Joseph Stalin’in tanımına atıf yaparak başka bir nesnel tanım örneği sunar; Stalin’e göre millet “*ortak dil, ülke, iktisadi yaşam ve ortak bir kültürde ortaya çıkan ruhsal yapı temelinde bilinçlenmiş, tarihsel olarak kurulmuş istikrarlı halk topluluğudur.*”²¹ Nesnel-öznel tayfınının diğer tarafına geçtiğimizde öznel tanımlara verebileceğimiz en güzel örneklerden bir diğeri de milliyetçilik literatüründeki modernist çalışmaları ile ortaya çıkan Benedict Anderson’ın tanımıdır. Anderson, “*Hayal Edilmiş Cemaatler*” ismini verdiği çalışmasında millet kavramını “*hayal edilmiş -ve hem*

¹⁷ Recep Şentürk, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c:30, Ankara,2020, s.64-66.

¹⁸ Uzun, 2005, s.3.

¹⁹ Smith, 2013, s.23.

²⁰ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Dost Yayınları Yayınları, İstanbul,2002,s.32.

²¹ Smith, 2013, s.23.

yapısı gereği sınırlı hem de egemen olarak hayal edilmiş- siyasi yapıdır” şeklinde tanımlamaktadır.²² İleride de kuramına yer vereceğimiz Anderson tıpkı Gellner gibi milliyetçiliği modernleşme ile birlikte ele alır ve dolayısıyla milletlerin modern devletlerle birlikte ortaya çıktığını savunur. Anderson’a göre millet ve milliyetçilik kavramlarındaki terminolojik sorunun çözülmemesinin asıl sebebi milliyetçiliği bir ideoloji olarak algılamamızdır. Eğer milliyetçiliği faşizm ve liberalizm gibi ideolojik olgular yerine din ve akrabalık gibi düşünürsek tanım sorununda işlerimiz daha da kolaylaşacaktır. Anderson bu yorumunu yaptıktan hemen sonra yukarıda ele aldığımız millet tanımını yapmıştır. Milletler hayal edilmiştir, çünkü en küçük milletlerin üyeleri dahi diğer üyelerini tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hatta onlardan söz edildiğini dahi duymayacaktır ama yine de her birisinin aklında birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edecektir. Sınırlıdır; çünkü en büyük milletin bile ötesinde başka milletlerin yaşadığı sınırlar vardır ve bu sınırlar belirlidir. Egemendir; çünkü güçlerini Tanrıdan aldıklarını iddia eden ve meşruiyetlerini ilahi bir güce dayanan monarşilerin çöktüğü bir dönemde Aydınlanma felsefesinin hakim olduğu bir çağda ortaya çıkmışlardır. Eğer Tanrıya bağlı bir meşruiyetleri olacaksa bile bu ilişki doğrudan Tanrı ile gerçekleşecek herhangi bir aracıya ihtiyaçları olmayacaktır. Kısacası modern çağda ortaya çıkan bu yapı meşruiyet kaynağı ne olursa olsun tebaa olmak yerine millet olmayı esas almalıdır.²³

Milletle ilgili yapılan öznel tanımlardan bir tanesi de milliyetçilik literatürünün en saygıdeğer isimlerinden Ernest Gellner ‘den gelir. Gellner, *"yüksek kültürün homojen bir şekilde standartlaştırıldığı ve insanların benzer yaşam tarzlarına ve düşünce biçimlerine sahip oldukları bir topluluk"* olarak tanımlamaktadır.²⁴ Gellner’e göre insanlık tarihinde toplumlar üçe ayrılmaktadır; avcı-toplayıcı toplumlar, tarım toplumları ve sanayi toplumları. Avcı ve toplayıcı topluluklar döneminde kültür henüz tam anlamıyla oturmuş bir unsur değildir, tarım toplumlarında otursa bile sınıfsal ayrımlardan dolayı halk tarafından benimsenmemiştir. Bunun yanında aristokrasi, ruhban sınıfı ve yöneticiler tarafından da önemsenmemiş sadece hakim olan unsuru

²² Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s.20.

²³ Anderson, 1995, s.20.

²⁴ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusculuk*, çev. Büşra Ersanlı Bahar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994 s.33.

pekiştirme görevinde bulunmuştur. Ancak Fransız İhtilali ve sanayileşme ile sınıflar arası geçişler çoğalmış tüm topluma hitap edecek standart bir kültür gerekmiştir. Kültür artık hakim unsuru pekiştirmek yerine hakim unsurun ta kendisi konumuna gelmiştir. Bu bağlamda söylenebilir ki milletler modern oluşumlardır ve modern çağa aittir.²⁵

Millet kavramının tanımının yapılmasının ardından farklı tartışmaları beraberinde getirmektedir; Bunlardan bir tanesi de şüphesiz ki milletin bir devlet mi yoksa etnik topluluk olup olmadığıdır. Connor'ın bahsettiği terminolojik kaosu yaratan sebeplerden bir tanesi de millet kavramı devlet ve etnik topluluklarla sık sık karıştırılmasıdır; Örneğin dünyanın en önemli kuruluşlarından bir tanesi olan *“Birleşmiş Milletlerin”* tüm unsurlarıyla bir devletler kuruluşu olması ancak millet ismini kullanması literatürdeki terminolojik kaosun en önemli sebeplerinden bir tanesidir.²⁶ Sonuç olarak millet ne bir devlettir ne de bir etnik topluluktur. Alanda çalışan araştırmacılar bu terminolojik kaosu biraz olsun hafifletmek adına millet ve devlet ayrımını, millet ve etnik topluluk ayrımını açıklamışlardır. Gellner, Weber'in *“Devlet toplumda meşru şiddetin tekeli elinde bulunduran aygıttır”* sözlerine atıf yaparak devleti güç kullanımını disiplinli ve merkezileşmiş bir şekilde kullanabilen, kurumları aracılığı ile de düzenin sağlanmasında uzmanlaşmış bir aygıt olarak tanımlamaktadır.²⁷ Benzer bir yorum Gellner'in öğrencisi Smith'ten gelir Smith'e göre devlet düzeni sağlamakla yükümlü ve bu yükümlülüğü gerçekleştirebilme adına legal olarak şiddet gösterme yetkisine sahip kurumlar bütünüdür. Millet, ise daha toplumsal bir kavram olarak üyeleri bir kültürü ve sınırları belli bir anavatanı paylaşan ve bir aidiyet hisseden topluluklardır. Bu bağlamda devlet ve millet kavramları aynı terimler değildir. Smith, millet ve etnisite arasındaki farkı iki terim içinde ayrı tanımlar yaparak açıklamaktadır; Millet, *“anavatan olarak kabul edilen yerde ikamet eden, ortak mitlere ve paylaşılan bir tarihe, farklı bir kültüre tek bir ekonomiye, bütün üyeleri için ortak yasalara ve göreneklere sahip adlandırılmış insan topluluğudur.”*; Etnisite ise, *“bir anavatana bağlı, atalardan kalma mitlere, ortak anılara, paylaşılan*

²⁵ Gellner,1994 s.31-47.

²⁶ Connor, 1994, s.87.

²⁷ Gellner, 1994, s.23.

*kültürden bir ya da birden çok ögeye en azından seçkinler arasında belirli ölçüde dayanışmaya haiz insan topluluğudur.*²⁸

Smith bu tanımların ortak paydaları listelediğini ve bu nedenle milletin ve etnik toplumların ayırt edici öğelerinin ve temel farklılıklarının altını çizme eğiliminde olduğunu belirtmektedir.²⁹ Kısaca şöyle toparlanabilir; Millet, ortak kültürel değerlere ve siyasal bir amaca sahip, kendi kaderini tayin etmek isteyen ve bir anavatana bağlı olarak yaşayan bir topluluktur. Etnisite ise bu toplumların kendi içerisindeki grupları diğer gruplardan farklı kılan özellikleri kapsayan terimdir. Etnisite akrabalıklara ve kan bağına dayanan bir unsurdur; Bu etnisiteyi din, ideoloji, kimlik ve kültür gibi diğer kavramlardan ayıran yegane şeydir.³⁰ Etnik toplumlar birleşerek milletleri oluştururlar zaten ne geçmişte ne de günümüzde etnik bağlamda homojen olan hiçbir devlet yoktur. Buna tarihten ve günümüzden birçok örnek verilebilir; Örneğin, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti içerisinde yaşayan birden fazla etnik toplum bulunsa da bunların her birisi Rusça, “*Güney Slavları*” anlamına gelen “*Yugoslav* ” ismiyle anılmışlardır. SSCB’nin dağılmasının akabinde bu etnik toplumlar millet statüsüne geçerek kendi ulus devletlerini kurmuşlardır. Yugoslavya örneğinden hareketle şu da söylenebilir etnik toplumlar eğer siyasal bir amaç gütmeye başarlarsa millet statüsüne erişerek kendi milliyetçi hareketlerini oluşturabilirler. Bunun başka bir örneği ise İspanya topraklarında yaşayan bir diğer etnik toplum *Katalanlar*dır. Katalanlar bir etnik toplum iken siyasal bir amaç güderek millet statüsü kazanmışlar akabinde kendi milliyetçilik hareketlerini başlatmışlardır. Bugün Katalonya, İspanya parlamenter monarşisi himayesinde yarı-demokratik bir devlet olarak bilinmektedir. Katalonya’nın bu milliyetçiliği literatürde *etnik-milliyetçilik* olarak da tanımlanmaktadır. Ayrıca kendi anavatanlarından uzakta yaşayan *Türkler, Yunanlar, Ermeniler, Asyalılar ve Hispanikler* bulunmaktadır ki Smith bu tip milletleri “*diaspora milleti*” olarak adlandırmaktadır.³¹

Milletin niteliğini, millet ve devlet ayrımını açıklamamızın akabinde değinmemiz gereken ve milliyetçilik literatüründe önem arz eden son terim *milli devlet*

²⁸ Smith, 2013, s.24.

²⁹ Smith, 2013, s.25.

³⁰ Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, sy:38, Ankara,2006, s.25-53.

³¹ Smith ,2013, s.26.

yahut *ulus devlet* kavramıdır. Şüphesiz ki ulus devlet milliyetçiliğin ulaşabileceği en önemli aşamalardan birisidir. Millet statüsüne erişmiş olan tüm halklar yukarıda da bahsettiğimiz gibi siyasal bir amaca gönderme yaparlar. Bu siyasal amaçtan kastedilen şey kendi kaderini tayin etme hakkı ve bağımsızlıktır. Milliyetçilik ile ilgili yapılan tanımlarda bu siyasal amacı merkezine alan en önemli örnek John Breuilly'nin tanımıdır. Breuilly milliyetçiliği *“siyasi iktidarı ele geçirmek için bir araç yahut siyasi iktidarın sağlamlaşmasını sağlamak için bir meşruiyet kaynağıdır ve bu bağlamda bir siyasi harekettir.”*³² olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle söylenebilir ki milliyetçiliğin en önemli amacı bağımsız ulus devlet kurmak adına iktidarı ele geçirmek ve yine ulus devletin iktidarını sağlamlaştırmaktır. Milletin siyasal amaçlarına ancak bu şekilde ulaşılabilir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi başta millet kavramının tanımı olmak üzere literatürdeki diğer kavramları tanımları milliyetçiliğin anlaşılması adına araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Milliyetçiliği daha iyi anlaşılması adına başlıca kavramlar incelendiğine göre milliyetçiliğin tanımına geçebiliriz.

1.2. Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik teriminin tanımını gerçekleştirirken millet tanımını yaptığımız gibi nesnel öznel tayfını kullanmamız mümkün değildir. Çünkü milliyetçilik terimleri tanımlar bölümünün başında da belirttiğimiz gibi genel olarak kuramlar ve bakış açıları bağlamında tanımlanabilen bir terimdir. Smith'e göre milliyetçiliğin bütünüyle modern bir terim olduğu üzerinde anlaşmaya varılmış yegane olgudur. Terimin ilk kullanımı XIX. yüzyılın son demlerinde Alman romantizminin önde gelen isimlerinden Alman filozof Johann Gottfried Hechter tarafından gerçekleştirilmiştir.³³ Bunun dışında aşağıda örneklerini vereceğimiz araştırmacıların milliyetçilik tanımlarının her birisi milletlerin ve milliyetçiliklerin ortaya çıkışı ile ilgili fikirlerden ve kuramlardan ilham alınarak ve temellendirilerek ortaya atılmış tanımlardır.

Diğer bölümde sıklıkla ismini duyacağımız Modernist Kuramın ve aynı zamanda milliyetçilik literatürünün en önemli temsilcilerinden olan Ernest Gellner

³² John Breuilly, *“Nationalism and The State”*, Manchester University Press, Manchester, 1993, s:2.

³³ Smith, 2013, s.15.

milliyetçiliği “ulusal birim ve siyasal birimin çakışmalarını öngören siyasi ilke” olarak tanımlamaktadır.³⁴ Gellner milliyetçiliğin, bu ilkenin çiğnenmesine karşı duyulan tepkiden yahut nihayete ulaşmasından duyulan hazdan ortaya çıktığını düşünmektedir.³⁵ Burada çiğnenen yahut nihayete ulaşan ilke kültürdü. İlkenin çiğnenmesine karşı duyulan tepki için Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan topraklarında ortaya çıkan Slav milliyetçiliği örnek olarak gösterilebilir; Osmanlıların Ortodoks Fener Rum Patrikhanesine ekümenik bir kutsiyet arz ederek Katolik ve Protestan Avrupa’ya karşı bir güç ve rakip olarak kullanmaları ve bunun yanı sıra Avrupa’ya gönderilen elçilerin Fenerli Rum aristokratlardan seçilmesi Rumlar ve Avrupalılar arasındaki ilişkileri arttırmıştır. Öyle ki bu Rumlar Avrupa kültürünü neredeyse kendi kültürleri kadar benimsemişlerdir.³⁶ Osmanlı Slavları ise Ortodoks kilisesinin başında Katolik kültüründen etkilenmiş bir milletten patrik istememişler ve milliyetçi ayaklanmalarının motivasyonlarından ve temel taşlarından birisini bu argümanla kullanmışlardır.³⁷

Açıklamamız gerekirse Ortodoks Slavlar kendi kiliselerinin başında Avrupa etkisindeki bir Grek kültürünü istememişler ve kendi Ortodoks kültürünün ezildiğini düşünmüşler böylelikle Slavist hareketin temel taşlarından birisini oluşturmuşlardır. Bu milliyetçiliğin spesifik en güzel örneği Bulgaristan milliyetçiliğidir; Bulgaristan Ortodoks Kilisesi, Fener Rum Patrikhanesinin Katolik tahakküm altında olduğunu iddia ederek Panslavist bir politika yürütmüş neticesinde bağımsızlığını elde etmiştir. Bunun yanında Osmanlıların Balkan topraklarında yaşayan Slav azınlıkların rahatsız oldukları asıl etken Osmanlı yönetimi olmuştur. Gellner ulusçu duygunun ortaya çıkmasında ulusal ilkenin çiğnenmesine örnek olarak yönetenlerin ulusu ve yönetilenlerin ulusunun farklı olmasını gösterir.³⁸

Nitekim, Osmanlı İmparatorluğundaki Balkan azınlıklarının milliyetçi ayaklanmaları gerçekleştirmelerindeki ana neden Osmanlı hanedanının Türk ve Müslüman bir olmasından ileri gelmektedir. Milliyetçiliğin tanımına bir diğer örnekte

³⁴ Gellner, 1994, s.19.

³⁵ Gellner, 1994, s.20.

³⁶ Niyazi Berkes, “Türkiye’de Çağdaşlaşma” Yapı Kredi Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2019, s.148.

³⁷ Berkes, 2019, s.152-154.

³⁸ Gellner, 1994, s.24.

Ernest Gellner'in öğrencisi olmasına rağmen Etno-sembolist kuramları ile tanıdığımız A. D. Smith'den gelir; Smith milliyetçiliğin asıl amacının milleti kaygılarının merkezine koyarak milletin iyiliğini çoğaltmak olduğunu düşünür. Milletin iyiliğini çoğaltmak içinde bazı başlıca amaçları ayırt etmesi gerekmektedir ki milliyetçiliğe özgü olan bu amaçlar üç tanedir; *milli özerklik, milli birlik ve milli kimlik* ve Smith' göre bu üç amacı yerine getirmeyen milletler varlığını sürdüremez. Bu bağlamda şu tanımı milliyetçilik teriminin tanımı olarak sunabiliriz; "*Üyelerinin bazıları fiili ya da potansiyel bir millet oluşturmayı düşünen, bir nüfus adına özerkliğe, birliğe ve kimliğe ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan ideolojik hareket*"³⁹ Diğer tanımlar içerisinde Smith'in tanımlaması millet başta olmak üzere diğer kavramlara en çok atıf yapan bir kavramdır. Smith'in tanımlaması millet kavramını tanımlamasının merkezine koyarken milli kimlik, milli özerklik ve milli birlik kavramlarına da atıf yapılmıştır.

Milliyetçilik ile ilgili bir diğer önemli tanım milliyetçilik literatüründe ismi önde gelen modernistlerden olan Elie Kedourie 'den gelmektedir. Kedourie milliyetçiliği "*XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkan siyasi bir doktrin*" olarak adlandırmıştır. Bu doktrine göre insanlar tabiatıyla milletlere bölünmüştür, milletler tespiti mümkün ve kesin olarak belirlenmiş bir şekilde tanınmaktadırlar. Milletler doğal olarak kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkına (self determinasyon) sahiptirler ve en iyi yönetim şekli milletin kendi kendisini yönetmesidir.⁴⁰ Kedourie kendi deyimiyle milliyetçilik doktrininin birden bire ortaya çıkmadığını ortaya çıkmadan önce önemli aşamalardan geçtiğini belirtir; 1789 Fransız İhtilalinden önceki dönemde toplumların nasıl yönetilmeleri ile ilgili anlayışların ve felsefi fikirlerin değerlendirmesini yaparak bizlere tarihsel bir panorama sunar. Nihayetinde tartışılan fikirlerin Fransız İhtilalini ve dolayısıyla insan haklarını doğurduğunu bizlere göstermekte ve bu panoramayı kendi üslubu ile "*Politics in a New Style*" (*Politikada Yeni Üslup*) olarak adlandırmaktadır.⁴¹ Kedourie 'nin tanımları ve çizdiği bu kronoloji milliyetçiliğin tarihi gelişimini anlamamız açısından da bizlere fayda sunmaktadır.

³⁹ Smith, 2013, s.20.

⁴⁰ Elie Kedourie, *Nationalism*, Hutchinson & CO Publishers, London, 1961, s.9.

⁴¹ Kedourie, 1961, s.19.

Nitekim görülmektedir ki ne millet kavramı adına ne de milliyetçilik kavramı adına spesifik tanımlar yapmak pek de mümkün değildir. Bu bize tanımlar konusunda müşterek bir noktada birleşilmediğini defaatle göstermektedir ancak birbirlerine yakın tanımlar yapılması da imkansız değildir. Tanımlar konusunda müşterek bir noktada buluşulamamasının sebeplerinden birisi de milliyetçiliğe karşı farklı bakış açıları ve teorilerin olmasıdır.

2. KURAMLAR

Milliyetçilik ortaya çıktığı zamandan beri birçok mütefekkirin ve araştırmacının çalışmalarına konu olmuştur. Ortaya çıktığı ilk yıllarda milliyetçilik sadece felsefi ve ahlaki yönleri bakımından incelenirken I. Dünya Savaşından sonra akademik çalışmalara da konu olmaya başlamıştır. Milliyetçiliğin akademik sahaya girmesi ve dünya tarihinde gelişen hadiseler ile birlikte milliyetçilik kendisine genişleyecek alan bulmuştur. Milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığından tanımına, milliyetçilik tipolojilerinden milliyetçilik tarihine kadar birçok araştırmacı teori üretmiş bu teorilerin ortak yanları da şüphesiz araştırmacıları bir takım kuramlarda birleştirmiştir. Milliyetçilik literatüründe üç kuramdan bahsedilebilir. Bunlar; *ilkçi* yahut *primordialist milliyetçilik kuramı*, *modernist milliyetçilik kuramı* ve *etno-sembolist milliyetçilik kuramıdır*. Çalışmamızın bu bölümde ismi geçen milliyetçilik kuramlarını ve bu kuramları benimseyerek bakış açısı üreten bazı yazarların düşüncelerine değineceğiz.

2.1. İlkçi (Primordialist) Milliyetçilik Kuramı

İlkçi düşünürlerin birleştikleri ortak nokta milletlerin eski çağlardan bu yana var olan doğal yapılar olduklarıdır. İlkçi terimini literatüre ilk olarak Edward Shils tarafından kazandırılmıştır. Shills'e göre “aile içi *bağ yaradılıştan gelen ve ilk olma niteliği taşıyan önemli bir bağdır. Her şeyden önce varmış algısına sahiptir*”.⁴² Edward Shils'den başka ismi İlkçilik ile sık sık anılan bir diğer araştırmacı ise Clifford Geertz'dir; Geertz ilkçiliğin temel aldığı kadim bağın verili yahut verili olduğu

⁴² Edwards Shills, “Primordial Personal, Sacred and Civil Ties”, *British Journal of Sociology*, sy.8 c:2, London,1957, s.130-145.

düşünülen bir takım faktörlerden ortaya çıkan bağlar olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlar arasında kan bağı, dil, din ve belirli toplumsal alışkanlıklar sayılabilir.⁴³

İlkçi bakış açısı ile üretilen çalışmalar 1960'ların sonunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun yanında İlkçiliğe, propaganda amaçlı olarak yaklaşan *doğalcı yaklaşım* hariç üç yaklaşım hakimdir; milletlerin eski çağlardan bu yana var olduklarını savunan *eskilci yaklaşım*, etnik bağlılıkların kökenini genetik özelliklerde yahut iç güdülerde arayan *sosyo-biyolojik yaklaşım* ve bireyleri diğer bireylerden etnik topluluk, din, dil, ortak geçmiş gibi öğelerin bağladığına ve bu öğelerin ilk olma niteliğinin yanında daima var olduklarına karşı bir görüşü savunan *kültürel yaklaşım*.⁴⁴ Doğalcı yaklaşım ise etnik kimliği konuşma yetisi, görme yetisi ve koku almak kadar doğal bir olgu olarak ele alır. Bireylerin etnik kökenleri önceden belirlenmiştir ve birey bu etnik kökeninin içine doğmaktadır. Bu görüşü savunan araştırmacılar milletlerin doğal sınırlarının, kişiliklerinin, kökenlerinin, hatta misyon ve kaderlerinin olduklarını savunurlar. Bu görüşü genellikle politikacılar ve tarihçiler kullanır ki ünlü Osmanlı tarihçisi Nicolae Iorga bu tarihçilerin önemli bir örneğidir.⁴⁵ Tabii bu görüşün rasyonel yahut irrasyonel olduğu çalışmamızdan münferit olarak ele alınması gereken ayrı bir tartışmanın konusudur.

İlkçilik sıklıkla Modernistler tarafından eleştirilmiş ve Modernist milliyetçilik kuramı İlkçiliğe karşı bir antitez olarak karşımıza çıkmaktadır. Craig Calhoun, çalışmasında İlkçi milliyetçilik kuramının savlarına karşı bir antitez olarak Modernistlerin araçsalcılığını koyarak ikisini birlikte ele almaktadır.⁴⁶ Bu bağlamda İlkçi milliyetçilik kuramını açıkladığımıza göre antitezi olan Modernist kuramı açıklamaya geçebiliriz.

2.2. Modernist Milliyetçilik Kuramı

Milliyetçilik kuramları arasında literatürde neredeyse en yaygın kuramlardan birisi modernist milliyetçilik kuramıdır. Modernist kuramı benimseyerek çalışmalar yapan araştırmacılara göre milletler ve milliyetçilik son birkaç yüzyılın ürünüdür.

⁴³ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1977, s:259.

⁴⁴ Özkırmı, 2019, s:85.

⁴⁵ Özkırmı, 2019, s:77.

⁴⁶ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.43.

Modernleşme ile birlikte ortaya çıkmışlardır ve kesinlikle modern çağa ait olgulardır. Modernleşme tarihini inşa eden olgular aynı zamanda milliyetçiliğin de ortaya çıkmasında büyük ve önemli rol oynamıştır. Milletlerin ve milliyetçiliğin modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan bir olgular olduğu ve ait oldukları yerin modern çağ olduğu düşüncesi dışında Modernistlerin üstünde birleştikleri bir müşterek nokta yoktur. Her birisi milliyetçiliği ve milletleri farklı bir biçimde tanımlarlar ve farklı bakış açıları ortaya koyarlar. Örneğin milliyetçilik Gellner'e göre bir siyasal ilke iken, Kedourie'ye göre doktrin, Breuilly'e göre siyasi hareket, Hobsbawm'a göre bir toplumsal mühendislik ürünüdür. Ancak hepsi milliyetçiliğin modernleşme ile birlikte ortaya çıkan bir olgu olduğu konusunda hem fikirdir.

İlkçi kuram başlığı altında da belirttiğimiz gibi bu kuramda çalışmalar veren araştırmacılar genel olarak ilkçi kuramı eleştirmişlerdir. İlkçiliğin, milletleri ve milliyetçiliği eski çağlardan bu yana var olan olgular olarak tanımlamalarına karşı anti tezler üretmişlerdir.⁴⁷ Bu kuramın en önemli temsilcileri literatüre hiç şüphesiz büyük katkıda bulunmuş yazarlar olan Elie Kedourie ve Ernest Gellner'dir. Bu iki yazarın çalışmaları özellikle 1960'lı yıllardan ve 1980'li yılların ortasına hatta sonuna kadar milliyetçilik literatüründe modernist kuramı yükselişe geçirmiştir. Modernist kuram kısa zaman önce yeniden yükselişe geçen İlkçiliğe ve kendisine anti tez olarak ortaya çıkan Etno-sembolizme rağmen halen daha popüleritesini korumaktadır. Umut Özkırmı, Modernist kuramda çalışma gerçekleştiren araştırmacıların bakış açılarını üç ana başlıkta incelemektedir; *“Ekonomik Dönüşüm, Siyasal Dönüşüm ve Toplumsal Dönüşüm”*

Ekonomik Dönüşüm Bakış Açısı

Özkırmı bu bakış açısında milletlerin ve milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığı sorusunun cevabını modernleşmenin yarattığı ekonomik devinim ile cevaplamaya çalışan araştırmacıların bakış açılarına bu başlık altında ele almıştır.⁴⁸ Milliyetçiliğin ortaya çıkışını modernleşmenin getirdiği ekonomik devinim ile araştıran yazarlardan birincisi İskoç siyasal bilimci Tom Nairn'in *“Dengesiz Kalkınma”* kuramıdır. Nairn'in neo-marksist teorisine göre gelişmiş *“merkez”* ülke bir süreden sonra gelişimini

⁴⁷ Özkırmı, 2019, s.96.

⁴⁸ Özkırmı, 2019, s.99.

tamamlayamayan “çevre” ülkeleri sömürecektir. Bu bağlamda sömürge ülkenin sömürden kurtulmasının yegane çözüm yolu milliyetçilik olacaktır. Çevre ülke bir süreden sonra kendi milli sermayesini ve ekonomisini savunarak merkez ülkenin yardımlarını reddedecek ve böylelikle sömürgeден kurtulacaktır.⁴⁹ Kısacası kapitalizm, uluslararası bir boyutta yükselmeye başlayınca marksizm milli sermayeyi korumak zorunda kalmıştır. Tom Nairn, bu teorisi ile bir taraftan milliyetçiliklerin Marksizm ile de doğabileceğini kanıtlamak isterken diğer taraftan da marksizm’e bir

Ekonomik dönüşüm bakış açısında ele aldığı bir diğer isim yine kuramında neo-marksist esintilere rastladığımız Michael Hechter’in “İç Sömürgecilik” kuramıdır. Hechter bu teorisi ile etnik azınlıkların milli kültüre entegre edilmesi amacıyla gerçekleşen asimilasyon politikalarına karşı ürettiği bir antitezdır. Hechter karşı çıktığı teoriyi *yayılmacı milliyetçilik* olarak adlandırmaktadır.⁵⁰ Hechter yayılmacılık olarak adlandırdığı bu teoriye sunduğu antitez ve öneriye *iç sömürgecilik* ismini vermektedir. Aynı zamanda Vladimir İlyiç Lenin ve Antonio Gramsci’nin eserlerinde de rastlanmaktadır.⁵¹ Daha önceden de belirttiğimiz gibi bahsi geçen iki teoride de Marksist ve Neo-Marksist esinlenmelere rastlamak mümkündür. Marksizm hakkında bir milliyetçilik teorisinin üretilip üretilmediği farklı bir tartışmanın konusu olsa da milliyetçiliğe genellikle eleştirel bir gözle bakan Marksist ve Neo-Marksistler modernist kuramı benimsemektedirler.

Siyasi Dönüşüm Bakış Açısı

Siyasi dönüşüm bakış açısı da tıpkı ekonomik dönüşümdeki gibi milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığı sorusuna cevap aramakta ancak bu cevabı modernleşmenin dünya tarihinde gerçekleştirdiği siyasi devinimler ile açıklamaktadır. Bunun belki de en önemli örneği milliyetçiliği bir siyasi hareket olarak gören John Breuilly’in kuramıdır. Breuilly’e göre milliyetçilik “*siyasi iktidarı ele geçirmek için bir araç yahut siyasi iktidarın sağlamlaşmasını sağlamak için bir meşruiyet kaynağıdır ve bu bağlamda bir*

⁴⁹ Teoriyi daha iyi anlayabilmek açısından bkznz: Tom Nairn, *The Break Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, Verso, London, 1981.

⁵⁰ Özkırımlı, 2019,s.113.

⁵¹ Teoriyi daha iyi anlayabilmek adına bkznz: Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*, Henley: Routledge and Kegan Paul, London,1975.

siyasi harekettir.”⁵² Breuilly, Milliyetçiliğin nasıl doğduğunu anlayabilmek ve onu çözümleyebilmek için öncelikle devletle sonra siyasetle ilişkisini çözümlememiz gerekmektedir. Bu da ancak modern devletin ortaya çıkışını çözümlemek ile mümkündür. Breuilly bunun devamında tarihi bir panorama sunarak bizlere Avrupa’da modern devletin nasıl ortaya çıktığını anlatır. Bu bağlamda söyleyebiliriz ki Breuilly milliyetçiliğin modernleşme ile birlikte ortaya çıktığını iddia ederken onun bir siyasi hareket olduğu argümanını kullanır.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışında siyasi dönüşümün etkili olduğunu düşünen bir diğer isimde araçsalcı teorileri ile bildiğimiz. Paul R. Brass’dır. Brass milliyetçiliğin ortaya çıkışını devletin yönetiminde bulunan elitlere bağlar. Brass’a göre milliyetçilik halkları kontrol altında tutabilmek amacıyla elitler tarafından kullanılan bir araçtır.⁵³ Hatta bu yüzden Paul Brass’ın teorisi araçsalcılık olarak adlandırılmaktadır. Brass’ın teorisini incelediğimizde karşımıza çıkan sonuç milliyetçiliğin devleti yöneten elitlerin siyasi bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılan bir olgu olduğudur. Aslında bu noktada yani milliyetçiliği modernleşmenin siyasi dönüşümü ile açıklamak noktasında Brass ve Breuilly birleşmektedir. Breuilly’nin teorisinde yer alan siyasi meşruiyet olgusu Brass’ın milliyetçilerin seçkinlerce kullanımına anlam kazandıran bir benzerlik içermektedir.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışında siyasi dönüşümün etkili olduğunu düşünen bir diğer isimde sık sık atıfta bulunduğumuz E. J. Hobsbawm’dır. Hobsbawm 1993 yılında. Terence Rangers ile yayımladığı “*The Invention of Traditions (Gelenegin İcadı)*” isimli kitabı ile aynı isimde olan teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriye göre milliyetçilik ve milletler seçkinler tarafından toplumun yönetilmesini kolaylaştırabilmek adına icat edilmiş kavramlardır. Zaten yukarıda da belirttiğimiz gibi Hobsbawm milliyetçiliği “bir toplumsal mühendislik ürünü” olarak görmektedir. Hobsbawm’ın bakış açısı milliyetçiliğin meşrulaştırılabilmesi amacıyla milli bayramlar, geçit törenleri, ritüeller vs. gibi geleneklerin de seçkinler tarafından icat edildiğidir. Hobsbawm buna örnek olarak Britanya monarşisini ve bu monarşinin şatafatlı törenlerini göstermektedir.⁵⁴

⁵² Breuilly, 1993, s.2.

⁵³ Abdulvahap Akıncı, “Milliyetçilik Kuramları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, C.15, sy.1, Sivas,2014, s.131-149.

⁵⁴ Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Gelenegin İcadı* (çev: Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.1.

Aynı şekilde daha önce atıf yaptığımız Calhoun da Hobsbawm'ın bu teorisini destekler nitelikte bir yorum yapmıştır. Calhoun'a göre milliyetçilik sadece bağımsızlık mücadelelerinde ve devrimlerde büyük ve önemli rol oynasa da sadece milli mücadeleler de ortaya çıkan bir olgu değildir; bugün kimliklerin ve pasaportların düzenlenişinden, sinema, edebiyat ve spordaki bakış açımıza kadar bütün eylemlerimizi düzenleyen bir olgudur.⁵⁵ Hobsbawm'ın bahsi geçen teorisinde Marksist etkiler görmemek neredeyse imkansızdır ki zaten Hobsbawm'ın Marksist kimliği de gizli bir şey değildir.

Toplumsal Dönüşüm Bakış Açısı

Milliyetçiliğin modernleşme ile birlikte doğduğunu düşünen son araştırmacılar güruhu ise modernist kurama modernleşmenin yarattığı toplumsal bakış açısı ile yaklaşan araştırmacılarıdır. Toplumsal Dönüşümcülere göre başta Sanayileşme olmak üzere modern dönem boyunca yaşanan bütün olaylar milliyetçiliğin ve milletlerin ortaya çıkmasında büyük ve önemli rol oynamıştır.

Bunun en önemli örneklerinden birisi de tanımlar bölümünde sık sık atıf yaptığımız Ernest Gellner'dir. Gellner, yukarıda ana hatlarıyla bahsettiğimiz Gellner'in "*Yüksek Kültürler*" kuramına göre insanlık tarihi *modern öncesi toplumlar* ve *modern sonrası toplumlar* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Modern Öncesi toplumlarda yine kendi içlerinde ikiye ayrılmaktadır. *avcı ve toplayıcı toplumlar* ve *tarım toplumları*. Avcı ve toplayıcı toplumlarda devletin varlığının olmayışı dolayısıyla sınıfların olmayışını ve yine dolaylı olarak ruhban sınıfının da olmayışını beraberinde getirir; Ruhban sınıfı yani ulema sınıfı entelektüel bağlamda kültürün oluşturucusudur. Bu bağlamda tarım öncesi toplumlarda kültürden söz edilemez.⁵⁶ Tarım toplumlarının ve dolayısıyla devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte sınıflar ortaya çıkmaya başlayacaktır dolaylı olarak ruhban sınıfı ve kültürü de beraberinde getirecektir. Ancak sınıfların ortaya çıkması bu kültürün halka inmesini engelleyecektir böylece birbiriyle sadece ekonomik ilişkilerde bulunan bir durumda kalacaktır. Gellner'e göre milliyetçilik eğer bu dönemde ortaya çıkarsa fazla kabul gören bir olgu olmayacaktır.⁵⁷ Ancak sanayileşmenin gerçekleşmesiyle birlikte bu

⁵⁵ Calhoun, 2009, s.1.

⁵⁶ Gellner,1994, s.31.

⁵⁷ Gellner, 1994, s.35-36.

ortadan kalkacaktır çünkü sınıflar arası geçişler artacak dolayısıyla ilişkilerde artacaktır bu da ortak bir kültürü gerekli kılacak modern öncesi toplumlarda sadece hakim olan unsuru besleyen bir durumken hakim unsur konumuna gelmiştir. Kültür ise milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda milliyetçilik ve milletler modern çağa ait bir olgudur.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını modernleşmenin toplumsal dönüşümü ile açıklayan yazarlardan bir diğeri de şüphesiz *Hayal Edilmiş Cemaatler* kuramı ile Benedict Andersondur. Yukarıda da fikirlerine yer verdiğimiz ve daha önce de atıf yaptığımız gibi Benedict Anderson milliyetçiliği bir *kültürel yapım* ürünü olarak görmektedir.⁵⁸ Anderson’a göre Hristiyanlığın kutsal dili sayılan Latincenin önce ruhban sınıfı ve aristokrasinin dışına çıkması ve daha sonra etkisini kaybetmesiyle birlikte yerel diller yükselişe geçmiş bu yükseliş ateşini kapitalizmin basım yayın sektöründeki önemli rolü harlamıştır. Yerel dillerin yükselişi gibi kültürel gelişmeler milletlerin aralarındaki “*hayal edilmiş*” bağın gelişmesine sebebiyet vermiş ve milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁹ Özetle milliyetçiliğin ortaya çıkmasındaki yegane faktör laikleşme ve beraberinde gelen kültürel yükseliştir.

Modernist milliyetçilik kuramına yönlendirilen eleştiriler genel olarak *Etno-Sembolcü* milliyetçilik kuramından gelmektedir. Etno-Sembolcüler, Modernist milliyetçilik kuramını kapitalizm, sanayileşme gibi modern çağı inşa eden olgularla milliyetçiliğin açıklanamayacağını, açıklansa bile fazla indirgemeci yahut fazla genellemeci olacağını düşünürler. Bu bağlamda çalışmamızda ele alacağımız son milliyetçilik kuramına yani Etno Sembolcü milliyetçilik kuramına geçebiliriz.

2.3. Etno-Sembolcü Milliyetçilik Kuramı

Etno-Sembolcü milliyetçilik kuramı ele aldığımız kuramlar içerisinde en yeni milliyetçilik kuramıdır. Etno-Sembolcüler genel olarak Modernistler ve İlkçiler arasında tabiri caizse bir *orta yol* bulmaya çalışırlar. Ancak Etno-Sembolcü kuramda çalışmalar üreten araştırmacıların neredeyse hiçbiri kendilerini Etno-Sembolcü olarak

⁵⁸ Anderson, 1995, s.18.

⁵⁹ Anderson, 1995, s.33.

adlandırmamış bu ifade genel olarak genç araştırmacılar tarafından kullanılmış nihayetinde Smith bu tabiri kabul etmiştir.⁶⁰

Etno-Sembolcülerin amacı milliyetçilik tartışmasında bir orta yol bulmaya çalışmaktadır. Etno-Sembolcülere göre milletleri sadece modernleşme ile birlikte ortaya çıkan olgular olarak ele almak yanlış bir eylemdir. Modern çağ ile birlikte ortaya çıkan milletler modern çağ öncesi etnik toplulukların gölgesi altında şekillenmiştir. Geçmişten gelen mitler ve semboller modern çağda ortaya çıkan milliyetçiliğin temellerini oluşturur.⁶¹ Bu bağlamda Etno-Sembolcüler milletlerin modern çağ öncesi olgular olduğunu kabul ederek İlkçilerle müşterek bir noktada buluşurken milliyetçiliğin modernleşme ile birlikte ortaya çıkan bir olgu olduğunu kabul ederek Modernistlerle müşterek bir noktada buluşurlar.⁶²

John Armstrong, kendisini etnikçi olarak adlandırsa dahi aslında Etno-Sembolcülüğün kurucusu olarak görülmektedir. Armstrong'a göre günümüz milletleri ve milliyetçilik eski çağlardan bu yana gelen ve bir süreklilik içerisinde devam eden *etnik bilinç (ethnic consciousness)*'in ürünüdür. Öte yandan Etnik bilincin süreklilik arz eden bir devamlılık içerisinde olması onun en önemli özelliklerinden birisi olmasının yanında aynı zamanda kalıcı olduğunun da bir işaretidir. Bu bağlamda etnik bilinç yüzyıllara yayılan bir zaman boyutunda bir metodoloji ile incelenmelidir.⁶³ Armstrong burada Fransız tarih yazımının en önemli ekollerinden birisi olan *Annales Ekolü* tarafından kullanılan bir bakış açısını örnek gösterir; "*Longue durée*"; İlk kez Annales Ekolünün önemli isimlerinden Fernand Braudelin kullandığı bu bakış açısına göre olaylar ve olgular ardındaki uzun tarihsel süreçler ele alınarak incelenmelidir.⁶⁴ Kısacası eğer milliyetçiliği ve modern çağdaki milletleri anlamak istiyorsak geçmişte yaşamış olan etnik toplulukları incelememiz ve milliyetçiliği bu incelemelere göre ele almamız gerekmektedir. Bunun yanında Armstrong kalıcılığını vurguladığı etnik kimlikleri tanımlamak içinse Norveçli antropolog Frederik Barth'a atıf yaparak onun

⁶⁰ Özkırımlı, 2019, s.189-190.

⁶¹ Akıncı, "Milliyetçilik Kuramları", 2014, s.131-149

⁶² Akıncı, "Milliyetçilik Kuramları",2014,s.131-149.

⁶³ John A. Armstrong, *Nations Before Nationalism*, The University of North Carolina Press, North Carolina, 1982,s.4.

⁶⁴ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, (çev: Mehmet Küçük), Doğu Batı Yayınları,4. Basım, Ankara, 2014, s.164.

yaklaşımına temayül gösterir. Barth'ın teorisine göre etnik kimlikler sabit yahut değişmez bir öze sahip değildir. Etnik grubu oluşturan bireylerin algılamalarına göre kimliklerin sınırları değişebilir; bundan dolayı etnik grupların nesnel özelliklerinin yerine grupları birbirinden ayıran mekanizmalar üzerine yoğunlaşmak daha rasyoneldir. Bu bağlamda Armstrong Frederik Barth'ın teorisini yararlı bulmaktadır.⁶⁵ Sonuç olarak Armstrong'a göre etnik kültür ve kimliklerin kökeni eskiçağlara kadar uzanmaktadır; buna örnek olarak Mezopotamya kültürlerinin, Antik Mısır ve Antik Yunan kültürlerinin oluşturduğu etnik kimlik bilinci örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda milliyetçilik etnik kültür ve kimliklerden azade bir şekilde ele alınamaz

John Armstrong'un teorisini destekler nitelikteki bir diğer araştırmacı A. D. Smith 'den gelir. Milliyetçiliğin siyasal bilimlerde akademik bir alana taşınmasında rol oynayan araştırmacılardan birisi olan Smith, modernist bir gelenekten gelmektedir. Hatta modernistlerin önde gelen isimlerinden belki de en önemlisi diyebileceğimiz Ernest Gellner'in öğrencisidir ancak Smith modernist kuramın ekolünden gelmesine rağmen kuramını tamamen modernizmin eleştirisi üzerine kurmuştur.⁶⁶ Smith'e göre millet *“tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı”* olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷ Smith'e göre bu tanım aynı zamanda milli kimliğin temel özelliklerini teşkil eden unsurları da oluşturmaktadır. Milli kimliğin temel özellikleri ise şu şekildedir;⁶⁸

1. Tarihi toprak ve ülke/yurt
2. Ortak mitler ve tarihi bellek
3. Ortak ve kitleli bir kamu kültürü
4. Topluluğun bütün fertleri için ortak yasa hak ve görevler
5. Topluluğun fertlerinin ülke üzerindeki serbest hareket haklarına sahip oldukları ortak bir ekonomi

⁶⁵ Akıncı, “Milliyetçilik Kuramları”, 2014, s.131-149

⁶⁶ Özkırımlı, 2019, s.198.

⁶⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.32.

⁶⁸ Smith, 2014, s.31-32.

Bu özelliklerin birbirine benzemesinin nedeni ise Smith'in millet kelimesinin tanımının milletin etnik kökenlerinde aranması gerektiğini düşünmesidir. Smith'e göre modern öncesi toplumların etnik toplulukları incelenmeden yahut ele alınmadan modern milliyetçilik anlaşılamaz. Günümüz milletlerinin temellerinde her zaman bir etnik kültüre (*Smith'in deyimiyle etnik bileşene*) rastlanmaktadır. Tabii ki her milletin zengin bir etnik kültür geçmişi olmasa dahi sonuç olarak etnik kültür her zaman milletlerin temelinde bulunmaktadır.⁶⁹ Bu yüzden Smith, John Armstrong'un teorisine değer vermekte ve desteklemektedir.

Etno Sembolcü milliyetçilik kuramı genel olarak etnik topluluklar ve modern milletler arasındaki farkları dikkate almamakla, etnik kimliklerin değişken bir yapıya sahip olduklarını göz ardı edip, kalıcılıklarını abartmakla ve kavramların birbirine karıştırılması bakımından eleştiriye maruz kalmaktadır.⁷⁰

3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KURAMSAL ALT YAPISI VE MİLLİYETÇİ TOPLUMCULUK

1648 Westfalya Barışının ardından devletler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, yeni bir kimlik inşası için gerekli ortamın oluşması ile birlikte Avrupa'da milliyetçiliğin temelleri atılmaya başlanmış, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi gibi gelişmeler milliyetçiliği giderek inşa ederken Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesi ile milliyetçiliğin etkisi tüm dünyaya yayılmıştır. Fransız İhtilalinin milliyetçi etkisi, Osmanlı İmparatorluğunda ilk önce Rumelinde yaşayan azınlıklar arasında baş göstermiştir. Gerek bu milliyetçi ayaklanmalar için alınan önlemler gerekse modern anlamda milliyetçiliği yaratacak bir kimlik yaratılamamasından dolayı Osmanlı'da milliyetçilik geç kalan bir olgu olmuştur.⁷¹ Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçilik düşüncesi temellerinde genellikle liberalizm düşüncesini barındırmaktadır. Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçi düşünce, bireyciliği ve liberalizmi esas alan, burjuvalar tarafından desteklenen, kapitalizm ve sanayileşmeden güç alan bir milliyetçi düşüncedir.

⁶⁹ Akıncı, "Milliyetçilik Kuramları", 2014, s.131-149

⁷⁰ Özkırımlı, 2019, s.207.

⁷¹ Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçiliğin geç kalış sebeplerine çalışmamızın 2. Bölümünde detaylı olarak yer verilecektir.

Osmanlı İmparatorluğunda muadillerine nazaran geç kalan Türk milliyetçiliği ise Türk milletin gelenekleri ve karakteri doğrultusunda inşa olan Türk milli kimliği ile birlikte inşa olmuştur. Türk milli kimliğinin inşa olmasında İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi ideologların çalışmaları önemli yer tutmuştur. Özellikle Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliği Türk milletin gelenekleri ve karakteri doğrultusunda inşa olmasında büyük rol oynamıştır. Ziya Gökalp'in fikirleri sonraki yılları da etkilemiş çalışmamızın ana konusu olan Milliyetçi Toplumcu düşünceye de esin kaynağı olmuştur.

3.1. Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı ve Milliyetçi Toplumculuğa Olan Etkisi

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini şekillendiren XIX. yüzyıl kuşağının önde gelen temsilcilerinden birisi olduğu gibi Türk milliyetçiliğinin en önemli ideologlarından birisidir. Kaleme aldığı onlarca eseriyle Türkçülüğün başta Osmanlı İmparatorluğunda olmak üzere Türklerin yaşadığı her coğrafya da inşa olmasını sağlamıştır. Gençlik yıllarında, başta Fransız filozof Emile Durkheim olmak üzere birçok filozoftan ve yazardan etkilenen Gökalp, kendi milliyetçilik anlayışını inşa etmiş ve Türk milliyetçiliğinde yeni bir bakış açısı inşa etmiştir. Modern sosyolojinin kurucularından birisi olan Durkheim, spesifik olarak millet tanımı gerçekleştirmemiştir. Ancak genel olarak milleti, etnik bir bilinç ya da coğrafi bir birlikteliğin değil, toplumların kolektif bilinci, kültürel ve ortak değerlerin oluşturduğunu savunur. Aynı şekilde Gökalp ise Türkçülüğü üç tipoloji de inceler ve bu üç tipolojinin millet tanımlarını açıkladıktan sonra kendi millet tanımını yapar.⁷² Gökalp'e göre millet, *lisanca, dince, ahlakça, estetik bakımdan müşterek olan aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre*" anlamını taşımaktadır. Yani Gökalp milleti ortak kültürel değerlerin oluşturduğunu savunur.⁷³ Emile Durkheim'ın *solidarité* yani *dayanışma* kavramı üzerinden toplumun dinamiklerini *mekanik dayanışma* ve *organik dayanışma* olarak yorumlamasından etkilenen ve Gökalp, Türk milliyetçiliğini de organik dayanışma bağlamında açıklar.

⁷² Gökalp, 2011, s.19-21.

⁷³ Gökalp, 2011, s. 22.

Durkheim’a göre organik dayanışma, bireylerin farklı uzmanlıklara ve yeteneklere sahip olmasına ve bu farklılıkların birbiri ile uyum içerisinde çalışması esasına dayanır. Birbiri ile uyum içerisinde çalışan bireylerin iş bölümü bireyleri birbirine bağımlı kılar ve toplumsal bütünlük bu şekilde sağlanır. Ziya Gökalp ise Osmanlı İmparatorluğunda ekonomik yapının önemli köprü ayaklarından birisi olan lonca sisteminin modernize edilerek toplumsal işbölümünün dolayısıyla *ictimai tesanütün* yani *toplumsal dayanışmanın* sağlanacağını böylelikle Türk milletinin hem milli kimliğini inşa edeceği ortak noktalarını güçlendireceğini hem de iktisadi olarak kalkınma sağlayacağını düşünmüştür.⁷⁴ Nitekim Gökalp’e göre Türk milleti meslek esasına dayalı bir şekilde örgütlendiğinde ve dayanışma içerisinde hareket ettiğinde iktisadi, toplumsal ve kültürel bağlamda Türk milliyetçiliğini inşa edecek bu da politik bağlamda Türk milliyetçiliğini oluşturacaktır⁷⁵

Gökalp’in milliyetçiliği toplumsal olarak toplumun yararı adına toplumun dayanışması ve örgütlenmesi sayesinde inşa olan bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu milliyetçilik anlayışı 1960’lı yıllarda yükselişe geçen Alparslan Türkeş önderliğindeki Milliyetçi Toplumcu düşünceye de ilham kaynağı olmuştur. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alacağımız gibi Türkeş, 1965 yılında Genel Başkan’ı olduğu Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin programı ve politikalarını kaleme aldığı Dokuz Işık doktrini etrafında şekillendirdiği Milliyetçi Toplumcu düşünce doğrultusunda incelemiştir. İlerleyen yıllarda, özellikle 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine giden süreçte Milliyetçi Toplumculuk gerek sahada, gerekse teoride Türk Milliyetçi Hareketi’nin ana ideolojisi olmuştur.

⁷⁴ Gökalp, 1976, s.14.

⁷⁵ Serdar Sağlam, “Ziya Gökalp’te Solidarizm ve Milli İktisat”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, Ankara, 2004, s.67-83.

2. BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU ve YÜKSELİŞİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR PANORAMA

Türk milliyetçiliği, başta Batı Avrupa milliyetçilikleri olmak üzere diğer milliyetçilikler ile karşılaştırıldığında geç inşa olmuş bir milliyetçilik hareketidir. A. D. Smith'e göre Türk milliyetçiliği XX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliği XX. yüzyılda ortaya çıkan diğer milliyetçilik hareketlerine nazaran yine farklı bir milliyetçilik hareketidir. Öncelikle bağımsızlık kazanmanın ateşiyle değil imparatorluk kaybetmenin endişesi ve travması daha sonra ise bağımsızlığını kaybetmenin ihtimalinin elem verici kaygısı ile ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Öte yandan Türk milliyetçiliğinin doğuşunda yaşanan geç kalışın sebepleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişten kalan sistemleri ve dönemin konjonktürel şartları bulunurken geç de inşa olmasında etkili olan faktörlerde bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle Türk milliyetçiliğinin geç kalışının sebeplerine daha sonra Türk milliyetçiliğinin inşasında rol oynayan faktörlere değineceğiz.

1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Kabul etmemiz gereken bir şey vardır ki o da XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askeri, iktisadi ve içtimai olarak bütün müesseseleriyle bir Ortaçağ imparatorluğu olduğudur. Devletin rejimi 1876-77 I. Meşrutiyet ve 1908-1918 II. Meşrutiyet dönemleri haricinde her zaman mutlakiyetçi bir monarşiyle yönetilmiştir. Erken modern dönemden başlayarak Avrupa'nın askeri teknolojide yükselmesi ve Osmanlı ordusunun başta Habsburg ordusuna karşı olmak üzere yaşadığı 1683 II. Viyana Kuşatması, 1697 Zenta Muharebesi, 1716 Petervaradin Muharebesi gibi bozgunlar, Yeniçeri Ocağının isyan çıkararak yönetimde istikrarsızlığa neden olması ve Celali İsyanları, Osmanlıların askeri alanda reformlar yapmasını zorunlu kılmıştır. Diğer yandan Osmanlı'nın iktisadi yapısı onun bir Ortaçağ devleti olduğunun belki de en önemli kanıtıdır. Devletin ekonomisi

⁷⁶ Bora, 2020, s.195.

ekseriyetle tarıma dayanan otarşik ve kanaatkâr bir ekonomidir.⁷⁷ Bunun yanında tarım Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece tek gelir kalemi değildir tarımdan sonra Osmanlı'nın en önemli gelir kalemleri fethedilen bölgelerden alınan vergiler ve fetih ganimetleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı askeri yenilgiler ve toprak kayıpları yüzünden fetih ganimetleri ve vergilerden gelir neredeyse eriyip bitmiştir, öte yandan Osmanlı'nın tarım ekonomisi yine Duraklama ve Gerileme dönemleri boyunca çok büyük zarar görmüştür. Dünyanın tarım teknolojisinden uzak biçimde ilkel yöntemler ile tarım yapan Osmanlı, Celali İsyancıları ile birlikte büyük darbe almıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan Sultan I. Abdülhamid döneminde derinleşen ve Sultan II. Mahmud döneminde zirveye çıkan kapitülasyonlarda Osmanlı ekonomisinin bir diğer çöküş nedenidir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde birden fazla etnik köken ve dine mensup kişi barındıran kozmopolit bir imparatorluktur. Mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı sistemi millet esasına dayanmaktadır. Osmanlı millet sistemi örfi ve şeri olmak üzere ikili bir hukuk sistemine sahip olup içtimai sistemini İslam hukukuna göre düzenlemiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun içtimai sistemi *Ehl-i İslam* ve *Ehl-i Zımî* olarak yani Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak ikiye ayrılmaktadır. *Zımî* İslam hukukuna göre İslam devleti hakimiyetinde yaşayan Hristiyan ve Musevilere verilen isimdir. Bu içtimai sistem ise Osmanlı Tarihi literatürüne *Osmanlı Millet Sistemi* olarak girmiştir.⁷⁸ Osmanlı imparatorluğunda halk özerk cemaatler halinde genellikle kırsal bölgelerdeki küçük yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Bu da yönetilebilirlik açısından Osmanlı devlet erkânına büyük kolaylık sağlamaktadır. Çünkü Osmanlı bu küçük yerleşim birimlerinin başında bulunan kişiler ve cemaat liderleri aracılığı ile devleti yönetmeye devam etmektedir. Özellikle gayrimüslim tebaanın yönetimi ve haklarının gözetiminde cemaat liderleri konumunda olan Ortodoks ve Gregoryen Kiliseleri Patrikleri ve Musevi Büyük Hahambaşısının aracılığı Osmanlıya büyük kolaylık sağlamıştır.⁷⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında Gayrimüslim hakları İslam hukuku çerçevesinde ele alınmış Fatih Sultan

⁷⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Yayınları, Isparta, 2019, s.78.

⁷⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:30, Ankara, 2020, s.66-70.

⁷⁹ Uzun, 2005, s.88.

Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin akabinde Gayrimüslim hakları özerkleşmiş ve genişletilmiştir.⁸⁰ Gayrimüslimler itikatlarını özgürce yaşayabilir, evlilik, boşanma, miras davalarını kendi cemaatleri içerisinde dinlerinin emrettiği şekilde yaşayabilmektedir ve yapmaları gereken tek şey İslam hukukunun zımmi anlayışına göre haraç ve cizye isimli vergileri vermektir.⁸¹

Bunun yanında Sünni Müslümanlar devletin yönetici ve ana unsurudur devletin yönetiminde bulunmak için Sünni Müslümanlığı kabul etmek gerekir ve Sünni Müslüman cemaat içerisinde ırk ayrımına gidilmemektedir. Müslümanlar ve gayrimüslimler kendi içlerinde kurallar ile ayrılmışlardır. Örneğin Müslümanlar ve gayrimüslimler birbirlerine benzemezler. Bu gerek giyim-kuşamla ilgili konulan kurallar ve gerekse mimari ile ilgili konulan kurallar ile düzenlenmiştir. Osmanlı millet sisteminin bu çok renkli, teokratik ve kozmopolit yapısı Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçiliğin ortaya çıkışını zorlaştırmıştır. Hatta cemaatleri üzerinde büyük siyasi yetkileri olan ruhani liderler, ilk zamanlar milliyetçiliğe karşı çıkmışlardır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu milliyetçiliğe yapısal yahut fikişel olarak hazır değildir ancak XIX. yüzyılın siyasi ortamı tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da milliyetçiliklerin ortaya çıkışına sahne olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyıla içerde yaşadığı askeri darbelerden ve dışarıda aldığı askeri yenilgilerden ve toprak kayıpların yorgun ama modernleşmesini başlatmış bir imparatorluk olarak girmiştir. Modernleşmesinin en önemli muhalefetini, Yeniçeri ocağını sultan II. Mahmud 1826 yılında lağvetti ve yerine yeni ve batılı tarzda bir ordu kurmuştur. Bu reformlar devam ederken Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyana kalkışmış ve Osmanlı İmparatorluğu ordusunun acemi bir ordu olmasından mütevellit bu isyanı bastıramamıştır. Daha sonra İngiltere ve Fransa'nın yardımlarıyla bu isyanı bastıran Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonları tekrar genişletmiş zaten kötü olan ekonomik durumu harap ve bitap duruma düşmüştür. İşte Osmanlı İmparatorluğu böyle bir ortam içerisindeyken Fransız İhtilali ve Rusya'nın Panslavizm politikalarının etkisi ile Balkan topraklarında yaşayan gayrimüslim azınlıklar isyana kalkışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu milliyetçi isyanlara ilk tepkisi cihatçı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. II. Mahmud'un Fatih camisinde

⁸⁰ Uzun, 2005, s.89.

⁸¹ Ünal, 2019, s.68.

gerçekleştirdiği konuşma bu cihatçı tepkinin en önemli örneklerinden birisidir ⁸² Ancak ilerleyen dönemlerde bu agresif tepkinin bir işe yaramayacağını düşünen Osmanlı İmparatorluğu Mustafa Reşit Paşa gibi batı yanlısı paşalarında etkisiyle Osmanlılık politikasını gütmeye başlamıştır. Azmi Özcan, Sultan II. Mahmud'un "Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini havrada görmek isterim" sözlerine atıf yaparak bu düşüncenin ilk önce Sultan II. Mahmud döneminde ortaya çıktığını düşünmektedir. ⁸³ Lakin Osmanlılık politikasının ilk resmi belgesi Sultan Abdülmecid döneminde Mustafa Reşit Paşa'nın çabaları ile imzalanan 1839 Tanzimat Fermanıdır; *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* olarak da bildiğimiz bu ferman din, dil ve ırk gözetmeksizin Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan bütün halkları kendi vatandaşı olarak kabul etmiş hukuk önünde eşit saymış ve can, mal ve namus güvenliğini devlet koruması altına almıştır. Çağdaş vatandaşlık kavramının çok güzel bir örneği olan bu ferman bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yapısına zarar verirken tabiri caizse Osmanlı içtimai sisteminin ta kendisi olan Osmanlı Millet Sistemini de ortadan kaldırmıştır. İlerleyen yıllarda batılı devletlerin etkisi ile 1856 Islahat Fermanını yayınlayan Osmanlı İmparatorluğu azınlıkların haklarını daha da genişletmiştir.

Sultan II. Mahmud döneminde Avrupa'ya eğitim almak için gönderilen saray eşrafinın çocukları memleketlerine döndüklerinde yeni bir Osmanlı entelijansiyesi oluşturmuşlar ve Osmanlının batıya entegrasyonunda büyük rol oynamışlardır. Namık Kemal, Ziya Paşa, Şemseddin Sami, Menâpirzade Nuri Bey, Ali Suavi gibi isimlerin içinde bulunduğu bu entelijansiya batı tarzı düşünceyi, edebiyatı ve yaşam tarzını Osmanlı İmparatorluğuna getirmişlerdir. Özellikle Namık Kemal "vatan, hürriyet, millet" gibi kavramların Türk-İslam literatürüne tercümesinde büyük rol oynamıştır. ⁸⁴ Bunun yanında bu entelijansiya içerisinde Osmanlılık politikası bir ideoloji haline gelmiş devletin yıkılmasını önleyecek bir düşünce görülerek savunulmuştur. Ancak bu entelijansiyanın devletin resmi ideolojisinin yanında savundukları bir diğer düşünce resmi ideolojiye muhalif bir düşünce olan Meşrutiyet idealidir. Fransız İhtilalini inşa eden alt yapılardan birisi de Fransızların "Ancien Régime" olarak adlandırdıkları

⁸² Berkes,2019, s.148.

⁸³ Azmi Özcan, "Osmanlılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:33, İstanbul,2007, s.485-487.

⁸⁴ Bora, 2020, s.25.

merkezi monarşidir. Fransız İhtilalinden sonra merkezi monarşilere karşı bir muhalefet başlamış ve meşrutiyet düşüncesi Avrupa’da giderek yayılmıştır. Osmanlı’nın yeni entelijansiyasının da savunduğu en önemli ideolojilerden birisi olmuş hatta bu fikir Osmanlının ilerleyen yıllarını etkilemiştir. Islahat Fermanı’nın yayınlanması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun büyük tavizler verdiğini bunun da monarşinin merkezi otoritesi olduğunu savunarak meşrutiyetin tesis edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁸⁵ Öte yandan bu entelijansiya 1865 yılında Kavalalı Mustafa Fazıl Paşa’nın da teşvik ve yardımlarıyla Genç Osmanlılar Cemiyetini kurmuşlardır. Cemiyetlerinin isimlerini de yine Avrupa’daki meşrutiyetçi cemiyetlerden almışlardır; Avrupa da o dönem kurulan bu cemiyetlere Fransızca *yeni* yahut *genç* anlamına gelen *jeun* ismi verilmiştir. Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin Avrupa’da çıkardıkları *Muhbir* (1866) ve *Hürriyet* (1868) gibi gazetelerde meşrutiyet fikri savunulmuş bu fikir özellikle harbiye, mülkiye ve tıbbiye de ve en önemlisi devlet erkânında ilgiyle karşılanmıştır. Keza Mithat Paşa önderliğinde ilk önce Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilerek yerine veliahdı Şehzade Murad’ın tahta çıkarılmasının ardında ve yine Sultan V. Murad’ın veliahdı Şehzade Abdülhamid ile meşrutiyet konusunda anlaşarak Sultan V. Murad’ın akli dengesinin yerinde olmadığı gerekçesiyle tahttan indirilmesinin ve Sultan II. Abdülhamid’in tahta çıkarılmasının ardında meşrutiyet ideali bulunmaktadır. Nitekim 1876 yılında Kanun-i Esasi ve I. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

1876 Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesiyle birlikte Osmanlıcılık devlet nazarında resmi bir belge ile tescillenmiş öte yandan Rumeli topraklarındaki azınlıkların Tanzimat ve Islahat Fermanlarında verilen tavizlere rağmen isyana devam etmeleri ve bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile birlikte entelijansiya içindeki önemini kaybetmeye başlamıştır. 1870-76 yılları arasında Osmanlıların Tanzimat ve Islahat Fermanları ile kültürel benliklerini kaybettiklerini ve yine Tanzimat ideolojisinin şariat değerlerini üstü kapalı olarak inkar ettiği fikriyatında olduğunu iddia eden entelijansiya ve devlet erkânında yer alan Ahmed Cevdet Paşa ve Şirvanzade Rüştü Paşa gibi isimlerin önderliğinde İslamcılık yükselişe geçmeye başlamıştır.⁸⁶ Bunun yanı sıra gerek

⁸⁵ Özcan, “Osmanlıcılık”, s.485-487.

⁸⁶ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)* İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2008, s.92-93.

bürokrasi de gerekse entelijansiya da bu cereyanın yükselişe geçtiğini fark eden Sultan II. Abdülhamid bu cereyanı devletin resmi ideolojisi haline getirmiştir.

Ancak Sultan II. Abdülhamid'in bu cereyanı devletin resmi ideolojisi olarak benimsemesinin tek sebebi İslamcılığın entelijansiya ve devlet erkanındaki yükselişi değildir. Bir diğer amaç II. Abdülhamid'in Avrupa başta olmak üzere dünyada yükselişe “*pan*” milliyetçiliklerine karşı İslam'ı kullanarak tüm dünya Müslümanlarını Osmanlı hilafetinde birleştirmek istemesidir.⁸⁷ Ayrıca Rumeli'deki Hristiyan azınlığın bağımsızlık talepleriyle teker teker Osmanlı sınırlarından ayrılmaya başlaması ile Osmanlının en azından demografik açıdan Müslümanların çoğunlukta olduğu topraklarını kaybetmesini engellemektir.

Öte yandan Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Tarihi açısından farklı da bir dönemdir. Padişah Mithat Paşa ile meşrutiyeti getirmek için anlaşılarak tahta geçmiş ancak Kanun-i Esasi ve I. Meşrutiyetin ilanından yaklaşık bir sene sonra 93 Harbi olarak da bildiğimiz 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek meclisi süresiz tatile çıkarmıştır. Bu olay meşrutiyeti fiilen sona erdirmemiş olsa bile I. Meşrutiyeti sona erdirmiştir. Bu olaydan sonra haliyle meşrutiyet yanlıları sultana karşı yeni bir muhalefet oluşturmuştur. Sultan II. Abdülhamid bu muhalefeti bastırabilmek adına bir baskı ve sansür rejimi inşa etmiş bu dönem Osmanlı tarihi literatürüne “*istibdat*” dönemi olarak geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid'e karşı oluşan bu muhalefetin ismi ise *Jön Türklerdir*. Jön Türkler, tıpkı Genç Osmanlılar Cemiyeti gibi meşrutiyet idealinde birleşmişlerdir ancak münferit olarak farklı düşünceleri savunmuşlardır. Jön Türk muhalefetine belki de en önemli meyvesi harbiye tıbbiyesinde ortaya çıkan ve neredeyse ordunun tamamında etkin olan *İttihat ve Terakki Cemiyetidir*. Bu cemiyet kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini şekillendiren en önemli etken olmuştur.

1908 tarihinin gelmesiyle birlikte Sultan II. Abdülhamid'in otuz dört senelik iktidarının da sonu yaklaşmıştır. 1908 Jön Türk Devriminin gerçekleşmesiyle Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bunun yanında aynı sene 1908'de Rumeli'de bir Osmanlı Müslüman tebaası olan Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte İslamcılık da darbe almıştır. Sultan II. Abdülhamid dönemi 13-

⁸⁷ Mardin,1991, s.94.

27 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen ve tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen gerici ayaklanmanın ardından son bulurken İslamcılık o dönem yükselişe geçen Türkçülüğün gölgesinde kalmış 1916 yılında Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarının ayaklanması ile birlikte son bulmuştur.

2. TÜRKÇÜLÜK

2.1. Türkçülüğün İnşasının Gecikmesindeki Sebepler

Türkçülüğün inşa oluşunda geç kalınmasındaki iki ana sebep imparatorluğun dağılması ihtimaline karşı oluşan endişenin beraberinde getirdiği azınlıkları Osmanlı sınırları içerisinde tutmak adına politika üretme isteği ve bir Türk milli kimliğinin inşasıdır. Türk milli kimliğinin oluşumunun geç kalışının ise birçok sebebi bulunmaktadır. Bunların en başında İslam'ın etkisi gelmektedir. İslam literatüründe “*ümme*t” terimi siyasal anlamda ümmetçiliğe karşılık gelmekte ve milliyetçilik bir anlamda “kavmiyetçilik” olarak görülmüş ve kavmiyetçilik, ayetler ve hadislerle kesin olarak yasaklanmıştır. Örneğin, Hucurat Suresi 13. ayette “*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.*”⁸⁸ şeklinde Müslümanlara emredilerek kavmiyetçilik yasaklanmıştır. Aynı şekilde Maide Suresi 48. ayette “*Allah dileyseydi, sizi bir tek ümmet yapardı; ama size verdikleriyle sizi denemek için hayırlarda yarışın! Topluca dönüşünüz Allah'adır*”⁸⁹ Müslümanlara emredilerek kavmiyetçilik yasaklanmıştır. Bunun yanında İslam peygamberi Hz. Muhammed vefatından önce gerçekleştirdiği Veda Hutbesinde “*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur*”⁹⁰ şeklinde Müslümanlara tavsiyede bulunmaktadır.

Nitekim, Osmanlı millet sistemi içinde kavmiyetçilik, “asabiyye” olarak tanımlandığından dolayı bu türden düşünceler sistem dışı kalmış⁹¹ ve bu durum Türk

⁸⁸ Hucurat Suresi, 49/13.

⁸⁹ Maide Suresi, 5/48.

⁹⁰ Muhammed Sabır Fırat, “Veda Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları” Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale, 2019, s:106.

⁹¹ Uzun, 2005, s.123.

milli kimliğinin gelişimini engellemiştir. Bu duruma XIX. yüzyıl'da Genç Osmanlılar ve Jön Türklerin yaşadıkları kimlik karmaşası örneği gösterilebilir. Avrupa'ya giden Genç Osmanlılar ve Jön Türkler kendilerini ilk başta Müslüman olarak tanıttıktan sonra bunun bir dini kimlik olduğu gerçeğiyle karşılaşmışlar ve kendilerini Osmanlı olarak tanıtmışlardır. Kendilerini Türk olarak tanıtmaya düşüncesi akıllarına dahi gelmemiştir.⁹² Bunun sebeplerinden birisi Osmanlı'nın kavmiyetçiliğe karşı bakış açısı ve millet sistemi iken diğeri ise Osmanlılardaki Türk algısıdır ki bu aynı zamanda Türk milli kimliğinin geç inşa olmasındaki sebebini oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu XIV. yüzyılın ilk yarısı boyunca Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında faaliyet gösteren ve 1356'dan sonra giderek yükselişe geçen bir Türk beyliğidir ve yükselişe geçmesindeki en önemli etken gaza ideolojisidir⁹³. Gaza ideolojisinin gerçekleşmesinde rol oynayan en önemli unsurlar ise Osmanlı ordusunun komutanları olan Anadolu gazileri ve emirleri altındaki yörükler ve Türkmenlerdir. Ancak Osmanlılar özellikle Sultan I. Murad döneminden sonra Balkanlarda önemli ilerlemeler sağlamış ve devşirme usulü ile oluşturdukları düzenli Yeniçeri Ocağını kurmuşlardır. Osmanlı'nın kurucu babası olan Osman Bey'de bir Anadolu gazisi olduğundan Osmanlılar Anadolu beyliklerini ve gazilerini dolayısıyla yörükleri ve Türkmenleri kendilerine rakip olarak görmüşler ve Anadolu'dan yavaş yavaş uzaklaşmışlardır. Örneğin Sultan I. Bayezid döneminde gerçekleşen 1402 Ankara Savaşı'nda bazı Türkmen beylerinin Emir Timur'un yanında yer alması, yine Osmanlı Devletinin Anadolu'nun güney bölgesindeki çıkarlarının çatıştığı Memlükler ve Karamanoğlu beyliğinin ilişkisi örnek gösterilebilir. Yavuz Sultan Selim döneminde siyasal birliğin sağlanmasıyla Anadolu'yu kendi haline bırakmışlardır. Ancak yörükleri ve Türkmenleri kendilerine rakip olarak gören Osmanlılarda Türk kimliği, “taşralılık” olarak nitelendirilerek Türk kimliğinden uzak durmuşlardır.⁹⁴

Ayrıca Osmanlılar, kalemiyye ve seyfiye sınıflarında genel olarak devşirmeleri kullanmıştır. Osmanlılar devşirme usulünü *avarız-ı divaniye* vergisinin bir uzantısı

⁹² Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1994, s.38.

⁹³ Halil İnalcık, “*Devlet-i Aliyye I Klasik Dönem (1302-1606)*” İş Bankası Kültür Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2009, s.9.

⁹⁴ Uzun, 2005, s.125.

olarak görmüşler fethettikleri bölgelerden topladıkları gayrimüslim ailelerin çocuklarına bürokraside ve orduda görev vermiştir.⁹⁵ Belirtilmesi gereken önemli bir husus devşirme usulü, millet sisteminin bir yansımasıdır. Yönetimdeki asıl etkenin Sünni İslam olduğunu ve ulusun ön plana çıkarılmadığı söylenebilir. Türk kimliği algısında, millet sisteminin ve devşirme usulünün etkisi dil konusuna da yansımıştır. Devletin resmi dili Türkçe olsa da kalemiyye sınıfında Arapça ve Farsça etkin dil konumundayken, ilmiye sınıfında Arapça etkin dildir. Dolayısıyla bu dillerin etkisi başta saray erkânı olmak üzere İstanbul'da Arapça ve Farsça etkisinde ağıdalı bir Türkçe konuşulmuştur. Öte yandan Anadolu'da İstanbul'un ağıdalı Türkçesinden uzak farklı bir Türkçe konuşulmaktadır. Bu da devlet erkânı ve İstanbul'da yaşayan halk ile başta Anadolu'da yaşayan halk arasında giderek artan bir iletişimsizliğe yol açmaktadır.⁹⁶ Böylece İstanbul ile Anadolu arasında kültürel bir uçurum ortaya çıkmıştır

Türk kimliğinin oluşmasında ve Türkçülüğün inşasının gecikmesinde bir diğer etken de tarih eğitimidir. Osmanlı İmparatorluğu eğitim tarihi için II. Mahmud dönemi bir dönüm noktasıdır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu batı tarzında eğitime II. Mahmud döneminde geçiş yapmıştır. Bayram Kodaman, II. Mahmud'un seleflerinden daha cesur davrandığını ve onun döneminde Osmanlı İmparatorluğunu *medrese- mektep* çekişmesinde medresenin kabuğuna çekildiğini belirtir.⁹⁷ Ancak Kodamana göre Osmanlı eğitim tarihi Tanzimat Öncesi dönem ya da onun terimiyle *medrese dönemi*, Tanzimat ve sonrası dönem ya da yine onun terimiyle *mektep dönemi* olarak ikiye ayrılır.⁹⁸ Gerçekten de Tanzimat dönemi ile birlikte eğitimde önemli atılım gerçekleşmiştir ki bunlardan birisi de tarih eğitimidir. Kodamanın deyimiyle medrese döneminde verilen tarih eğitimini incelediğimiz İslam etkisi burada da gözümüze çarpmaktadır. Tanzimat dönemi öncesi yani medrese döneminde tarihçilik genel

⁹⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* Fakülte Yayınları, 12. Baskı, Isparta, 2017, s.42.

⁹⁶ Uzun, 2005, s.126.

⁹⁷ Abdullah Saydam, Bayram Kodaman, *Tanzimat Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.476.

⁹⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.X.

olarak bir vakanüvis geleneğinden gelmektedir bu bağlamda İslam Tarihi ve Osmanlı Hanedanı Tarihi daha baskın konumdadır.

Tanzimat ile birlikte yani mektep döneminde tarih eğitimi de batının temayüllerine göre düzenlenmeye başlamıştır. 1857 tarihli nizamname ile birlikte okullarda okutulması için ders kitapları basılmaya başlanmış 1870 yılında yayınlanan bir diğer nizamname ile de tarih kitaplarının nasıl olacağı belirlenmiştir.⁹⁹ Bu nizamnameye göre İslam tarihi, Anadolu’da Osmanlıdan önce kurulan beyliklerin tarihi ve Osmanlı’nın kuruluş süreci anlatılmıştır. Son olarak ise Osmanlı hanedanı tarihine değinilmiştir.¹⁰⁰ Görüldüğü üzere İslam Öncesi Türk Tarihi bir yana Selçuklu Tarihine bile çok az değinilmiştir ki Türkçülüğün yükselişe geçtiği 1908 Jön Türk İhtilali sonrası dönemde bile Avrupa tarihine İslam Öncesi Türk Tarihinden daha çok yer verilmiştir.¹⁰¹ Nitekim tabiri caizse Osmanlı tarih eğitimi ve anlatısı Türklerin İslam ile birlikte var olduğu düşüncesi içerisinde tekamül gösteren bir anlatı olduğu için Türk milli kimliğinin gelişmesine de bir engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla Türk milli kültürünün ve kimliğinin gelişmesi ve Türkçülüğün doğuşu gecikmiştir.

Türk milli kimliğinin ve Türkçülüğün gelişmesindeki gecikmenin bir diğer etkeni ise entelijansiyanın tavrıdır. Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçi hareketler devlet erkânı ve entelijansiya tarafından azınlıkların gerçekleştirdikleri isyanlar olarak görülmüş ve imparatorluğun dağılmasını engellemek amacıyla önce Osmanlıcılık ideolojisini daha sonra ise İslamcılık politikasını benimsemişlerdir. Hatta Ahmed Cevdet Paşa vatan kavramını batılı bir değer ve din kavramından uzak bir kavram olmasını eleştirmiş; “*Avrupa’da gayret-i diniyye yerine gayret-i vataniyye kaim olmuştur*” yorumunu yapmıştır.¹⁰² Öte yandan Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa ve Şinasi gibi isimler Osmanlı’nın kozmopolit yapısını koruyabilmek adına İslamcılık ve Osmanlıcılığı hakim unsurun milliyetçiliği gibi savunmuşlardır. Akçura Osmanlıda Türkçülüğün temellerini ele aldığı çalışmasında bu isimlerin Osmanlıcılık ve

⁹⁹ İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s.83-84.

¹⁰⁰ Türk, 2013, s. 84-85.

¹⁰¹ Uzun, 2005, s. 125.

¹⁰² Süleyman Hayri Bolay, “Ahmed Cevdet Paşa’nın Dine Bakışı”, *İstanbul Üniversitesi Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul ,1985, s.106.

İslamcılık politikasını savunduklarını, siyasal olarak Türkçülüğü benimsemediklerini ancak Osmanlıda hakim unsurun Türkler olarak gördüklerini belirtmiştir.¹⁰³

Osmanlı İmparatorluğunda Türk milli kimliğinin ve Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Millet sistemi, Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojileri, milliyetçiliğe ve Türk kimliğine bakış açıları gibi etkenler büyük engel oluşturmuşlardır. Ancak XIX. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçiliğin inşa olmasını zorunlu kılmıştır.

2.2. Türkçülüğün İnşa Olmasında Rol Oynayan Etkenler

Türkçülüğün inşasında birçok sebepten dolayı gecikse de XIX. yüzyıl boyunca yaşanan bazı gelişmelerin Türk milli kimliğinin ve dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin inşasında büyük rol oynadığını söylemiştik bu başlıkta bu etkenleri değerlendireceğiz.

Bu etkenlerden birisi şüphesiz Türkoloji'nin oynadığı yadsınamaz roldür. Türkler binlerce yıldır tarih sahnesinde olan dünya tarihinin en eski millet, kültür ve medeniyetlerinden birisidir. Bu bağlamda Türklerin kültürü ve tarihi her zaman batıda büyük merak konusu olmuştur. XII. yüzyıl batı kaynaklarında günümüz Anadolu coğrafyası Türkiye olarak adlandırılmış birçok devlet Türk ismini kendi resmi adı olarak kullanmıştır. Erken Modern Dönemde Fransa başta olmak üzere Avrupa'da ortaya çıkan "*Turquerie*" terimi Türk kültürüne merak ve hayranlık duyanlar i

çin kullanılmıştır.¹⁰⁴ İlerleyen dönemlerde özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda ortaya çıkan Türk kültürünü ve tarihini araştırma isteği Avrupa elitleri arasında giderek yükselen bir olgu haline gelmiş ve *oryantalizm* bilimi doğmuştur.¹⁰⁵ Oryantalizm bilimi içerisinde yükselen birçok anabilim dalı vardır ki bunlardan birisi de şüphesiz "*Türkoloji*"dir. Türkoloji, Türk tarihinin ve folklorunun araştırılması için ortaya çıkan anabilim dalıdır. XIX. yüzyılda yükselişe geçen Türkoloji araştırmaları sayesinde Türk kültürünün İslam Öncesi döneme dayanan kadim bir kültür olduğu düşüncesi Türk milli kimliği gerek Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gerekse Rusya İmparatorluğu

¹⁰³ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.192.

¹⁰⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* Nilüfer Yayınları, Ankara, 2011, s.8.

¹⁰⁵ **Oryantalizm:** Doğu kökenli toplumların kültürlerinin araştırıldığı ve ele alındığı bilim dalı; Daha iyi anlaşılabilmesi adına bknz; Edward Said, *Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları* Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

tahakkümü altında yaşayan Türk toplulukları arasında inşa edilmeye başlanmıştır. Tanıl Bora Türkoloji biliminin özellikle İngiliz oryantalizmi tarafından Rusya İmparatorluğu tahakkümü altında yaşayan Türk toplulukları arasında yükselmesi için desteklendiğini belirtmiş bunun sebebinin ise Rusya İmparatorluğuna darbe vurmak olsa da bu iddianın fazla abartılmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Gerek Osmanlı İmparatorluğunda gerekse Rusya İmparatorluğunda yaşayan Türk toplulukları içinde Arminius Vambery, Leon Cahun gibi Türkologların çalışmaları popüler olmuş bu topraklarda ortaya çıkan milliyetçi entelijansiya içerisinde milliyetçi fikirlerin inşasında önemli rol oynamıştır.

Türk milliyetçiliğinin yükselişe geçmesinde büyük ve önemli rol oynayan bir diğer etken ise Rusya tahakkümü altındaki Orta Asya Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki simbiyotik ilişkidir. Osmanlı İmparatorluğunda Türk milliyetçiliği entelijansiya içerisinde kuramsal ve ideolojik bir inşa sürecinde iken Orta Asya Türkleri daha programatik bir milliyetçi hareket oluşturma bu bağlamda bir millet ve bu milleti finanse edecek bir milli burjuvazi inşa etme çabası içerisindeydi. Bunun sebebi ise Rusya İmparatorluğunun Osmanlı İmparatorluğundan çok önce Büyük Petro ve II. Katerina döneminde daha başarılı bir modernleşme hareketi başlatması ve dolayısıyla sanayileşmeye daha erken girmesidir.¹⁰⁷ Ancak Orta Asya Türklerinin milliyetçi hareketi Rusya İmparatorluğunun asimilasyonist politikalarınca engellenmesinden dolayı Orta Asya Türkleri milliyetçi hareketlerinin gelişimlerini Osmanlı İmparatorluğu topraklarında geliştirmek için kendilerine uygun bir ortam bulmuşlardır. 1908 Jön Türk İhtilali'nin hemen akabinde Türk milliyetçiliğine daha özgür bir ortam sunulmuştur bu bağlamda Orta Asya'daki milliyetçi entelijansiya fikirlerini Osmanlı topraklarında daha rahat savunarak hem Osmanlıda Türk milliyetçiliğinin yükselişine yardımcı olmuşlar hem de milliyetçi hareketlerini geliştirmişlerdir.¹⁰⁸ Bu milliyetçi hareketlere ve önderlerine örnek vermemiz gerekirse İsmail Gaspıralı önderliğinde gelişen Kırım ve Tatar Türklerinin milliyetçi hareketi *Cedit Hareketi*, Başkurdistan Türklerinin Zeki Velidi Togan önderliğindeki milliyetçi hareketi, Hüseyinzade Ali Turan, Ahmet Ağaoğlu, Mirza Ali Fethi Ahundzade

¹⁰⁶ Bora,2020, s:196.

¹⁰⁷ Bora, 2020, s.198.

¹⁰⁸ Uzun,2005, s.132.

önderliğindeki Azerbaycan milliyetçi hareketi örnek olarak gösterilebilir. Bunun dışında Orta Asya Türkleri ve Osmanlı Türklerinin milliyetçiliklerine nazaran daha geç ortaya çıkan Çin tahakkümü altında yaşayan Doğu Türkistan Türklerinin milliyetçi hareketi ve önderi Mehmet Emin Buğranın da ismini Türk milliyetçi hareketinde anmamız gerekir.¹⁰⁹

Rusya Türkleri arasında ve yine Osmanlı İmparatorluğundaki Türkler arasında milliyetçi düşüncenin yükselişe geçmesinde önemli rol oynayan, Turancı ideolojinin resmi ideologlarından sayabileceğimiz Yusuf Akçura ve yine Osmanlı İmparatorluğunda Türkçülüğün mimarlarından olan aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin resmi ideologu Ziya Gökalp, meşhur “*ben bir Türküm dinim, cinsim, uludur*” mısrasıyla bildiğimiz “*Cenge Giderken*” şiirinin şairi Mehmed Emin Yurdakul örnek gösterilebilir.

2.3. Osmanlı İmparatorluğunda Türk Milliyetçiliğinin Temelleri

Şu zamana kadar sizlere sunduğumuz panoramadan gerçekleştirmemiz gereken çıkarım şu şekildedir. Osmanlı İmparatorluğu 1908 yılına kadar devletin kurtuluşunu önce Osmanlı kimliğinde daha sonra ise Müslüman kimliğinde aramış ancak başarılı olamamıştır. 1908 Jön Türk Devrimi ve II. Meşrutiyetin ilanından sonra Türkçü düşüncenin rüzgarı başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğunun birçok önemli merkezinde hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle 1910'lu yıllar boyunca Türkçülük gerçek anlamda inşa olmuş ve yükselişe geçmiştir. Türkçülüğün inşasından önce de başta entelijansiya ve ordu olmak üzere Türkçülüğün temellerinin atıldığı görülmektedir; Örneğin Namık Kemal “*vatan, hürriyet, millet*” gibi kavramların İslam literatürüne kazandırılmasında önemli rol oynamış bir Genç Osmanlılar Cemiyeti üyesidir.¹¹⁰ Aynı zamanda Namık Kemal gibi, Osmanlıcılık ideolojisini savunan birçok entelektüel Osmanlıcılık ideolojisinin savunulmasının yanında Osmanlı vatandaşlarını “*millet-i hakime*” olarak Türklerin yönetmesi gerektiğini savunmuşlardır. Akçura, bu düşüncede olan Namık Kemal, Şinasi, Ahmed Vefik Paşa

¹⁰⁹ Doğu Türkistan'da Türk milliyetçiliğinin daha rahat anlaşılabilmesi adına bknz; Abdullah Bakır, *Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

¹¹⁰ Bora, 2020, s.25.

ve Süleyman Paşa gibi isimlerin Türkçülüğün temellerini attıklarını belirtmiş ve bu isimleri “*Yeni Türk Devletinin Öncüleri*” olarak adlandırmıştır.¹¹¹

Ahmed Vefik Paşa ve Süleyman Paşa, Ziya Gökalp tarafından da Türkçülüğün temellerini atan önemli isimler arasında görülmüş hatta bu isimlerin değerbilirlik açısından başta Türk Ocakları olmak üzere birçok Türkçü teşkilatta resimlerinin olması gerektiğini savunmuştur.¹¹² Gökalp’e göre Ahmed Vefik Paşa, Türkçülüğün ilk esaslarını ortaya koymuş “*Şecere-i Türki*” ve *Lisan-ı Osmani*” isimli eserleriyle ilmi Türkçülüğün Osmanlı İmparatorluğundaki ilk örneklerini ortaya koymuştur.¹¹³ Süleyman Paşa ise gerek kaleme aldığı eserler ile gerekse izlediği eğitim politikaları ile Türkçülüğün, harp okullarında nüvelenmesi için ilk önemli adımları atmıştır. Süleyman Paşa’nın “*Tarih-i Alem*” isimli baş yapıtı özellikle Asya Hunlarının Türklerin ilk atası olduğu iddiasını ortaya koyması bakımından önemlidir.¹¹⁴

Öte yandan Rusya’da Türkçülük bayrağını taşıyan Gaspıralı İsmail Bey ve Hüseyinzade Ali Turan Osmanlı İmparatorluğunda Türkçülüğün yükselişinde önemli rol oynamıştır. Gaspıralı İsmail Bey’in “*dilde, fikirde, işte birlik*” ilkesi ve neşrettiği Türkçülüğün yayıncılık bakımından ilk yapıtaşı diyebileceğimiz “*Tercüman*” gazetesinin özellikle Türkiye Türkçesi ile neşredilmesi konusundaki hassasiyeti Türkçülüğün Osmanlı İmparatorluğunda, 1908 Jön Türk Devrimine giden yolda inşa olunmasında büyük ve önemli rol oynamıştır.

2.4. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti devletinde Türk milliyetçiliğinin önderleri ve ideologları anıldığı zaman Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp isimlerinin anılmaması neredeyse imkansız bir durumdur. Akçura ve Gökalp Türk milletini sosyolojik, psikolojik ve tarihsel bağlamda inceleyerek çalışmaları ile Türk milliyetçiliğinin fikri temellerine katkıda bulunmuş aynı zamanda bahsi geçen bilimlerin başta olmak üzere Türk sosyal bilimlerinin ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. Bunun yanında Türk milliyetçiliğinin en önemli neşriyatlarında, Türk milliyetçiliğinin

¹¹¹ Akçura, 1981, s.192.

¹¹² Gökalp,2011, s.11

¹¹³ Gökalp,2011, s.8-9.

¹¹⁴ Gökalp, 2011,s.10.

yükselişinde önemli rol oynayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli mütefekkirlerinin yetişmesinde rol oynayan Türk Ocakları'nın kurulmasında önemli rol oynamışlardır

Yusuf Akçura 1876 yılında Volga nehrinin kıyısında, Kazan sınırları içerisinde yer alan Simbir şehrinde dünyaya gelmiştir. Annesi Kazan'ın önde gelen ailelerinden birisine mensup olan Bibi Kamer Banu Hatun, babası çuha fabrikaları ile yaşadıkları bölgenin önemli bir tüccarı ve fabrikatörü olan Akçurazade Hasan Beydir.¹¹⁵ Yusuf Akçura şanslı bir çocuk olarak dünyaya geldiyse de şansı yaver gitmemiş babası henüz o iki yaşındayken vefat etmiştir. Annesi babasının işlerini devam ettiremeyince iflas etmiş Kazan'dan Osmanlı İmparatorluğuna göç etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁶

Akçura ilk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamlamış yüksek öğretimine Harp Okulunda başlamıştır. Başarılı bir öğrenci olmasıyla birlikte kurmay sınıfına yükselmiş ve kurmay olarak eğitimine devam etmiştir. Yusuf Akçura'nın Türkçülüğe olan temayülü ise bu zamanlarda başlamıştır. Teselya Savaşı öncesinde Necip Asım, Velet Çelebi gibi mütefekkirlerin Türkçülükle ilgili eserlerinden ve eniştesi İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da neşrettiği *Tercüman* gazetesindeki yazılarını İstanbul'da sürekli okuyan Akçura, Rusya'daki Türk topluluklarının kültürü hakkında gözlemlerde bulunmuştur.¹¹⁷ Yusuf Akçura, Harbiye'nin o dönemki havasından etkilenerek Sultan II. Abdülhamid'e muhalif bir çizgiye doğru evrilmiştir. O dönemlere ait yasaklı yayınları okuması ve bazı yasaklı etkinliklere katılmasından dolayı iki kez tutuklanmış birincisinde uyarı almış ikincisinde arkadaşı Ferit Bey ile birlikte Trablusgarp'a sürgün edilmiştir.¹¹⁸ Trablusgarp'tan kaçak yollar ile Paris'e göç eden Akçura burada Serbest Siyasal Bilgiler okuluna girmiş ve yüksek öğretimini burada tamamlamıştır. Paris'te yaşadığı yıllarda Akçura'nın Türkçülük ile ilgili düşünceleri daha da alevlenmeye başlamıştır. Paris ideolojiler için adeta bir cennet gibidir kapitalizm, sosyalizm ve anarşizm gibi ideolojiler ile pangermenizm ve panslavizm gibi görüşlerin temellerini oluşturan milliyetçilik kuramlarının tartışıldığı ortamda Akçura o dönemde

¹¹⁵ Nuri Yüce, "AKÇURA, Yusuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:2, İstanbul, 1989, s. 288-289.

¹¹⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, (der: Enver Ziya Karal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s.XI.

¹¹⁷ Akçura, 2016, s.XV.

¹¹⁸ Akçura, 2016, s.XII.

Osmanlı İmparatorluğunda yükselişte olan Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin yerini bu ideolojiler arasında araştırmaya başlamıştır. Bu arayışını bu yıllarda tanıştığı doktor Şerafettin Mağmumi cevaplandırmıştır; Şerafettin Mağmumi, Osmanlılığın artık yozlaşmaya başladığını düşünürken Osmanlı'nın kurtuluşunun bir Türk ulusçuluğunda olduğunu düşünmektedir.¹¹⁹ Akçura bu düşünceler ile birlikte düşüncelerini tamamen inşa etmiş 1902 yılında mezun olmuştur.

Mezuniyetinin akabinde Osmanlı İmparatorluğunda halen yasaklı olan Akçura İstanbul'a dönemeyeceği için Rusya'ya amcasının yanına gitmiştir. Rusya'da amcasının yanında belli bir süre yaşayan Yusuf Akçura fikir dünyasında yeri çok büyük olan ve tıpkı babası gibi tüccar olan amcasının yanında çalışmaya başlamıştır. Amcası İbrahim Akçura, Yusuf Akçura'yı işlerinin başına geçirmek istese de Akçura burjuvalığın kendisine göre olmadığını anlamış ve amcasından ayrılarak Kazan'a gitmiştir. Kazan'da bir taraftan tarih öğretmenliği yapıp diğer taraftan *Kazan Muhbiri* gazetesinde yazılar yazan Akçura burada yaşadığı yıllarda Türkçülük ile ilgili eylemsel bir tavra bürünmüştür. Eniştesi, aynı zamanda *hocam* dediği İsmail Gaspıralı ile birlikte Rusya Müslümanları Kongrelerini düzenlemiş meşhur makalesi olan *Üç Tarz-ı Siyaset*'i bu yıllarda kaleme alarak Kahire'de neşredilen *Türk* gazetesinde yayınlamıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte İstanbul'a dönen Akçura buradaki özgürlükçü ortamdan yararlanarak birçok önemli faaliyette bulunmuştur. 1911 yılında neşrettiği *Türk Yurdu Dergisi* ve 1913 yılında kurucuları arasında yer aldığı *Türk Ocakları* bunların en önemlileridir.¹²⁰ I. Dünya Savaşı'nın ilan edilmesiyle birlikte Kızılay Cemiyetinde aktif rol alan Akçura, savaşın sona ermesiyle birlikte tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. Sürgünün bitmesiyle birlikte hemen Ankara'ya gelen Akçura, Milli Mücadelede aktif rol oynamış cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte de Darülfunun'da Yakınçağ Tarihi profesörlüğü yapmaya başlamıştır. Atatürk'ün isteği üzerine Büyük Türk Tarih Kongresine başkanlık etmiş daha sonra kurulan Türk Tarih Kurumu'na da başkan olarak atanmıştır. Zaten yazdığı eserler incelendiğinde entelektüel kimliğinin tarih bilimi tarafında şekillendiği gözden kaçmayan bir olgudur.

¹¹⁹ Akçura, 2016, s.XVII.

¹²⁰ Yüce, "AKÇURA, Yusuf" s.288-289.

1934 yılında sağlığı giderek kötüye giden Yusuf Akçura aynı sene vefat etmiş naaşı Edirnekapı Mezarlığına defnedilmiştir.¹²¹

Yusuf Akçura o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğunda yükselişte olan üç siyasal ideolojiyi yani Türkçülüğü, Osmanlıcılığı ve İslamcılığı kritize ettiği makalesi Üç Tarz-ı Siyasette düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir:

Akçura Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğün batıdan feyz alarak Osmanlı İmparatorluğunda ilerleme sağlamaya çalışan üç siyasi düşünce olduğunu belirtir.¹²² Akçura'ya göre tüm topluluklar kendi menfaatleri uğruna kendilerini güçlendirecek siyaseti oluşturacak düşüncelere meylederler bu üç siyasi düşünce de Osmanlı İmparatorluğunda belli cemiyetlerin çıkarlarını savunarak ilerleme sağlanacağını düşünmektedir.¹²³ Amacı Osmanlı İmparatorluğunda tıpkı ABD'de de uygulanan “*melting pote*” politikası gibi bir vatandaşlık politikası yürütölerek din başta olmak üzere hiçbir kimlik ayırmadan eşit vatandaşlık hakları sunmayı amaçlayan bir politika gütmek olan Osmanlıcılığın menfaati devletin devamlılığını ve toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu bağlamda Türklerin de diğeri Müslüman milletlerin de içerisinde bulunduğu tüm tebaanın menfaatini korumak anlamına gelmektedir.¹²⁴

Osmanlıcılık, Akçura'ya göre sadece Osmanlı hanedanı ve Tanzimat ricali tarafından istenmektedir. Hanedan, özellikle içtimai alanda bazı tavizler vererek atalarının kurduğu ve yükselttiği devletin olan bir toprak bütünlüğünü ancak bu şekilde sağlayabilir ve devleti ayakta tutabilirdi. Öte yandan Tanzimat ricali Avrupa başta olmak üzere dünyada yükselişe geçen milliyetçi akımın ancak bu şekilde önüne geçebilir, Osmanlı hanedanının kadim ancak çağdışı kalmış içtimai sistemini ancak bu şekilde bitirebilirdi. Ancak Osmanlı hanedanı maddi gücü elinde tutmaya devam etse de içerisinde bulunduğu atalet hali eşitlik ile oluşturulan bu bütünü devam ettiremeyecektir.¹²⁵

Öte yandan Osmanlıcılık, Türkler başta olmak üzere hiçbir Müslüman'ın faydasına olan bir ideoloji değildir. Bunca zaman devletin hakim dini ve kültürü olmak

¹²¹ Yüce, “AKÇURA, Yusuf”, s. 288-289.

¹²² Akçura, 2016, s.17.

¹²³ Akçura, 2016, s.25.

¹²⁴ Akçura, 2016, s.27.

¹²⁵ Akçura, 2016, s.28.

statüsünü kaybetmek bir yana altı yüz sene boyunca alıştıkları memuriyetleri gayrimüslimler ile paylaşmak zorunda kalacaklar alışık olmadıkları sanayi ve ticaret gibi işleri yapmak zorunda kalacaklardır.¹²⁶ Aynı zamanda İslamiyet her ne kadar özgürlükçü bir din olsa da eşitliğin sağlanmasıyla Osmanlı İmparatorluğundaki Akçura'nın deyimiyle “*fevkalbeşer sıfatını*” yani üstün sıfatını kaybedecektir.¹²⁷

Tüm bunların yanında gayrimüslim tebaa da Osmanlıcılıktan yana değildir. Gayrimüslimlere göre Osmanlı İmparatorluğu Balkan topraklarındaki topraklarını işgal etmeden önce kendilerine has bağımsızlıkları ve özgürlükleri olan bu topluluklar Osmanlı'nın işgaliyle bu özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını kaybetmişler ve milliyetçilik ile bunu bulmuşlardır. Bu bağlamda Osmanlı vatandaşlığı ve Müslüman tebaa ile eşitlik durumu Osmanlı gayrimüslimlerinin çıkarına değildir. Bağımsız bir ulus devlette yaşamayı eşit ancak tahakküm altında yaşamaya tercih edeceklerdir.¹²⁸ Gayrimüslimlerin yanında Panslavizm politikasıyla Balkanlardaki milliyetçi hareketleri körükleyen Çarlık Rusya'nın Akdeniz başta olmak üzere denizlerdeki sömürgeci çıkarı Osmanlıcılık politikası ile çatışmaktadır. Osmanlı vatandaşlarının eşitlik içerisinde birleşmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının durması Çarlık Rusya'nın çıkarına değildir.¹²⁹ Çarlık Rusya'nın yanında İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının ve toprak kayıplarının giderek sürmesi açısından Osmanlıcılık politikasını desteklememektedir. Bu bağlamda Osmanlıcılık ideolojisi özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde uygulanan politikalar ile tarihe karışmıştır. Zaten düşünüldüğü gibi Osmanlı devletinin yararına da olmayacaktır; milliyetçiliğin körüklediği itilaflar sürmeye devam edecek ve nihayetinde Balkanlardaki Türk hakimiyeti bitecektir. Öte yandan Avrupa hükümetleri giderek hak sahibi olan gayrimüslim tebaa üzerinde etki sahibi olarak zaten karıştıkları Osmanlı İmparatorluğu içişlerinin daha da içinde olacaklardır.¹³⁰ Nitekim özetlersek Akçura, Osmanlıcılık politikasını “*beyhude bir yorgunluk*” olarak görmektedir¹³¹

¹²⁶ Akçura, 2016, s.29.

¹²⁷ Akçura, 2016, s.30.

¹²⁸ Akçura, 2016, s.30-31.

¹²⁹ Akçura, 2016, s.31.

¹³⁰ Akçura, 2016, s.32.

¹³¹ Akçura, 2016, s.33.

İslamcılık ise Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde bulunan tüm Müslümanların, İslamiyet temelli güçlü bir bağ ile birleşerek ekonomik eksikler başta olmak üzere tüm eksikliklere rağmen Osmanlıcılığa nazaran daha kuvvetli bir politika gütmeyi hedefler.¹³² Aynı zamanda Balkanlardaki panslavist hareketler gibi büyük birlik politikalarına karşı Müslüman bir birlik oluşturacaktır. Ancak Akçura, İslamcılığın Osmanlı İmparatorluğu için ne derede faydalı olduğunu analiz eder. Öncelikle İslam doğduğu dönemden itibaren çok güçlü bir kültür ve aynı zamanda siyasal kuvvet olarak ortaya çıkmıştır. İslam, Müslümanın hayatının her alanında etkin olduğu gibi sahip olduğu tek kimliğin de İslamiyet olması gerektiğini düşünür, İslam’a göre din ve millet aynı kavramdır.¹³³ Lakin tüm bu güçlü kültüre rağmen İslam’da kültürel ihtilafların çıktığı görülmeye başlanmıştır. Haşimi ve Emevî kabileleri arasında gerçekleşen ihtilaflar bunun ilk önemli örneklerini teşkil ederken ilerleyen dönemde İslam’da baskın bir kültür olan Arap kültürüne karşı başka baskın bir kültür Farisi kültürü İslam’ın hakim kültürü olmak için hak iddia etmeye başlamıştır. Yüzyıllardır süren mezhep kavgalarının sebebi budur. Yüzyıllardır süren bu kavgalar İslam birliğini zayıflatmış ve neticede bazı Müslüman toplumlar Hristiyan devletlerin tahakkümü altına girmiştir. Ancak Akçura’ya göre tüm bunlara rağmen İslam halen daha güçlü bir kültür olarak kendisini göstermektedir.¹³⁴ Halen daha Britanya sömürgesi altındaki Hindistan’da yaşayan Müslümanlardan Çarlık Rusya sömürgesi altında yaşayan Müslümanlara her Müslüman İslam halifesinin hükmü altındaki Mekke’de, Kabe’yi kible görerek Allah’a secde etmektedir.¹³⁵ Akçura’ya göre bugün İslamcılığın Osmanlı İmparatorluğunda başarı gösterme şansı olduğu gibi başarısızlık gösterme şansı da bulunmaktadır. Çünkü Britanya ve Çarlık Rusya gibi Müslüman tebaaları olan güçlü Hristiyan imparatorluklar, İslam birliğinin oluşmasına engel teşkil edebilir. Öte yandan ırka dayanan milletlerin kimlik esas alınmaya başladığı bir dünyada dini bir birliğin başarı göstermesi beklenemeyebilir.¹³⁶

Akçura, günümüzde Asya kıtasının önemli bir kısmının ve aynı zamanda Doğu Avrupa’nın Müslüman Türk ve Türkleştirilmiş Müslüman unsurlara sahip olduğunu

¹³² Akçura, 2016, s.33-34.

¹³³ Akçura, 2016, s.34.

¹³⁴ Akçura, 2016, s.34-35.

¹³⁵ Akçura, 2016, s.35.

¹³⁶ Akçura, 2016, s.36.

inşa olunacak bir Türk birliğinin İslamcılıktan daha az sorunu olan, aynı kültür, gelenek ve değerlere sahip olacak bir birlik olduğunu belirtmektedir.¹³⁷ Akçura'ya göre Osmanlı İmparatorluğu dünyadaki en gelişmiş ve en güçlü Türk toplumu olduğu için bu birliğe ve bu politikaya öncülük ederse en çok Müslüman Türk tebaaya sahip olan ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun da en büyük düşmanı Çarlık Rusya zarar görebilir öte yandan Osmanlı İmparatorluğu toprak bütünlüğünü koruyabildiği gibi yeni politik bir birliğin önderi de olabilirdi.¹³⁸ Hatta Müslüman Türk tebaaya sahip olmayan Britanya, Fransa gibi Hristiyan devletler Osmanlı İmparatorluğunu Çarlık Rusya'ya karşı destekleyebilirdi.¹³⁹ Öte yandan Akçura'ya göre bu politikanın güdülmesi halinde önce Türk ve Müslüman olmayan Osmanlı tebaası daha sonra da Türk olmayan Müslüman Osmanlı tebaası devletten ayrılacaktır. Ayrıca bu politikayı destekleyecek olan unsur yani Türk milliyetçiliği henüz yeni doğmuş bir bebek gibidir. İslam'ın kadim teşkilatçı yapısından kültür ve egemenliğine inşa edilmiş güçlü kimlik henüz Türklükte görülmemektedir.¹⁴⁰ Ancak yine de belirtilmesi gerekir ki bahsi geçen coğrafyada yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu Müslümandır. İslamiyet ile desteklenmesi halinde Türkçülük politikası Osmanlı İmparatorluğu için faydalı bir politika olabilir.¹⁴¹

Üç Tarz-ı Siyasette Akçura, tıpkı daha sonda değineceğimiz Ziya Gökalp gibi Osmanlı İmparatorluğu adına o dönem yükselişe geçmiş hangi ideolojinin faydalı olacağını kritize etmiş her politikanın faydalı ve faydasız yanlarını ele almıştır. Ancak 1904 yılında kaleme aldığı bu eserden sonra gerçekleştirdiği okumalar ve gösterdiği entelektüel gelişim, aynı zamanda Rusya Müslümanları Kongreleri gibi önemli eylemler bir yandan Türk milli kimliğini dolayısıyla Türk milliyetçiliğini inşa ederken kafasındaki sorunun cevabının Türkçülük olduğunu göstermiştir. Bunun en önemli örneği özellikle 1908 Jön Türk Devriminden sonra Türkçülüğün yükselişine gösterdiği katkılardır.

Ziya Gökalp de tıpkı Yusuf Akçura gibi I. Meşrutiyetin ilanının gerçekleştiği sene 1876 yılında Diyarbakır'ın Çermik nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Ailesi Kürt ve

¹³⁷ Akçura, 2016, s.37.

¹³⁸ Akçura, 2016, s.37-38.

¹³⁹ Akçura, 2016, s.38.

¹⁴⁰ Akçura, 2016, s.37.

¹⁴¹ Akçura, 2016, s.39.

Zaza aşiretlerinin yoğun olduğu bir bölgede yaşayan Türk bir ailedir ancak ailesinin yaşadığı bölgeden dolayı Ali Kemal ve Yusuf Mazhar gibi Gökâlp karşıtları kendisinin Kürt olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu sav 1950’li yıllarda Ziya Gökâlp’in ailesi tarafından yalanlanmıştır¹⁴². Amcası Hasip Efendi lisede biyoloji derslerine giren Diyarbakır Belediyesinin Rum hekimi Yorgi Efendi ve İstanbul’daki hapis günlerinde tanıştığı Naim Bey Ziya Gökâlp’in önemli bir mütefekkir olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Amcası Hasip Efendi sayesinde tasavvuf ilmini, İslam felsefesini, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, İbn Haldun, İbn Rüşd, İbn Sina ve Gazali gibi önemli İslam filozofların eserlerini okumaya başlamıştır. İdadi yıllarını İstanbul’da geçirmek istese de gidememiş Diyarbakır Askeri İdadisine başlamıştır. Buradaki yıllarında Rum hekim Yorgi Efendiden etkilenerek Le Bon, Durkheim ve Weber gibi batılı filozofları okurken aynı zamanda Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmed Vefik Paşa gibi Genç Osmanlıların fikirlerinden de etkilenmiştir. Gökâlp’in özellikle batılı fikirlerden etkilenmesinde arkadaşı ve İttihat Terakki Cemiyeti’nin kurucularından Abdullah Cevdet’in de rolü büyüktür.¹⁴³ 1896 yılında ilgisi olmamasına rağmen veterinerlik fakültesini kazanmış İstanbul’a gitmiştir. Burada doğa bilimlerini de etkin bir şekilde öğrenme imkanı bulmuştur. İstanbul’da tekrardan Yorgi Efendi ile karşılaşan Gökâlp Yorgi Efendinin fikirleri sayesinde meşrutiyetçiliğe daha da temayül göstermeye başlamış aynı zamanda Türkçü ideolojiyi de inşa etmeye başlamıştır. Yorgi Efendi, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşunda sadece batılı meşruti demokrasileri taklit ederek gerçekleştiremeyeceğini ideal yönetim şeklinin, Türk milletinin ruhu ve toplumsal yapısına uygun bir şekilde batılı demokrasilere entegre edilmesi gerektiğini düşünmüş Gökâlp bu düşüncelerden etkilenmiştir. Öte yandan Gökâlp’in Türkçülüğe olan temayülünde Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmani* isimli eseri ve Leon Cahun’un “*Asya Tarihine Giriş*” isimli eseri büyük etki sahibi olmuştur. Gökâlp’in kendisi de bu eserlerin Türkçülüğün inşasındaki ilk eserler olduğunu belirtmiş Ahmet Vefik Paşa’nın hem tarihi Türkçülüğün hem de estetik Türkçülüğün önderlerinden birisi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

¹⁴² Uriel Heyd, *Türk Ulusculuğunun Temelleri*, (çev: Kadir Günay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.26.

¹⁴³ M. Orhan Okay, “GÖKALP Ziya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:14, İstanbul, 1994, s. 124-128.

¹⁴⁴ Gökâlp, 2011, s.9-10.

İstanbul'a geldiği zamanlarda örgütlü siyasal mücadele şansı da elde eden Gökalp, Sultan II. Abdülhamid'in istibdat rejiminin İttihat ve Terakki üyelerini sıkı kontrol altına almasının akabinde tutuklanmıştır. Hapis yıllarında sadece Kur'an okumaya izni olmasından dolayı Kur'an-ı Kerim-i detaylı olarak inceleme fırsatı bulmuştur. Aynı zamanda hapisane yıllarında “*pîrim*” diye isimlendirdiği Naim Bey ile de tanışmıştır.¹⁴⁵ Naim Bey, meşrutiyetin tekrardan ilan edileceğini ancak bunun uzun süre olmayacağını demokratik düzenin tekrar inşa edilebilmesi için halkın aydınlar tarafından bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmiş Ziya Gökalp'i bu konu da etkilemiştir.¹⁴⁶ Gökalp hapisten çıktıktan sonra 1908 Jön Türk Devrimine kadar Diyarbakır'da sürgünde kalmış 1908 Jön Türk Devrimini “*Peyman*” ve “*Dicle*” isimli gazetelerle destekleyerek sesini duyurmuştur. 1909 İttihat ve Terakki Büyük Kongresine Diyarbakır temsilcisi olarak katılmış ve cemiyetin yönetim kuruluna seçildikten sonra Selanik'te yaşamaya başlamıştır. Selanik'te İttihat ve Terakki'nin gençlik örgütlerine sosyoloji, psikoloji ve felsefe dersleri veren Gökalp aynı zamanda Ömer Seyfettin ile birlikte “*Genç Kalemler*” isimli dergiyi de çıkarmıştır. Balkan Savaşlarının patlak vermesiyle birlikte Gökalp İstanbul'a dönmüş ve bir yandan ülke yönetimine katılırken diğer yandan İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji kürsüsünü kurarak sosyoloji profesörü olmuştur. Bunun yanı sıra Türk Ocakları'nda da etkin olan Gökalp, Yusuf Akçura ile birlikte bu dönemlerde Türkçülüğün fikri inşasında önemli rol oynamıştır. Bu yıllarda yazdığı makaleleri 1918 tarihinde yayımladığı baş yapıtı “*Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslamlaşmak*” adlı eserinde toplamıştır.¹⁴⁷

1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu diğer İttifak Devletleri ile birlikte I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Ziya Gökalp de diğer İttihat ve Terakki üyeleri gibi sürgün edilmiştir. Malta sürgünü günlerinde de boş durmayan Gökalp, Uriel Heyd'e göre adeta “*tek kişilik bir üniversite kurmuş*” felsefe ve sosyoloji çalışmalarına devam etmiştir. 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki milli mücadelede sağlanan olumlu gelişmeler devam ederken ana yurda dönmüş ancak İttihat ve Terakki dönemindeki popüleritesini elde edememiştir.¹⁴⁸ Ancak yine de milli

¹⁴⁵ Okay, “GÖKALP Ziya” s.124-128.

¹⁴⁶ Heyd, 1979, s.35.

¹⁴⁷ Okay, “GÖKALP Ziya”, s.124-128.

¹⁴⁸ Heyd, Ankara,1979, s.44.

mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümetinden yana olmuş yönetimi tekrardan ele geçirmek isteyen İttihat ve Terakki üyelerinin teklifini reddetmiştir. Hatta milli mücadeleden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönüşümünde Atatürk'ün *dokuz umde* olarak belirlediği parti programını "*Doğru Yol*" isimli eserinde değerlendirmiştir.¹⁴⁹ Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev almış eski Türk masallarının yer aldığı "*Altın Işık*" isimli eserini kaleme almış aynı zamanda 1923 tarihinde fikirlerini derlediği "*Türkçülüğün Esasları*" isimli eserini neşretmiştir. 1924 yılında sağlığı giderek bozulan Ziya Gökalp İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁵⁰

Gökalp ile ilgili en kapsamlı biyografi çalışmalarından birisi olan Heyd'in araştırmasına önsöz yazarak katkılarda bulunan General Wyndham Deeds, Gökalp'in Türk milliyetçiliğinin ideologları arasında yer alsa da dünyada milliyetçiliğin fikir inşasında yeni bir şeyler ortaya koyamamış ancak batılı mütefekkirlerin yazılarını çok güzel tetkik etmiş, Türk milletini sosyolojik olarak çok iyi gözlemlemiş ve böylece Türk milliyetçiliği'nin inşasını sağlamıştır.¹⁵¹ Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunda vukuu bulan milliyetçilikler arasında en geç inşa olan milliyetçiliğin Türk milliyetçiliği olduğunu belirtmiştir. Bunun birçok sebebi olsa da Gökalp bunu tek bir sebepte birleştirir Türk milliyetçiliği geç kalmıştır çünkü Türk milleti içerisinde Türk milliyeti mefkuresi geç ortaya çıkmıştır.¹⁵² Bununda ilk önemli sebebi iktisadi sebeplerdir. Osmanlı İmparatorluğunda Türkler genel olarak memur ve çiftçi sınıflarında tekel olmayı seçmişler iktisadi üretim azınlıkların hatta ecnebilerin tekeline geçmeye başlayınca Osmanlı iktisadi bağımsızlığını yitirmiştir. İktisadi bağımsızlığı ellerinde tutan milletler ise milliyet mefkuresine sahip olarak milliyetçiliği geliştirmişlerdir. Türklerin en büyük problemlerinden birisi iktisadi bağımsızlıklarına tekel olamayışlarıdır.¹⁵³

Gökalp'e göre Türkçülük, Osmanlıcılığın ve İslamcılığın karşısında muhalif bir konumda durmak şöyle dursun kozmopolitliğe karşı Osmanlı ve İslam kimliğinin

¹⁴⁹ Heyd, Ankara,1979, s.45.

¹⁵⁰ Okay, "GÖKALP Ziya", s.124-128.

¹⁵¹ Heyd, Ankara, 1979, s.9.

¹⁵² Ziya Gökalp, *Türkleşmek Muasırlaşmak İslamlaşmak*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara,1976, s.2.

¹⁵³ Gökalp, Ankara,1976, s.4-5.

hakiki dayanağı konumundandır.¹⁵⁴ Gökalp işte bu noktada “*beynelmileliyet*”^{*} kavramını ortaya atar. Gökalp, Fransız sosyolog Gabriel Tarde’a atıf yaparak beynelmileliyet hissinin kitapla ortaya çıktığını ve kitaplardaki ilmi terimlerin din sayesinde türediğinden bahseder. Örneğin Avrupa başta olmak üzere tüm batı medeniyetlerinde ilmi literatüre Grekçe ve Latince terimler hakimdir. Bunun temel sebebi İncil’in bu dillerde batı medeniyetlerine çevrilmesidir. Doğu medeniyetlerinde ise ilmi literatür Arapça ve Farsça dillerinden oluşmaktadır bunun asli sebebi ise Kur’an’ın Arapça olması ve Türklerin özellikle Büyük Selçuklu Devleti’nin ilk dönemlerinde İslam dinini, Farisi din adamlarından öğrenmelerinden ileri gelmektedir.¹⁵⁵

Ziya Gökalp beynelmileliyet hissini batı ve doğu medeniyetlerinde şu örneklerle açıklamaktadır. “*Balkan muharebesi Avrupa vicdanının bugün Hristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını bizlere göstermiştir. Türklerinde vicdanları tahlil edildiğinde görülür ki bir Türk kızını bir Arap’a, bir Arnavut’a, bir Çerkez’e tezviç edebilir. Fakat katiyen bir Finliye yahut Hristiyan bir Macar’a tezviç edemez. Bir Budist Moğoldan yahut Şamani bir Tonguzdan kız alırken de mutlaka kızı kendi dinine geçirir.*”¹⁵⁶ Gökalp birkaç örnek daha verdikten sonra Türklerin millet olarak Ural-Altay milletlerine üye olduklarını belirtirken İslam medeniyetine üye olarak da beynelmileliyetlerini tamamlarlar. Türkler İslam medeniyetiyle tanıştıktan sonra harfler ve terimler bakımından İslami bir mahiyet kazanmışlardır. Bu bağlamda birisi beynelmileliyet, birisi milliyet olduğu için aralarında herhangi bir şekilde zıtlık yahut çatışmaya mahal yoktur.¹⁵⁷

Gökalp, Türkleşmek ve İslamlaşmanın arasında herhangi bir zıtlığın ya da çatışmanın olmadığını belirttikten sonra aynı zamanda bu iki cereyan ve muasırlaşmak arasında da herhangi bir çatışmanın olmayacağını belirtir. Gerçek anlamda asriyet yani

¹⁵⁴ Gökalp, Ankara,1976, s.6.

^{*} **Beynelmileliyet yahut ulusötesicilik;** Gökalp’e göre millet antropolojik olarak aynı özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu ve aynı dili konuşan topluluklardır. Bu topluluklar kültürlerini ulusötesi bir şekilde beynelmileliyet ile inşa ederler beynelmileliyet ulusların üstünde medeniyetlerin oluşturduğu bir kültürdür; örn. İslam beynelmileliyeti, Hristiyan beynelmileliyeti , Avrupa beynelmileliyeti vs.

¹⁵⁵ Gökalp, 1976, s.7-8.

¹⁵⁶ Gökalp, 1976, s.8.

¹⁵⁷ Gökalp, 1976, s.9.

modernleşmek, dönemin muasır milletlerinin bilimini ve tekniğini üretmek ve kullanmakla gerçekleşmektedir. Dönemimizin bu bağlamda Türklerin modernleşmesi Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller yahut uçaklar üretmektir, yaşam tarzı ve giyiniş bakımından Avrupalılara benzemek değildir.¹⁵⁸ Gökalp, bu cereyanın çatışması yerine birleştirerek muasır bir İslam Türklüğü inşa edilmesi gerektiğini savunur. Ancak diğer taraftan müstenit bir beynelmileliyetin de yükselişe geçtiğini belirtir. Türklerin ve Japonların batı medeniyetinin beynelmileliyetine dahil olması ümmet kavramını beynelmileliyet kavramından koparmaktadır. Sonuç olarak Gökalp, Türk milletinin Ural-Altay dil ailesine, İslam ümmetine ve Avrupa beynelmileliyetine mensup bir cemiyet olduğunu iddia eder.¹⁵⁹

Ziya Gökalp'e göre "*Türkçülük, Türk milletini yükseltmek*" demektir. Bu bağlamda Türkçülük anlamını kavrayabilmemiz adına milletin tanımını yapmamız gerekmektedir.¹⁶⁰ Gökalp millet tanımlarına göre Türkçülüğü üç tipolojiye ayırır; "*ırki Türkçülük, kavmi Türkçülük, coğrafi Türkçülük*". Irki Türkçülere göre millet, ırk ile eşit tutulan bir mefhumdur. Ancak Gökalp her ne kadar beyaz ırk, sarı ırk, siyah ırk gibi insan ırklarını inceleyen bilim dalları olsa dahi ırklar, sadece hayvanlar için önem arz eden mevhumlardır. Antropolojiye göre insanlar kafalarının şekli ve saçlarının itibariyle üçe ayrılırlar da aynı ailede farklı şekillerde kardeşlere rastlanmaktadır.¹⁶¹ Kavmi Türkçülere göre millet kavim ile eşit tutulan bir mefhumdur. Gökalp, kavim kavramını "*aynı anadan aynı babada üremiş içine hiç yabancı karışmamış kandaş zümre*" olarak açıklamaktadır.¹⁶² Oysaki tarih öncesi zamanlarda bile türdeş içerisine hiç yabancı karışmamış hiçbir kavim yoktur. İnsanlık tarihinin en başından beri göçler muharebelerde esir düşmeler, kız kaçırmalar ve egzogamiler neticesinde kavimler saf kalma şanslarından azade olmuşlardır. Öte yandan kavmi saflık hiçbir toplulukta bulunmasa da bazı toplumlar kavmiyetçilik mefkuresine sahip olmuşlardır. Gökalp bunun sebebinin dini olduğunu belirtmektedir. Bu kavimlerde -Gökalp bunlara İslam öncesi Arapları örnek gösterir. Kavimler Tanrıların, kendi soylarından geldiklerine

¹⁵⁸ Gökalp, 1976, s.10.

¹⁵⁹ Gökalp, 1976, s.11-12.

¹⁶⁰ Gökalp, 2011, s.17.

¹⁶¹ Gökalp, 2011, s.17-18.

¹⁶² Gökalp, 2011, s.18.

inanırlar ve başka soydan birisinin kendisine tapınmasını istemezler.¹⁶³ Gökalp sosyal gelişimin bu safhasında olan milletler için bunun normal olduğunu ancak günümüz için normal olmadığını belirtir. Çünkü dindaşlık kandaşlığa dayanınca sosyal dayanışmanın temelinde kandaşlık hakim olurken günümüzde sosyal dayanışmanın temeli kültürdür. Kültürün ortaya çıkması ise sosyal terbiye yoluyla olduğundan kandaşlıkla dolayısıyla kavmiyetle bir alakası yoktur.¹⁶⁴ Coğrafi Türkçülere göre ise millet aynı coğrafya üzerinde yaşayan bütün toplumların o coğrafyanın milleti sayılmasıdır. Gökalp, aynı coğrafya üzerinde yaşayan dilleri ve kültürleri farklı toplumları aynı millettten addetmenin yanlış bir kanı olacağını belirtmiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılığında bu mefhumda olan düşünceler olduğunu ve bir hatadan ibaret olduğunu belirterek coğrafi Türkçülüğün de bir hata olabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁵ Öte yandan milletin iradi olarak da seçileceğini düşünen bireyciler vardır. Gökalp bir ferdin doğduğu toplumun terbiyesini aldığı ve kültürüyle yetiştiğini bu bağlamda içerisine doğduğu toplumun duygu ve düşüncelerini şekillendirdiğini fertlerin başka toplumlar içerisinde var olamayacağını bilseler bile mutlu olamayacağını düşünmektedir. İçerisine doğduğumuz, terbiyesini aldığımız, kültürüyle yetiştiğimiz toplumun bizlere aşıladığı mefhum sayesinde anadilimiz ve kültürümüz bizlere daha çekici gelmekte, tercih sebebi olmaktadır. İnsanlar bu yüzden kıtlıklara, hastalıklara ve savaşlara rağmen kendi toplumunun yanında olmak isterler.¹⁶⁶

Gökalp, milleti *"lisanca, dince, ahlakça, estetik bakımdan müşterek olan aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre"* olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁷ Üç tipolojide incelediği bu millet tanımlarının hepsini irrasyonel bulmaktadır. Bu da onun milliyetçiliğini şovenist bir yapıdan uzaklaştırdığı gibi aynı zamanda milliyetçiliğini liberal gelenekten de uzaklaştırarak aslında Gökalp milliyetçiliğine muhafazakâr bir nitelik kazandırır. Değınmemiz gereken son nokta Gökalp'in Turancılık ile ilgili fikirleridir. Gökalp'e göre Türkçülük ve Turancılık farklı mefkurelerdir. Bu iki mefkure arasındaki farkları anlayabilmemiz için ise Türkçülük ve Turancılık

¹⁶³ Gökalp, 2011, s.19.

¹⁶⁴ Gökalp, 2011, s.19.

¹⁶⁵ Gökalp, 2011, s.20.

¹⁶⁶ Gökalp, 2011, s.21.

¹⁶⁷ Gökalp, 2011, s.22.

ideallerinin arasındaki farkları tesis etmemiz gerekmektedir.¹⁶⁸ Gökalp Türklerin bir millet olduğunu milletlerin ise tek bir kültüre malik olan insanlar topluluğu olduğunu belirtmektedir. Ancak o dönemde Kuzey Türkleri gibi Türklerin tatar kültürü gibi farklı kültürler yaratmak istemeye çalışmasını kültürel bir birliğin oluşmasını engel niteliğinde görmektedir bu bağlamda Turan o dönem için imkansız bir durumdur.¹⁶⁹ Öte yandan Turan birliği sadece Altay kavimleri olan Türk topluluklarını değil tüm Ural-Altay kavimlerini içersine almaktadır. Bu bağlamda sadece Türkler değil Moğollar, Tunguzlar, Finliler ve Macarlar gibi kavimlerde bu kültürel birliğe dahil olmalıdır. Gökalp'e göre kültürel olarak bu durum imkansızdır.¹⁷⁰

Kültürel bir birleşme aranıyorsa bu coğrafi olarak da birbirlerine yakın olan Türkiye Türkleri, Azerbaycan Türkleri ve İran Türklerinin oluşturduğu bir Türkmen birliği yahut bir Oğuz birliği olabilir. Ancak önceden de belirtildiği gibi bu siyasal bir ittihattan çok kültürel bir ittihat olarak karşımıza çıkabilir.¹⁷¹ Öte yandan günümüzde Türk ismini kullanmaktan Türk kültürünü yaşatmaya kadar kültürel bir ittihadı en yakın Türk topluluğu Türkiye Türkleridir. Bu bağlamda Türkçülüğün kültürel ve siyasi ittihadı üç adımda izlenebilir. Birinci adım Türkiyecilik, ikinci adım Oğuzculuk yahut Türkmencilik, üçüncü adım Turancılıktır. Bunların dışında turancılık şimdilik gerçeklik sahasından çok hayalcilik sahasında bir ütopyadır.¹⁷²

Sonuç olarak Gökalp ve Akçura'nın görüşleri genel bağlamda değerlendirildiğinde çıkarılacak sonuç Türkçülüğün, Osmanlılık ve İslamcılığa nazaran Osmanlı İmparatorluğunu kurtaracak yegane ideoloji olduğudur. O dönemde bir ulus devlet imkansız olarak görülse de en azından Türklerin *millet-i hakime* olduğu eski Osmanlı İmparatorluğu önemli bir ideal olmuş ve dönemin gençliğini de etkilemiştir. Ancak Gökalp'in ve Akçura'nın yaklaşımları değerlendirildiğinde Akçura, Gökalp'e nazaran Türkçülüğün daha bilimsel ve rasyonel bir zeminde ele alınması gerektiğini savunurken Gökalp, Türkçülüğe Akçura'dan daha romantik bir bakış açısından ele almaktadır. Ancak defaatle belirttiğimiz gibi bu iki önemli fikir

¹⁶⁸ Gökalp, 2011, s.24.

¹⁶⁹ Gökalp, 2011, s.25.

¹⁷⁰ Gökalp, 2011, s.25-26.

¹⁷¹ Gökalp, 2011, s.24.

¹⁷² Gökalp, 2011, s.27.

insanı Türk milliyetçiliğinin bu topraklarda yükselmesinde önemli rol oynamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli rol oynamışlardır.

2.5. Osmanlı İmparatorluğu Dışındaki Türkçülük Hareketleri

Türk milliyetçiliği Osmanlı imparatorluğunda olduğu gibi Rusya imparatorluğunun tahakkümü altında yaşayan Türk toplulukları arasında da geç inşa olmuştur. Bunun önemli sebeplerin başında Rusya İmparatorluğunun özellikle Çar IV. Ivan ve I. Petro dönemlerinden itibaren giderek sertleşen yayılmacı bir politika izlemeleri ve pan-Slavist politikalarla tahakkümleri altında yaşayan milletleri asimile etmeye çalışmışlardır. Rusların bu politikaları Türkçülüğün hem geç kalışına sebebiyet verirken hem de topraklarında ortaya çıkması için bir sebep doğurmuştur. Rusya Türkleri arasındaki Türkçülük hareketleri Osmanlı imparatorluğuna göre daha eskidir ve hatta bu topraklarda çıkan Türkçülük hareketleri Osmanlı imparatorluğunu etkilemiştir. Bununda en önemli sebebi Rusya imparatorluğunun modernleşmesini ve sanayileşmesini Osmanlı imparatorluğundan önce tamamlaması ve Rusya Türkleri arasında bir Türk burjuvazisinin oluşmuş olmasıdır.

Türk milliyetçiliğinin ideolojik alt yapısının oluşmasında baş rolleri arasında Türk milli bilincinin mimarlarından Gaspıralı İsmail Bey ve Cedit Hareketini saymam mümkündür. Gaspıralı İsmail Bey 1851 tarihinde Kırım'da Bahçesaray bölgesinde yer alan Akçaköy'de dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Alioğlu Gasprinsky, Çarlık Rusya ordusunda görev yapmış emekli bir subay annesi ise köklü bir mirza ailesinin kızı Fatma sultan hanımdır.¹⁷³ Gaspıralı ilkokula sıbyan mektebinde başladıktan sonra ortaöğretimini Akmesicid Gimnazyumunda okumuş yüksek öğretim için Moskova Harp Okuluna gitmiştir. Moskova'daki yılları boyunca pan-Slavizm başta olmak üzere birçok ideolojiyi öğrenmiş pan-Slavizmin radikal tavırlarından dolayı Türk milliyetçiliğine temayül göstermeye başlamıştır.¹⁷⁴ 1868 yılında Girit isyanının patlak vermesi üzerine Gaspıralı bu isyanda Osmanlı ordusunda gönüllü savaşmak için gitse de Odessa'da yakalanmış Moskova'ya sınır dışı edilmiş ve bu olay üzerine Moskova Harp Akademisi'nden atılmış tekrardan Bahçesaray'a dönmüştür. 1871'e kadar

¹⁷³ Hakan Kırımlı, "GASPIRALI İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:13, İstanbul, 1996, s.392-395.

¹⁷⁴ Uzun, 2005, s.135.

öğretmenlik yaptıktan sonra Avrupa'ya gitmiş 3 sene Paris'te Ivan Turgenyev'in sekreterliğini yaparak geçirmiştir. 1874 yılında İstanbul'a gelmiş Harp Okuluna girmek istediye de başvurusu kabul edilmemiştir.¹⁷⁵

Bahçesaray'a döndükten sonra siyasi hayata ilk adımını atıp belediye başkan yardımcılığı akabinde belediye başkanlığı yapmıştır. Bu dönemlerde Türkler başta olmak üzere Kırım'daki Müslümanların Rus tahakkümünden kurtulabilmesi ve milli bir kimlik oluşturabilmesi adına bir adım atmak istemiş bu adımımda Türkçe bir yayın organı olması gerektiğini düşünmüştür. Çalışmalarına ilk önce İstanbul'da başlamış 1881-82 yılları arasında İstanbul'da Türkçü içerikte broşürler neşretmiştir. Kırım'da giriştiği çabalar sonucunda 1883 yılında yarısı Türkçe yarısı Rusça olmak üzere *Tercüman* isimli gazeteyi çıkarmıştır.¹⁷⁶ *Tercüman* gazetesi ve dolayısıyla Gaspıralı'nın fikirleri kısa zamanda tüm Türk dünyasında ses getirmiş Türkçülüğün bayraktarı konumuna gelmiştir. *Tercüman* gazetesinin ana mesajı Türkçe'nin Arapça Farsça'nın etkisinden kurtarılması fikri İstanbul'da büyük ses getirmiş payitahtın en çok okunan gazetelerinden birisi olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁷⁷

Rus tahtına yeni oturan Çar II. Nikolay'ın seleflerine nazaran kötü ve zayıf bir yönetim izlemesinin ilk sonuçlarından birisi olan 1905 Rus Devrimi sonucunda Çar II. Nikolay otoritesinden taviz vererek Duma'yı açmış ve meşrutiyeti ilan etmiştir. 1905 Rus Devriminden sonra tüm Rusya'da özgürlükçü bir hava hakim olmaya başlamış İsmail Gaspıralı bu özgürlükçü ortamdan faydalanmış ve *Tercüman* gazetesini tamamen Türkçe hale getirmiştir.¹⁷⁸ Bunun yanında Gaspıralı katılımcıları arasında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Turan, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerinde yer aldığı üç kongrenin toplanmasında öncülük etmiştir. I. Rusya Müslümanları Kongresi 1905 yılının ikinci yarısında Novgorod'da toplanmıştır.¹⁷⁹ 1906 yılının ilk yarısında Petrograd da toplanan II. Rusya Müslümanları Kongresinde Yusuf Akçura'nın isteği ile bu hareketin partileşmesi istenmiş Gaspıralı bundan yana olmasa da 1906 yılının

¹⁷⁵ Kırımlı, "GASPIRALI İsmail", s.392-395.

¹⁷⁶ Uzun, 2005, s.138.

¹⁷⁷ Mardin, 2008, s.49.

¹⁷⁸ Kırımlı, "GASPIRALI İsmail " s.392-395.

¹⁷⁹ Uzun, 2005, s.142.

ikinci yarısında Novgorod’da toplanan üçüncü kongrede parti kurulması kararı alınmış ve *İttifak-ı Müslümin* isimli siyasi parti kurulmuştur.¹⁸⁰

1907 tarihinde Duma’da iktidar değişince özgürlük ortamı azalmış baskı giderek artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Kırım’dan ayrılan Gaspıralı ilk önce 1908’de Kahire’ye daha sonra 1912’de Bombay’a gitmiş fikirlerini ve metotlarını açıklamak ve Müslüman Kongrelerinin dördüncüsünü ve beşincisini buralarda toplamak istediye de maddi yetersizliklerden dolayı başarılı olamamıştır. Daha sonra İstanbul’a Akçura’nın yanına giderek birlikte Türk Ocakları’nın kuruluşunda yer almış aynı zamanda Türk Yurdu dergisinde yazılar yazmış hatta İttihat ve Terakki içerisinde Türkçü kanadın temsilinde rol oynamıştır.¹⁸¹ Bu koşuşturmalar içerisinde sağlığı giderek bozulmuş 1914’de vefat etmiş naaşı, Kırım’da toprağa verilmiştir.

İsmail Gaspıralı Türk milliyetçiliği fikrinin yükseliş fitilini ateşleyen önemli isimlerdendir. Gökalp, Sultan II. Abdülhamid döneminde Türkçü düşüncenin Osmanlı imparatorluğunda savunulmasının engellendiği zamanlarda İsmail Gaspıralı’nın “*işte birlik, dilde birlik, fikirde birlik*” ilkesini ortaya attığından bahsetmiştir.¹⁸² Gaspıralı’nın fikirlerini genel olarak ele almamız gerekirse “*işte birlik, dilde birlik, fikirde birlik*” ilkesini ele alınabilir bu ilkeyi ise Cedit Hareketi’nde birleştirebiliriz. İsmail Gaspıralı ilk önce Rusya tahakkümünde yaşayan Müslümanları kurtarmak istemiş sorunlarını Rusça yayınladığı *Rusya Müslümanları* dergisinde ele almıştır. İsmail Gaspıralı’ya göre Türklerin birbirini anlayabilmesi adına bir *lisan-ı umumi* şarttır yani tüm Türk toplulukları nerede yaşarlarsa yaşasınlar aynı dili konuşurlarsa Türk milli bilinci oluşacaktır. Bu lisan-ı umumi ise Arapça ve Farsça unsurlardan mümkün merteye azade olunmuş İstanbul Türkçesidir. Öte yandan Gaspıralı’nın hareketine de ismini veren Usul-ü Cedit olarak bildiğimiz metot aslında Türk toplulukları içerisinde entelektüel gelişimi sağlayabilmek adına bir eğitim devrimidir. Bu devrimin başlangıcını tüm Türk topluluklarına kırk günde okuma yazma öğretecek bir metot teşkil ederken sonucu Gaspıralı’nın kız kardeşi Pembe Hanım tarafından açılan kız mekteplerinde kız çocuklarının okumasına kadar uzayan bir evreye doğru yol almıştır. İsmail Gaspıralı başta Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Turan, Ahmed

¹⁸⁰ Kırımlı, “GASPIRALI İsmail”, s.392-395.

¹⁸¹ Kırımlı, “GASPIRALI İsmail”, s.392-395.

¹⁸² Gökalp, 2011, s.10.

Ağaoğlu ve Zeki Velidi Togan gibi isimleri etkilemiş Türk milliyetçiliğinin ilk büyük hareketlerinden birisini ortaya koymuştur.

Türk milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu dışındaki topraklarda ortaya çıkışının bir diğer örneği de Zeki Velidi Togan'dır. Zeki Velidi Togan gerek başta mensubu olduğu Başkurt halkı olmak üzere Türk milliyetçiliğinin gerekse Türk tarihçiliğinin gelişmesi adına önemli çalışmalarda bulunmuş önemli bir ideologdur. Türk tarihçiliğinde önemli bir ekol yaratmış Türk tarihin ilk metodoloji kitabını kaleme almıştır. Togan 10 Aralık 1890 tarihinde günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Başkurdistan Özerk Bölgesinin İstemitamak nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Ebeveynleri yaşadıkları bölgenin köklü ailelerine mensup eğitilmiş kişilerdendir. Hatta kendi ifadesine göre Arapçayı babasından Farsçayı annesinden öğrenmiştir.¹⁸³ Dayısı Habib Neccar'dan Rusça ve Arap edebiyatı dersleri aldığı gibi amcası Molla Veli Efendiden ise birçok Türk destanı ile ilgili dersler almış yine bu dönemde Ahmed Cevdet Paşa'nın "*Tarih-i Umumi*" adlı eseri gibi birçok önemli eseri okumuştur. Togan'ın tarihe duyduğu ilginin bu dönemlerde filizlendiği düşünülmektedir.¹⁸⁴ Ailesinden aldığı eğitimi tamamladıktan sonra Kazan'a medrese eğitimi almaya giden Togan burada tanıştığı bir takım oryantalist Türkologlar ile Türk tarihi bilgisini geliştirmiş ve Türkistan'a seyahat ederek gözlem yapma fırsatı bulmuştur.¹⁸⁵ İşte tüm bu gelişmeler Togan'ın aklındaki milliyetçi ideoloji fitilini ateşlerken aynı zamanda Togan'a siyasete girmesi içinde cesaret vermiştir.

Togan'ın siyasetle ilgili ilk adımı Duma'daki mebuslara Rusya Müslümanları'nın haklarını savunacak bir heyete Başkurdistan temsilcisi olarak katılmasıdır. Buraya girmesiyle birlikte başta V. Barthold gibi oryantalist Türkologlar ve yine Duma'daki bazı mebuslarla tanışma şansı vermiştir. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra da Başkurt halkı için mücadele etmeye devam etmiştir. Başkurt halkının Kazan Tatarlarından ziyade, Özbek, Kırgız ve Kazak Türkleri ile birlikte hareket etmesi gerektiğini savunmuş ancak Kazan Tatarları'nın tepkisi ile karşı karşıya kalmıştır. Böylelikle Başkurdistan Özerk Bölgesini kurmuştur. Bu devletin ilk kabinesinde

¹⁸³ Tuncer Baykara, "TOGAN Ahmed Zeki Velidi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:41, İstanbul, 2021, s.209-210.

¹⁸⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-zeki-velidi-togan-1890-1970> (23.06.2022)

¹⁸⁵ Baykara, "TOGAN Ahmed Zeki Velidi"s.209-210.

Savaş Bakanı olarak yer aldığı kabinede daha sonra Devlet Başkanı olarak yer almıştır.¹⁸⁶ Ekim Devriminden sonra patlak veren 1918-22 Rus iç savaşında ilk önce kızıl Orduya destek vererek Beyaz Ordusu'nun önemli ölçüde yenilmesinde rol oynamıştır. Kızıl ordudan Başkurdistan'ın lehine bir sonuç elde edemeyince desteğini çekerek Türkistan'a geçti Türkistan'da Basmacı Hareketine katılarak Enver Paşa ile birlikte kızıl orduya karşı mücadele etmiştir. Ancak Basmacı Hareketi'nin başarısız olması ve kızıl ordunun üstünlük kurması ile birlikte önce İran'a oradan Afganistan ve Hindistan'a kaçmış daha sonra Hindistan üzerinden Türkiye'ye yönelmiştir.¹⁸⁷ Tüm bu yolculuklarda yanında bulunan Abdülkadir İnan ile birlikte Avrupa'ya giderek burada bilimsel araştırmalarda bulunmuş dönemin Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından Türkiye'ye çağırılmış ve Darülfünunda Tarih hocalığına başlamış, Mehmed Fuat Köprülü'nün isteği üzerine Türkiyat Enstitüsüne Barthold'un tercümanlığını yapmıştır.¹⁸⁸ 1935 yılında Bonn Üniversitesinde İbn Fadlan üzerinde doktorasını tamamlayarak doktor unvanı almış 1938'e kadar Bonn ve Göttingen Üniversitelerinde çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Türkiye'ye dönmüştür. 3 Mayıs 1944 ırkçılık-turancılık davasının davalılarından birisi olarak yargılanmış 1945'te tahliye olmuştur. Vefatına kadar hasta yatağında dahi akademik faaliyetleri ile uğraşan Togan 1970 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁹

Zeki Velidi Togan Türk tarihçiliği için yeni kapılar açan önemli bir sosyal bilimci ve Türk milliyetçiliği için önemli bir ideolog olmuştur. Basmacı Hareketlerinin başarısız olacağını anladıktan sonra İran ve Afganistan'a geçtiğinde bu bölgede bulunan İbn Fadlan eserlerini toplamıştır. *Tarihte Usül* isimli çalışmasıyla Türk tarihçiliğindeki ilk metodoloji kitabını ortaya koymuştur. Tarihçiliğindeki bir diğer önemli nokta doğu ve batı sentezinde bir tarihçi olmasıdır. Amcası Molla Veli Efendi ve dayısı Habib Neccar'dan aldığı eğitimden dolayı Türkistan eğitim geleneğinin,

¹⁸⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-zeki-velidi-togan-1890-1970> (23.06.2022)

¹⁸⁷ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Zeki Velidi Togan'ın Fikri Gelişimi Türk Birliği Fikri, Türk Yurdundaki Yazılarına Göre Tarihçiliği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C:128, sy:252, İstanbul, 2021, s.53-70.

¹⁸⁸ Baykara, "TOGAN Ahmed Zeki Velidi" s.209-210.

¹⁸⁹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-zeki-velidi-togan-1890-1970/> (23.06.2022)

Barthold gibi önemli şarkiyatçılardan aldığı dersler sayesinde de Batı geleneğinin önemli bir temsilcisi olmuştur.¹⁹⁰

Togan Türkler arasında kültürel bir birlik olması gerektiğini savunmuştur. Bu kültürel birlik içerisinde dillerini unutmalarına rağmen milli şuurlarını koruyan Türk topluluklarını da dahil etmiştir. Türkiye Türklerini ise bu kültürel birlik içerisinde milli şuurlarını tamamen tamamlayan tek unsur olarak örnek göstermiştir.¹⁹¹ Togan’a göre Türk milliyetçiliği soy birliğini milliyetçiliğin temel ayaklarından birisi olarak görse dahi ırka dayanan bir antropolojik üstünlüğü hiçbir zaman Türk milliyetçiliğinin temel unsurlarından birisi saymamıştır.¹⁹² Togan’ın en önemli fikirlerinden birisi de şüphesiz “*Uluğ Türkistan Devleti*”dir. Zeki Velidi Togan 10-22 Eylül 1922’de toplanan Umumi Türkistan Kongresi’nde sunduğu bu fikre göre Batı Türkistan ve Kazan merkezli olarak İdil-Ural Cumhuriyetinin ortasında Başkurdistan Cumhuriyeti olmalı, bunların hayata geçmesinin akabinde Doğu Türkistan’a, Ural-Alтай Türklerine hatta Çuvaş Türklerine kadar sınırlarını genişleten bir “*Büyük Türkistan Konfederasyonu*” kurulabileceğini düşünmüştür. Nihayetinde bu devletin kurulmasıyla kültüre birlik sağlanabilir.¹⁹³

Osmanlı İmparatorluğu dışında yer alan Türkçü hareketlerden ele alacağımız sonuncu hareket ise Azerbaycan Milliyetçi Hareketi ve önderleri Hüseyinzade Ali Turan Bey ve Ahmet Ağaoğlu beylerdir. Bu ideologlardan birincisi olan aynı zamanda Osmanlı imparatorluğunda Türkçü düşüncenin gerek ideolojik olarak gerekse fiilen siyasi olarak ivme kazanmasında rol oynayan Hüseyinzade Ali Turan 1864 yılında Bakü yakınlarında bir kasaba olan Salyan nahiyesinde dünyaya gelmiştir.¹⁹⁴ Ailesi Kafkasya ve Azerbaycan’ın köklü ailelerinden birisidir. Hüseyinzade Ali Turan, ilk ve ortaöğretimini Azerbaycan’da tamamladıktan sonra Petrograd’a giderek Fizik ve Matematik eğitimi almış ardından 1890 yılında Mekteb-i Tıbbiyey-i Askeriyeye girmiş aynı dönemlerde İbrahim Temo, İshak Sukûti, Abdullah Cevdet, Hekim Nazım

¹⁹⁰ Baykara, “TOGAN Ahmed Zeki Velidi” s.209-210.

¹⁹¹ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, “Zeki Velidi Togan’ın Fikri Gelişimi Türk Birliği Fikri”, Türk Yurdundaki Yazılarına Göre Tarihçiliği, s.53-70.

¹⁹² Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, Yağmur Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1977, s.40.

¹⁹³ Çaycıoğlu, , s.:53-70

¹⁹⁴ Alahattin Uca, “Dr. Hüseyinzade Ali Bey”, *Türk Yurdu Dergisi*, sy:288, Ankara,2011, s.50-58.

ile birlikte İttihat Terakki Cemiyetini kurmuştur. Mezun olduktan sonra Deri ve Zührevi Hastalıklar doçenti olmuş ancak İttihat ve Terakki üyesi olmasından dolayı aranmaya başlayınca Azerbaycan'a iltica etmiştir.¹⁹⁵

Azerbaycan'a gelir gelmez Rusça *Kaspi* gazetesinde çalışmaya başlamış ve Rusya'da yaşayan Türkler ve Müslümanların haklarıyla ilgili yazdığı yazılar ile dikkat çekmiş 1904-Rus Japon Savaşı ve 1905 Rus Devrimi'nin ardından Azerbaycan Türklerinin haklarını Rusya parlamentosu Duma'ya ve Rusya hükümetine sunmak için oluşturulan heyete katılarak Petrograd'a gitmiştir. Petrograd'a gittikten sonra Hayat isimli Türkçe bir gazete çıkarmak için izin almışlar 1905-06 yılları arasında *Hayat* gazetesinin başyazarlığını Ahmet Ağaoğlu ile birlikte yürütmüştür.¹⁹⁶ Hayat gazetesi Rusya hükümeti tarafından aleyhtar olarak görülmesi ve kapanması üzerine Ahmet Ağaoğlu ile birlikte *Füyuzat* gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetelerde Gaspıralı'nın dilde birlik ilkesini Azerbaycan'da ilk defa uygulayanlardan birisi olmuş ve dergiyi İstanbul Türkçesi ile neşretmiştir.¹⁹⁷

1908 Jön Türk İhtilali ve akabinde İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki'nin de davetiyle İstanbul'a gelmiş fırkanın genel merkez üyeliğinde bulunmuş, Türk Ocakları ve Türk Yurdu dergisinin açılışında önemli rol oynamıştır.¹⁹⁸ Tıbbiye'den mezun olduğu ilk zamanlardaki gibi Kızılay'da çalışmıştır. Birinci ve İkinci Balkan Savaşlarında yine Birinci Dünya Savaşında aktif rol almış aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunda Darülfünun'da Deri ve Zührevi Hastalıkları üzerine dersler vermiş, dermatoloji alanında önemli çalışmalara imza atmıştır.¹⁹⁹ 1917 Ekim Devriminden sonra Kafkasya'da kurulan geçici Kafkas hükümeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Hariciye Nazırı Nuri Paşa'nın ekibinde siyasi müşavirlik yapmıştır. Milli mücadele döneminde Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından tutuklanmış ancak daha sonrasında Malta adasına sürgün edilmekten tesadüfen kurtulmuştur. Milli mücadelede etkin rol aldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde de faaliyetlerine devam etmiş 1926 yılında Bakü'de toplanan I. Uluslararası Türkoloji

¹⁹⁵ Yavuz Akpınar, "TURAN Ali" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:41, İstanbul,2012, s.408-410.

¹⁹⁶ Uca, "Dr. Hüseyinzade Ali Bey", s.50-58.

¹⁹⁷ Akpınar, "TURAN Ali", s.408-410.

¹⁹⁸ Uca, "Dr. Hüseyinzade Ali Bey" s.50-58.

¹⁹⁹ Akpınar, "TURAN Ali" s.408-410.

Kongresine Mehmed Fuat Köprülü ile birlikte Türkiye’yi temsilen katılmıştır. 1926 yılında Mustafa Kemal Atatürk’e suikast davasından yargılanmış ancak beraat etmiştir. 1936 yılında yine Türkiye’yi temsilen III. Uluslararası Türkoloji Kongresine katılmıştır. 1940 yılında İstanbul’da vefat etmiş naaşı Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir. Hüseyinzade Ali Turan gerek İttihat ve Terakki içerisinde gerekse Jön Türklerin diğer entelijansiyası içerisinde Türkçü düşüncenin ortaya çıkmasında önemli rol oynamış bir ideologdur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Gökalp, Hüseyinzade Ali Turan’ın Sultan İkinci Abdülhamid döneminin son zamanlarında Türkçülüğün kazandığı önemli ivmede Hüseyinzade Ali Turan ve Mehmed Emin (Yurdakul) Bey’in ismini zikretmektedir.²⁰⁰

Azerbaycan’da Türk milliyetçiliğinin ilerlemesinde rol oynayan bir diğer önemli ideolog Ahmet Ağaoğlu’dur. Aslen Karabağlı olan Ahmet Ağaoğlu 1869 yılında Azerbaycan’ın Şuşa kentinde dünyaya gelmiştir. Ailesi bu bölgenin ileri gelenlerindendir. Ahmet Ağaoğlu, Rusya’nın tahakkümü olan Azerbaycan’da Ahmet Agayef olarak anılırken İstanbul’a geldiği yıllarda Ağaoğlu Ahmet olarak anılmış 1926 Soyadı Kanunu ile birlikte ise Ahmet Ağaoğlu ismini almıştır.²⁰¹ İlköğretim eğitiminin bir Şii Sıbyan mektebinde başlamış daha sonra modern bir Rus ilkokuluna geçiş yapmış ancak burada Rus ve Ermeni çocuklarıyla tartıştığı için öğretmeninin tavsiyesiyle ortaokul eğitimi için önce Bakü’ye daha sonra da Tiflis’e giderek ortaöğretim ve lise eğitimlerini tamamlamıştır. Lise eğitimini tamamlar tamamlamaz Petrograd Üniversitesi Yüksek Mühendislik Fakültesinde üniversite eğitime başladıysa da hastalanınca 1887 yılında buradan ayrılıp Azerbaycan’a gitmiş daha sonra yine üniversite eğitimi için Paris’e gitmiştir. Collège de France’da Tarih ve Filoloji eğitimi almış daha sonra Sorbonne Üniversitesinden Hukuk bitirerek ayrılmıştır.²⁰² Bu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelenleriyle tanışmış dolayısıyla içerisinde bulunduğu şii etkiden sıyrılarak sünni bir etkiye doğru evrilmiştir. Yine üniversite yıllarında Renan, Maynard ve Robinson gibi oryantalist

²⁰⁰ Gökalp, 2011, s.12.

²⁰¹ [www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939,\(23.06.2022\)](http://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939,(23.06.2022)).

²⁰² Nuri Yüce, “AĞAOĞLU Ahmet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:1, İstanbul,1998, s.464-466.

otoritelerden ders almış fikirlerinin inşasında bu kişilerin önemli rol oynadığı görülmüştür.²⁰³

Yazarlık yaşamına da öğrencilik yıllarında başlamış Fransa ve Tiflis'te çeşitli dergilerde yazıları yayınlanmış ancak en ciddi yazarlık serüveni 1903 yılında Hüseyinzade Ali Turan ile birlikte Rusya Müslüman özgürlüğü adına neşredilen *Kaspiy* gazetesinde yazmaya başlamasıyla vukuu bulmuştur. 1905 yılında Rusya'da oluşan özgürlük ortamından yararlanarak neşredilmeye başlanan *Hayat* dergisinin yine Hüseyinzade Ali Turan ile birlikte bu derginin baş yazarlığını yürütmüştür. *Hayat* dergisinin Rus aleyhtarı tavrı nedeniyle kapanmasının ardından belli bir süre *İrşad* isimli dergiyi neşretmiştir. Daha sonra Hüseyinzade Ali Turan ile birlikte *Füyuzat* isimli dergiyi neşretmiştir. 1906 yılında Rusya tahakkümü altındaki Türklerin haklarını savunmak üzere *Difai* isimli bir dernek kurmuş, 1907 yılında bir başka dergi olan *Terakki* dergisini neşretmiştir. Rusya aleyhtarı tavrı üzerine Rus hükümeti tarafından aranmaya başlayınca İstanbul'a kaçmıştır.²⁰⁴

İstanbul'daki yılları boyunca 1908 Jön Türk Devrimi ve İkinci Meşrutiyetin de ilan edilmesiyle birlikte etkin görevler almıştır. İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyeliğini yürütürken, Darülfünunda Rusça dersleri vermiş öte yandan *Jeun Turc* ve *Sebilülreşad* gibi dergilerde yazılar yazmış *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin baş yazarlığını yapmıştır.²⁰⁵ 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Azerbaycan'a giderek kurulan geçici hükümette parlamento üyeliği yapmaya başlamış ancak 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu ordularını geri çekmek zorunda kalınca İngilizlerle görüşme sağlamak istemiş ancak istediği sonucu alamayınca Paris Barış Konferansı'na gidip meramını bildirmek istemiş ancak Limni adasında tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. 1921 yılında sürgünden kurtulduktan sonra BMM'nin ikinci devresinde Kars mebusluğu ve matbuat müdürlüğü yapmıştır.²⁰⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Ankara Üniversitesinde Hukuk dersleri vermeye başlamış 1930 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle Serbest

²⁰³ www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939,(23.06.2022).

²⁰⁴ Yüce, "AĞAOĞLU Ahmet" s.464-466.

²⁰⁵ Yüce, "AĞAOĞLU Ahmet",s.464-466.

²⁰⁶ www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939 (25.06.2022).

Cumhuriyet Fırkasına katılarak siyaset yapmıştır. Fırkanın kapatılmasının ardından İstanbul Üniversitesi'nde hukuk dersleri vermeye başlamış 1939 yılında vefat etmiştir.²⁰⁷

3. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ, MUSTAFA KEMAL'İN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI (1918-1923)

Birinci bölümde çalışmalarına ve düşüncelerine yer verdiğimiz John Breuilly milliyetçiliği *siyasi iktidarı ele geçirmek için bir araç yahut siyasi iktidarın sağlamlaşmasını sağlamak için bir meşruiyet kaynağıdır ve bu bağlamda bir siyasi harekettir.*"²⁰⁸ olarak tanımlamıştı ve bu bağlamda milliyetçiliğin en önemli amaçlarından birisinin ulus devleti inşa etmek olduğunu belirtmiştik. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonraki dönem işte bu amacın gerçekleştiği önemli bir dönemdir. Türk milleti, milliyetçiliğin bir diğer safhasını zorluklar içerisinde vatan topraklarını kanları ile sulayarak inşa etmişler ve gerek dünya tarihi açısından gerekse Türk tarihi açısından bir ilk olma özelliği arz eden ilk Türk ulus devletini kurmuşlardır.

3.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşüncelerinin İnşası ve Milliyetçilik Anlayışı

Fransız İhtilali ve akabinde yayılmaya başlayan milliyetçilik, anayasaya bağlı ulus devlet, özgürlük, eşitlik, kardeşlik vs. düşünceleri henüz modernleşme adımlarını yeni yeni atan Osmanlı İmparatorluğuna XIX. yüzyılda girmiş bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını derinden etkilemiştir. Bir yandan birçok alanda modernleşme gerçekleştirerek batıya entegre olmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu, diğer yandan rejimin değişmesi için önemli tartışmalara giriyor ve devletin varlığını tehdit eden savaşlardan burnunu çıkaramıyordu. XIX. yüzyılın başında zaten batmış olan ekonomisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve akabinde imzalanan Balta Limanı Sözleşmesi sonucunda Osmanlı İmparatorluğu bir yarı-sömürge durumuna gelmiştir.

Bu yüzyılda Balkanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun tabiri caizse kaynayan kazanı konumundadır. II. Mahmud döneminde başlayan Sırp ve Yunan İsyanları giderek yükselmiş ve diğer azınlıklara da sıçramaya başlamıştır. Balkanlarda yaşayan

²⁰⁷ Yüce, "AĞAOĞLU Ahmet" s.464-466.

²⁰⁸ John Breuilly, 1993, s.2.

etnik azınlıklar kendi milli kimliklerini inşa ederek, Rusya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinden yardımlar alarak ulus devlet isteminde bulunmaya başlamışlardır. Öte yandan Sultan II. Abdülhamid meşrutiyet sözüyle iktidara geldikten sonra meşrutiyeti kaldırarak rejimi sürdürmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal işte böyle bir tarihsel dönemeçte bu tarihsel dönemecin yine aynı tabirle kaynama noktasında 1881 yılında Selanik'te dünyaya gelmiştir.

Atatürk'ün dünyaya geldiği Selanik, İstanbul'dan sonra İzmir ve Beyrut ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli büyük şehirlerinden birisi konumundadır. Aynı zamanda Ege Denizi'ne kıyısı olan bir liman kenti olan Selanik, dönemin fikirlerinin tartışıldığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezlerinden birisi konumundadır.²⁰⁹ Öte yandan gelenekçi bir anneye ve yenilikçi bir babaya sahip Atatürk önce geleneksel bir eğitim alacağı mahalle mektebine daha sonra okuma-yazma ve matematiği -dönemin şartlarına göre- hızlı öğrenebileceği bir okul olan Şemsi Efendi İlkokulu'na gitmiştir. Bu okul döneminden sonra babasını kaybeden ve annesinin kollarından kopmuş olan Mustafa Kemal, Rüştüye'ye Selanik'te devam etmiştir. Burada eğitim aldığı yıllarda Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Nakiyüddin Bey (Yücekök) hayatında önemli bir yere sahip olmuş dönemin *lingua Franca*'sını öğrenmesine yardımcı olarak ilerleyen dönemlerde birçok mütefekkeri okumasına katkıda bulunmuştur.²¹⁰ Mustafa Kemal buradan mezun olduktan hemen sonra İttihat ve Terakki'nin farklı bir merkezine yine Osmanlı'nın önemli bir Balkan kentine lise eğitimi için gitmiştir. Manastır Askeri İdadisinde okuduğu dönemde Mustafa Kemal ileride İttihat ve Terakki'nin önemli mensuplarından birisi sayılacak Ömer Naci ile arkadaş olmuş ve onunla birlikte birçok okuma gerçekleştirmiş, Fransızca kurslarına giderek Fransızcasını geliştirmiştir.²¹¹ Öte yandan yine burada geçirdiği idadi yıllarında Mustafa Kemal tarih öğretmeni Yüzbaşı Mehmet Tevfik Bey (Bilge) tarafından özellikle Fransız İhtilali ve Avrupa tarihi, aynı zamanda İslam Öncesi Türk tarihi başta olmak üzere Türk tarihi hakkında önemli bilgiler vermiş ve Mustafa Kemal'in milli şuurunu kamçılamıştır.²¹² Aynı zamanda Harbiye yıllarında yaşadığı

²⁰⁹ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, Ankara, 2018, s.31.

²¹⁰ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen, Olaylar, Düşünceler, Kitaplar* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.5-6.

²¹¹ Turan, 2018, s.5.

²¹² Ortaylı, 2018, s.51.

kent olan Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük payitahtı İstanbul Mustafa Kemal'in imparatorlukta olanları gözlemlemesi açısından da önemli bir metropol olarak karşımıza çıkmıştır. Atatürk'ün o dönem bir askeri öğrenci olarak İttihat ve Terakki'yi dolayısıyla Türkçü düşüncüyü tanımamasının imkanı yoktur. Aynı zamanda Atatürk'ün Şam'da görev yaptığı sırada yaşadığı “*Kavm-i Necb*” meselesi de Atatürk'ün yaşamında etki bırakan ve onun milli şuurunu kamçıl原因an olaylardan birisidir.²¹³ Şam'da görev yaptığı sıralarda Atatürk milliyetçilik bakımından teşkilatçı yapısını da geliştirmiş 1906 yılında *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* adını verdiği önemli bir teşkilat kurmuş bu teşkilatın Selanik şubesinin açılışında da hocası Yüzbaşı Nakiyüddin Bey'den yardım görmüştür. İlerleyen yıllarda cemiyetini İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleştirerek fesheden Atatürk özellikle 1913 Sopalı Seçimlerinden sonra İttihat ve Terakki ile yollarını ayırmıştır.

Atatürk'ün milliyetçi düşüncesinin oluşmasında eğitim hayatı ve yaşadıkları kadar okuduğu yazarlarda önemli etki bırakmıştır. Milliyetçi ideoloji Fransız İhtilalini gerçekleştiren ideolojinin bir ürünüdür. Fransız İhtilali'nin temelinde yatan “*liberté – égalité – fraternité*” (özgürlük-eşitlik-kardeşlik) ilkelerinin oluşturduğu liberal ideoloji bir yandan milliyetçiliğin de oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda söylenebilir ki milliyetçiliği oluşturan tuğlalardan biriside özgürlükçü düşüncedir. Mustafa Kemal'in idadi yıllarından başlayarak okuduğu yazarlar arasında yer alan Namık Kemal ve Tevfik Fikret gibi önemli mütefekkirler onun özgürlükçü düşüncesinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır.²¹⁴ Milliyetçilik ideolojisinin temellerinde yer alan Fransız İhtilali fikirleri dolayısıyla Fransız İhtilali filozoflarının fikirleri Atatürk'ü çok fazla etkilemiştir Atatürk özellikle Jean Jacques Rousseau üzerine çok fazla okuma gerçekleştirmiş bu okumalar Atatürk'ün fikirlerinin inşasında önemli rol oynamıştır.

Elbette Rousseau, Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi isimler Atatürk'ün milliyetçilik ile ilgili fikirlerine uzaktan da olsa dokunmuşlardır ancak Atatürk'ün milliyetçiliğini inşa eden başka önemli düşünürler milliyetçiliği ile doğrudan

²¹³ Atatürk'ün Şam 5. Ordusunda görev yaptığı yıllarda Türk ve Arap iki nefer arasında çıkan bir anlaşmazlıkta Türk nefer haklı olmasına rağmen orada bulunan alaylı komutanın Arap neferi sadece “*Kavmi Necb*” olduğu için haklı bulması Atatürk üzerinde önemli etki bırakmış ve içindeki Türklük ateşini körüklemiştir. Olayın detaylı anlatımı için bkz; Turan, 2018, s.4.

²¹⁴ Turan,2018, s6.

alakalıdır. Örneğin Atatürk çağdaşı her Türk milliyetçisi gibi -Gökalp'in de defalarca ele aldığı- Léon Cahun'un meşhur eserini ve aynı zamanda meşrutiyet döneminin önemli aydınlarından -ünlü şair Nazım Hikmetin de dedesi- Mustafa Celalettin Paşayı ilgiyle okumuştur. Atatürk bu okumaları aracılığı ile Türk tarihinin sadece Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Türk İslam devletlerinden ibaret olmadığı gerçeğinin farkına varmıştır.²¹⁵ Cahun'un "*Asya Tarihine Giriş*" isimli eseri ve Mustafa Celalettin Paşa'nın "*Eski ve Modern Türkler*" isimli yapıtları bunun en önemli örneklerini arz etmektedir. Öte yandan Atatürk Türk tarihinin Türklük ve İslamlık minvalinde bir bütün olduğu gerçeğini ise Joseph Deguignes sayesinde kavramıştır. Deguignes 'in başyapıtı "*Histoire générale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux*" yani "Hunlar, Moğollar, Türkler ve diğer Batı Tatarlarının Genel Tarihi" adlı eserini okuyarak düşüncelerini geliştirmiştir.²¹⁶ Deguignes, Cahun ve Mustafa Celalettin Paşa aracılığı ile milliyetçiliğine tarihi bir alt yapı hazırlayan Mustafa Kemal Paşa ideolojik alt yapısını Rousseau, Namık Kemal ve Tefik Fikret ile beslediği kadar aynı zamanda Mehmed Emin Yurdakul, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp aracılığı ile de beslemiştir. Zaten o dönem kendisini Türk milliyetçisi olarak addeden her kişi bu kişilere atıf yapmaktadır.

Atatürk ve Ziya Gökalp'in arasındaki ideolojik ilişkiye de değinmek gerekir. Bazı tarihçilere göre Atatürk'ün "bedenimin babası Ali Rıza Bey, heyecanlarımın babası Namık Kemal, düşüncelerimin babası ise Ziya Gökalptir" şeklinde zikrettiği bir vecizesinin olduğu iddiasındadır. Ancak Şerafettin Turan bu vecizenin söylenmemiş olduğunu belirtmiştir.²¹⁷ Atatürk ve Ziya Gökalp'in milliyetçiliği temelde aynıdır genişlemeden uzak, belli sınırlar dahilinde ve yine aynı zamanda temelde kültürü esas alan bir milliyetçilik ancak diğer taraftan Atatürk ve Gökalp'in millet ve milliyetçilik tanımları açısından yine aynı şekilde Durkheim başta olmak üzere sosyoloji okumaları açısından görüşleri birbirinden farklıdır. Gökalp adına en kapsamlı akademik çalışmalardan birisine sahip olan tarihçi Uriel Heyd, Gökalp'in fikirleri her ne kadar cumhuriyetin ilk yıllarını inşa etse de Atatürk ve Gökalp arasında olduğu iddia edilen yakınlıkta ideolog ve öğrenci ilişkisinin olmadığını belirtmiştir.²¹⁸ Kısacası

²¹⁵ Turan, 2018, s.30-33.

²¹⁶ Turan, 2018, s.39.

²¹⁷ Turan, 2018, s.21

²¹⁸ Heyd, 1979, s.46-47.

Atatürk'ün derinlemesine bir Gökalp okuması yaptığı ve “*ideolojilerinin babası*” olacak şekilde etkilendiği söylenemez. Mustafa Kemal Paşa çağdaşı her milliyetçi genç kadar Gökalp'ten etkilenmiştir.

Atatürk'ün milliyetçilik fikirlerinin altındaki entelektüel alt yapıya, yaşadığı olaylara ve hayatına dokunan kişilere değindiğimize göre milliyetçilik anlayışından da bahsetmemiz yerinde olacaktır. Öncelikle Atatürk'ün milliyetçiliği rasyonel bir milliyetçiliktir. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, milliyetçilik düşüncesiyle birlikte kazan gibi kaynayan Osmanlı Balkanlarının en önemli metropollerinden birinde, Selanik'te dünyaya gelmiş ilk görev yerlerinden birisi olarak Osmanlı Orta Doğusunun en önemli başkentlerinden birinde, Şam'da görev yapmış buraların devletin yönetimi altında olmasına rağmen devletten bağımsız gibi hareket ettiğine Osmanlı'nın bu bölgeleri çoktan kaybettiğine şahit olmuştur. Ayrıca Trablusgarp'ta, Balkan Savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu adına savaşmış memleketinin topraklarının kaybına kendi gözleriyle şahit olmuştur. Bu durum bir yandan Atatürk'te milli şuuru kamçılarken diğer yandan kurtuluş için rasyonel bir fikir arama düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Mondros Mütarekesi ile başlayacak Milli Mücadele süreci bu fikirlerin uygulamaya konma aşamasıdır.²¹⁹ Öncelikle Atatürk milliyetçiliği yayılmacı bir mefkureden çok belli hudutlar dahilinde sınırlandırılmış bir toprak parçasıdır -ki bu toprak parçası vatandır- ekonomik ve siyasi bağımsızlığa dayalı, kültür, sanat ve bilim ile temellendirilmiş, laik, halkçı, hür ve müstakil bir ulus devletin çıkarlarını savunmak bu devleti “*muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma*” mefkuresi olarak görür. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı kültür temelli ve belli hudutlar dahilinde sınırlandırılmış olduğundan ırkçılığa ve yayılmacılığa karşı bir milliyetçiliktir.* Bu bağlamda hamasetten, popülizmden ve dönemine göre her türlü irrasyonel tutumdan uzaktır.

Atatürk'e göre milliyetçiliğin tanımını gerçekleştirdiğimiz gibi Atatürk'ün millete karşı bakış açısına da değinmemiz gerekmektedir. Mustafa Kemal Atatürk millet tanımını ünlü tarihçi ve milliyetçilik literatüründe tarihsel bakış açısının önde

²¹⁹ Bayram Kodaman, “*Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*” Alter Yayınları, Ankara 2015, s.94.

* Misak-ı Milli sınırları dahilinde kurulan ulus devlet Türkiye Cumhuriyeti, cumhuriyetin ilanı sonrası kurulan Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar, hakeza kurulan üniversiteler, devlet konservatuarları bunun en önemli örneğidir.

gelen isimlerinden Ernest Renan’a atıf yaparak şu şekilde gerçekleştirir; “*Zengin bir anılar kalıtına sahip bulunan, birlikte yaşamak konusunda ortak arzu ve uygun görmede samimi olan ve sahip olunan mirasın korunması hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluluğa “Ulus” adı verilir*” Bu bağlamda Atatürk millet olma niteliklerinde ortak noktaları şu unsurlar dahilinde açıklamaktadır; “*a)siyasal varlıkta birlik b) dil birliği c)yurt birliği d)ırk ve köken birliği e)tarihsel yakınlık, f)ahlaksal yakınlık*”.²²⁰ Atatürk’ün bahsettiği millet tanımındaki “*d)ırk ve köken birliği*” maddesini Atatürk’ün milliyetçiliğinin ırkçı, kavmiyetçi, şoven bir milliyetçilik olarak savunanlar bulunacaktır. Ancak bu madde şu şekilde yorumlanabilir; bir milletin millet olma niteliklerindeki ortak noktaların tamamını içermesini bekleyemez. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti gibi kozmopolit devletler de siyasal varlıkta birlik, yurt birliği, tarihsel ve ahlaksal yakınlık ve dilde birlikte sayılabilir.

Nitekim Türk milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkışında Gaspıralı’nın fikirleri de bu yöndedir; ırk ve köken bağlamında birlik sağlayamadığı Rusya Müslümanlarını siyasal varlıkta, dil birliğinde, yurt birliğinde, kültürel ve ahlaksal yakınlıkta birleştirmeye çalışmıştır. Öte yandan dil birliği meselesi de tartışılabilir kozmopolit devletlerde birden fazla yerel dilin konuşulması ulus devlete zarar vermemelidir; bir dil bilim ve sanat yapacak derece de kendisini geliştirdiyse birlik sağlanıp yerel dillerin konuşulmasında sakınca olmamalıdır ancak dilde birlik açısından kültürel ve bilimsel manada gelişmiş dilde birlik sağlanması yerinde olacaktır. Bayram Kodaman Atatürk’ün milliyetçiliğinin bir sentez milliyetçiliği olduğunu belirtir. Atatürk Tanzimat ricalinden Jön Türklere kadar tüm Osmanlı aydınlar sınıfının başaramadığını başarmış ve kozmopolit bir devletten milli bir devlet oluşturmuştur bu kozmopolit yelpazeyi oluşturan her ırkı maddi, manevi ya da coğrafi en sonunda bir noktada birleştirmiştir. “*Ne Mutlu Türküm Diyene*” vecizesinin altında da bu fikir yatmaktadır.²²¹

Son olarak Atatürk’ün milliyetçiliğe bakış açısına değinirken Atatürk’ün kültüre bakış açısından da bahsetmemiz yerinde olacaktır. Atatürk’e göre uygarlık ve

²²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Milliyet Matbaası, Ankara,1930, s.18-20.

²²¹ Kodaman, 2015, s.88.

kültür birbirinden ayrılması güç bir bütündür ve yine bu bağlamda belirtmek gerekir ki bu iki unsuru birbirinden ayırmak da zaten gereksizdir.²²² Atatürk’e göre kültür; *“bir insan toplumunun devlet hayatında, düşün hayatında yani toplumda, bilimde ve güzel sanatlarda; Ekonomik hayatında yani ticaretle, kara ve deniz ve hava ulaşımcılığında yapabildiği şeylerin bileşkesidir.”* Atatürk bir milletin uygarlığı dendiği zaman kültürü tanımladığı bu üç faktörün oluşturduğu bileşkeden farklı bir şey görmemektedir. Öte yandan kültür kavramının ulusların değişmesi zor olan ırk ve doğuştan gelen yeteneklerine indirgenmek istendiği ancak bunun mümkün olmadığını belirtir.²²³ Atatürk’ün kültüre olan bakış açısı da millete olan bakış açısıyla bir uyum içinde savunduğu milliyetçiliği oluşturur.

Sonuç olarak özetlememiz gerekirse Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı belli sınırlar çerçevesinde siyasi ve ekonomik bağlamda bağımsız, bilim, sanat ve sosyal bilimlerde, sosyal yaşamda, askeri, ekonomik ve coğrafi bağlamda Türk milletinin çıkarlarını savunan, şovenizmden uzak barışçıl bir kültür milliyetçiliğidir.

3.2. Milli Mücadele Döneminde Türk Milliyetçiliği

3.2.1. Milli Mücadeleye Giden Süreç ve Türk Milliyetçiliği

1876 yılında Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad’ı tahttan indiren Tanzimat ricaliyle meşrutiyeti ilan sözüyle iktidara gelen Sultan II. Abdülhamid 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşını gerekçe göstererek ve Kanun-i Esasi’nin 7. Maddesine istinaden meclisi kapatmış ve kendisine karşı bir muhalefet oluşmuştur. Bu muhalefete Jön Türkler ismi verilirken Jön Türklerin baş aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir. Nihayetinde Sultan II Abdülhamid’in istibdat dönemi, o dönem Manastır’da İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi bir subaylar olan Resneli Niyazi ve Enver Paşa’nın Makedonya dağlarında başlattığı hareket ile son bulmuştur. Bu hareket tarihimize 1908 Jön Türk Devrimi olarak geçmiştir. Bu devrimden sonra Sultan II. Abdülhamid meşrutiyeti tekrar ilan etmiş ve İkinci Meşrutiyet dönemi başlamıştır. 1908 Jön Türk Devrimi’nin öncüsü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında partileşmiş ve İttihat ve Terakki Fırkası adını almıştır. İkinci Meşrutiyet döneminin ilk

²²² Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Kültür Yayınları, 30. Baskı, İstanbul, 2023, s.43-44.

²²³ İnan, 2023, s.44-45.

meclisi mebusanın da İttihat ve Terakki üyeleri çoğunlukta. İlerleyen aylarda İttihat ve Terakki'nin *eylemlerine* karşı bir hoşnutsuzluk havası oluşmaya başlamış İttihat ve Terakki'nin seküler yapısına karşı gerici unsurlar, yine İttihat ve Terakki'nin eylemlerine karşı ordu içerisinde yer alan alaylı askerlerin muhalefetiyle bir ayaklanma başlamıştır. Şeriat istemi ve mektepli İttihat ve Terakki mensubu subay ve paşalarının görevden alınarak yerlerine alaylı askerlerin tekrar göreve getirilmesini savunan gerici grupların isyanı giderek büyümüştür. Bunun üzerine İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Mahmud Şevket Paşa önderliğinde Mustafa Kemal'in de içerisinde bulunduğu Hareket Ordusu Selanik'ten İstanbul'a yürüyerek isyanı bastırmıştır. Bu isyan neticesinde Sultan II. Abdülhamid tahttan el çektirilmiş yerine kardeşi şehzade Mehmed Reşad geçirilmiştir. 13-27 Nisan 1909'da gerçekleşen bu olay Rumi takvimdeki tarihinden dolayı tarihimize 31 Mart Vakası olarak geçmiştir.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasıyla birlikte İttihat ve Terakki Fırkasının çoğunlukta olduğu Meclis-i Mebusan olsa da 31 Mart Vakası'nın isyancılarının da içinde bulunduğu bir grup Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sert muhalefetinden usanan İttihat ve Terakki Fırkası Sultan V. Mehmed Reşad'a anayasal yetkisini kullanarak Osmanlı İmparatorluğunu erken seçime götürmüş ve 1912 sopalı seçimleri olarak da bilinen baskın seçimi gerçekleştirmiş ve İttihat ve Terakki'nin çoğunlukta olduğu meclis Kamil Paşa hükümeti ile birlikte tekrardan kurulmuştur. Bu seçimin olduğu dönem gerçekleşen Balkan Savaşlarında Rusya yanlısı olarak bilinen Kamil Paşa'nın Edirne'yi Ruslara vereceği söylentisi İttihat ve Terakkiyi harekete geçirmiş fırkanın ileri gelenlerinden Enver Paşa, Talat Paşa ve Yakup Cemil, hükümet konağı Bab-ı Ali'ye baskın düzenleyerek yönetime el koymuştur.²²⁴ Artık yönetimin İttihat ve Terakkiye geçtiği bu dönemi izleyen günlerde İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Mahmud Şevket Paşa'ya suikast sonucu Mahmut Şevket Paşa'nın vefatı İttihat ve Terakki'nin de bir istibdat dönemi inşa etmesini sağlamıştır. Böylelikle İttihat ve Terakki doğduğu istibdada muhalefet koşullarından istibdadın ta kendisi olma konumuna gelmiştir. İttihat ve Terakki döneminde Türk milliyetçiliği istibdada maruz kalmayan neredeyse yegane olgu olmuştur çünkü İttihat ve Terakki iktidarını besleyen en önemli araçlardan

²²⁴ Şevket Süreyya Aydemir *Makedonyadan Türkistan Dağlarına Enver Paşa*, C:2, Remzi Kitabevi, Ankara, 1971, s.371-375.

birisi Türk milliyetçiliğidir. 1911'den itibaren başlayan Osmanlı'nın son dönem savaşlar silsilesi Türk milliyetçiliğinin yükselmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'ndan yenik ayrılmamıza sebebiyet veren 1912-1913 Balkan Savaşları Osmanlı İmparatorluğunda hamasi ve aynı zamanda aksiyoner milliyetçiliği körükleyen önemli bir örnektir. Bu savaşların yarattığı hamaset duygusu İttihat ve Terakki'nin rasyonel düşünmesini engellemiş ve Osmanlı İmparatorluğunu 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na sokmuştur. Öte yandan Türk milliyetçiliği bu savaşların motivasyon kaynağı olmasının yanında politik yanıyla kaybedilmesinde öncü rol oynayan bir faktör olarak da karşımıza çıkar. Özellikle İttihat ve Terakki Fırkası üyesi askerlerle muhalif askerlerin arasındaki siyasi hizipleşmeler ordu içerisinde rasyonaliteyi azaltmış ve savaşların kaybedilmesine yol açmıştır. 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları bunun en önemli örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁵

24 Temmuz 1908 Jön Türk Devrimiyle birlikte hürriyet istemiyle meşrutiyeti tekrar ilan ettiren, 31 Mart Vakası ve 1912 sopalı seçimleri ile iktidarlarını sağlamlaştıran ve Mahmut Şevket Paşa suikastı ile hürriyeti bir kenara bırakarak kendi istibat rejimini ilan ettiren İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı İmparatorluğu ilk önce İtalya ile 1911-12 Trablusgarp Savaşına daha sonra ise 1912-13 Balkan Savaşlarına girmiştir. 1911'den itibaren iki cephede savaş vermiş ve uzun zamandır ekonomik olarak iflas derecesinde olan Osmanlı halkı 1914 yılına girildiğinde yorgun durumdadır. Öte yandan Avrupa'da Almanya ve İtalya gibi devletler siyasal birliklerini tamamlayıp sömürgecilik yarışına dahil olmak arzusundayken Fransa ve İngiltere sömürgecilik tarihlerinin altın çağını yaşamaktadırlar.²²⁶ Bunun yanında Çarlık Rusya, Kuzeyden Avrupa'nın büyük güçlerini tehdit eden bir heyula gibidir ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Balkanlardaki en büyük rakiplerinden birisidir.²²⁷ Balkanlarda ise Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını alan ancak yeni emeklemekte olan devletler Avusturya Macaristan ve Çarlık Rusya'nın çatışmasının ortasında kalmışlardır. Nitekim Avrupa adeta patlamaya hazır bir bomba

²²⁵ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1998, s.95.

²²⁶ Basil Liddel Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2018, s:1-13.

²²⁷ Hart, 2018, s.13-15.

gibidir ve bu bomba 1914 yılında Avusturya Macaristan veliahtına düzenlenen suikast ile patlamış ve I. Dünya Savaşı başlamıştır.²²⁸

1914'ün Ekim ayı geldiğinde Almanya İmparatorluğu Doğu Cephesinde Rusya'ya karşı önemli bir zafer elde etse de Batı Cephesinde umduğunu bulamamış ve Marne Nehri kıyısında saplanmıştı. Avusturya Macaristan dev gibi ordusuna rağmen Rusya'nın desteklediği Sırbistan orduları karşısında bir zafer elde edememiştir. Bu bağlamda Almanya'nın yeni cepheler açacak ve rakiplerini bu cephelerde oyalayarak Almanya'nın yolu açacak bir müttefike ihtiyacı doğmuştur; Almanya ihtiyacı olan müttefiki Osmanlı İmparatorluğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya için önemli bir müttefik olmasının en önemli sebebi açıktır Osmanlı İmparatorluğu Süveyş Kanalında ve Kafkasya'da birer cephe açarsa Britanya bu cepheye yardım etmek için dikkatini batı cephesinden Mısır'a çevirecek, Rusya ise dikkatini Kafkasya'ya da çevireceği için güçsüz duruma düşecektir; Aynı zaman da Osmanlı İmparatorluğu İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını İtikaf Devletlerine kapatacak İngiltere Rusya'ya yardım edemediği gibi Akdeniz'de de sıkışacaktır. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun daha doğrusu İttihat ve Terakki'nin de idealleri de vardır; Enver Paşaya göre Britanya'ya karşı Kanal Cephesinde, Rusya'ya karşı Kafkas Cephesinde zafer kazanacak Mısır'ı ve Kafkasya'yı geri alacak hatta Rusya Müslümanları ve Hindistan Müslümanları üzerine hilafet kanalıyla hakimiyet kuracak Orta Asya ve Hindistan'ın da sahibi olacaklardır.²²⁹ Tüm bu hayaller ile anlaşma sağlanmış 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlılar, Almanya İmparatorluğundan aldıkları iki zırhlı gemi ile Sivastopol, Odessa, Novorrisk limanlarını bombalayarak savaşa dahil olmuşlardır. Osmanlılar savaşa dahil olsa da halkın savaşıacak gücü yoktur hatta *Cihat-ı Ekber* ve *Cihat-ı Mukaddes* adı altında gerçekleştirilen cihat ilanına neredeyse kimse katılmamış istenilen heyecan yaratılamamıştır.²³⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi bunun sebebi açıktır halkın artık savaşıacak gücü kalmamıştır ek olarak Osmanlı ordusu Enver Paşa döneminde kendisini gençleştirse de mühimmat ve ikmal bakımından zayıf durumdadır. Savaşın sonucunda Almanya Batı Cephesinde, Avusturya Macaristan ve

²²⁸ Hart, 2018, s.15-19.

²²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "*Makedonya Dağlarından Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922)*" Remzi Kitabevi, C:3, İstanbul, 1972, s.21.

²³⁰ Aydemir, 1972, s:18.

Bulgaristan Balkan Cephesinde, Osmanlı İmparatorluğu ise Çanakkale haricinde girdiği tüm cephelerde büyük yenilgiler almışlar, savaş Rusya İmparatorluğu haricinde İtilaf Devletleri'nin lehine zaferle sonuçlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinin ardından başta Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa olmak üzere İTF hükümeti istifa ederek yurt dışına iltica etmişlerdir. Bu istifanın ardından Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuş İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde şartları çok ağır bir antlaşma olan Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Mütarekesinin şartları ağır bir antlaşma olduğu maddeleri genel olarak incelendiğinde gayet açıktır; İç ve dış güvenliği sağlayan ordular dışındaki tüm ordunun silah bırakması ve terhisi istenmiştir öte yandan Boğazlar uluslararası geçişe açık olacağı gibi aynı zamanda Osmanlı kıyılarında bulunan askeri birlikler de terhis edilecek kıyılarda bulunan torpido, kovan ve torpillerin yerleri gösterilecek Osmanlı donanması bunu kaldırmakta yardımcı olacaktır. En can alıcı madde ise antlaşmanın 7. Maddesidir. İtilaf Devletleri'nin stratejik olarak tehdit gördükleri her noktayı işgal etme hakkı elde etmesidir.²³¹ Osmanlı heyeti bu antlaşmaya ilk başta karşı çıksalar da İtilaf Devletleri delegeşi Amiral Arthur Gough-Calthorpe'un verdiği yumuşama sözü dahilinde bu antlaşmayı imzalamışlardır. Antlaşma imzalarsa da yumuşama olmamış İtilaf Devletleri 1918 Ekim ayında işgale başlamıştır. Ağabeyinin yerine tahta oturmuş olan Sultan VI. Mehmed Vahdettin önce Ahmed İzzet Paşa'nın istifasından sonra hükümet kurma yetkisini Ahmed Tevfik Paşaya vermiştir.

Afet İnan'a göre mütareke, uluslararası hukuka göre iki şekilde uygulamaya konulan ve barış antlaşması gerçekleşinceye kadar yürürlükte tutulacak bir belgedir. Bu belgenin birinci şekli *ateşkes (suspension d'armes)* ikinci şekli ise *silah bırakma (armistice)*'dir.²³² *Ateşkes* iki ordu arasında çoğu zaman çatışmalarda ve saldırılarda ölenlerin ve yaralananların toplanması için gerçekleştirilen kısa süreli akittir. *Silah Bırakma*'da ise hukuki olarak mütarekenin ne zaman başlayacağı, uygulanacağı bölgeler gibi konular ele alınır. Silah bırakma akdi kesin barışa giden bir adım olsa da her zaman tam anlamıyla bir barış sağlamayabilir bu bağlamda mağlup tarafın

²³¹ Afet İnan, "Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi" Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2018, s.17.

²³² İnan, 2018, s.18.

ordusunu tamamen terhis etmesi hukuka aykırıdır.²³³ Dolayısıyla bu antlaşmanın imzalanmasına tepkiler büyük olmuştur. İlk tepkiler bölgesel kurtuluş arayan halktan gelmiştir. Milli Kongre Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti, Trakya Paşaeli Cemiyeti gibi cemiyetler bunun en önemli örnekleridir. O dönem Irak'ta Yıldırım Orduları Grubu kumandanı olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa ordudan gösterilen sayılı tepkilerden birisini vermiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın telkinleriyle birlikte İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa bir kurtuluş yolu düşünmeye başlamıştır. Bu sırada Sultan VI. Mehmed Vahdettin, Ahmet İzzet Paşayı görevden alıp hükümet kurma yetkisini Ahmet Tevfik Paşaya vermiştir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde aklındaki plan şu şekildedir. Ahmed Tevfik Paşa hükümeti Meclis-i Mebusan'da güvenoyu alamayacak Ahmed İzzet Paşa tekrardan sadrazam olacaktır. Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulacak kabinede harbiye nazırı olarak ordunun başına geçecek ve belki orduyu tekrardan teşkilatlandırıp bir direniş başlatabilecektir.²³⁴ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın istediği olmamış Mustafa Kemal Paşa son bir çare olarak Sultan VI. Mehmed Vahdettin'e meramını anlatmak için gitse de umduğunu bulamamıştır. Sultan ve Atatürk görüşmesinin hemen akabinde İtilaf Devletleri'nin baskısıyla Sultan Vahdettin Meclis-i Mebusanı feshetmiş hükümet kurma yetkisini İngiltere'ye yakınlığı ile bilinen damadı Ferit Paşaya vermiştir.²³⁵

Aslında Mustafa Kemal Paşa bu dönemde çıkış yolunun farkındadır. İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı o dönemin aydınları, bürokratları, askerleri ve diğer ileri gelenleri İngiliz himayesine girmek, Amerikan mandasına girmek ya da bölgesel olarak kurtuluş çareleri aramak gibi çareler ararken Mustafa Kemal Paşa tüm bu çarelerin beyhude çabalar olduğunun farkındadır. Ona göre manda ve himaye yönetiminin işgalden herhangi bir farkı yoktur öte yandan bölgesel kurtuluş çareleri ise topyekûn bir birleşme olmazsa sonu başarısızlığa gidecek bir hamle olduğu çok açıktır.²³⁶ Atatürk ise kurtuluş yolunun bağımsız ve üniter bir Türk milli devleti kurmak olduğunu düşünmektedir ki bu bağlamda şu ifadeleri kullanmıştır; *“Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam*

²³³ İnan, 2018, s.19.

²³⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınları, c:1, 2. Baskı, İstanbul, 1992, s.85.

²³⁵ Akşin, 1992, s.112.

²³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.35.

bağımsızlığa sahip olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık olamaz. 38 Yabancı devletin himaye ve kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrumiyeti, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Hakikaten bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Halbuki Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır!

Binaenaleyh, ya istiklal ya ölüm! İşte hakiki kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı. Bir an için, bu kararın tatbikatında muvaffakiyetsizliğe uğranılacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esaret! Peki efendim, diğer kararlara boyun eğmek halinde netice bunun aynı değil miydi!''²³⁷

İşte tam bu noktada Anadolu halkının niçin bölgesel kurtuluş çarelerine yöneldiğini incelememiz gerekmektedir: Birinci sebep, halkın uzun yıllar savaştan artık yorgun düşmüş olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğun son yüzyılı aralıklı olarak savaşlarla geçse de İttihat ve Terakki dönemi sürekli savaşın seyrettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Halk birden fazla neslini savaşta kaybetmiştir. İkinci sebep zaten durumu çok kötü olan Osmanlı ekonomisidir. Tımar sisteminin çökmesi ve dünya ekonomisine ayak uyduramayıp otarşik bir ekonomiye kendisini hapsedmesi, ilerleyen yıllarda bir yarı sömürge haline gelmesi Osmanlı ekonomisinin yüzyıllarca kötü bir durumda olduğunun göstergesidir. Öte yandan Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan borçlanma dönemi Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen iflas Osmanlı halkını daha kötü bir duruma sürüklemiştir. 1911-12 Trablusgarp Savaşıyla başlayan ve I. Dünya Savaşıyla sona eren savaşlar dönemiye halkın ekonomik olarak tabiri caizse sıfırı tükettiğini göstermektedir.²³⁸ Halkın çoğu tarım ile uğraşmaktadır, sanayi ve ticaret İzmir, Bursa gibi kıyı şeridinde bulunan şehirlerde bulunmaktadır ki bu da küçük burjuvazi terimini doğrulamaktadır. Sevr Antlaşmasında halkın eline sadece tarım yapabileceği Orta Anadolu topraklarının kalması da durumun vahametini

²³⁷ Atatürk, 2015, s.37-38.

²³⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara,1974, s.31-35.

bizlere göstermektedir. Bu bağlamda halkın mantalitesinde “*düşman tarlama gelmediği sürece düşmanım değildir.*” düşüncesi şekillenmiştir.²³⁹

Üçüncü olarak halk 1911-18 arasındaki savaşlar silsilesinden, özellikle I. Dünya Savaşı’nda alınan yenilgiden sonra İttihat ve Terakkiye ve cemiyetin nazarında orduya karşı bir güvensizlik beslemekte bu güvensizlik ateşini de Damat Ferit Paşa hükümeti harlamaktadır. Son olarak halkın içindeki umut *Wilson Prensipleri*’dir. I. Dünya Savaşının sonunda savaşa katılan ve tabiri caizse İtilaf Devletlerine can suyu olan ABD savaşın sona ermesinin ardından ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından yayınlanan prensiplere göre ülkeler belli ilkeler dahilinde işgal edilmelidir.²⁴⁰ Bu prensipler arasında yer alan “*self determinasyon*” yani “*ulusların kendi kaderini tayin hakkı*” Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde bağımsız devletler kurulabileceği düşüncesini doğurmuştur. Örneğin Trakya-Paşaeli’nin kafasındaki düşünce Osmanlıdan bağımsız bir Trakya Türk Cumhuriyeti inşa etmektir.²⁴¹

Ancak tüm bu imkansızlıkların yanında Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin teşkilatlanabildiği dolayısıyla işgallere karşı direnebildiği gerçeğini ve Türk milletinin düşman işgaline karşı birleşerek topyekûn bir direniş gerçekleştirebilme ihtimalini ve umudunu göz önünde bulundurmuştur.²⁴² Vatanı kurtarmak için çıkar yolun farkında olsa da eli kolu bağlı bir şekilde İstanbul’da kalakalmış bir buhran döneminin içerisine girmiştir. Ancak Doğu Karadeniz’de başlayan ayaklanmalar onu buhran döneminin içerisinden çıkarmış vatanı düşman işgalinden kurtaracak topyekûn direnişin fırsatını doğurmuştur.²⁴³

15 Mayıs 1919’da başlayan İzmir işgalinin Hasan Tahsin isimli bir gazeteci tarafından bir Yunan askerinin öldürülmesiyle başlayan protestolar Samsun’da da zirveye çıkmış, işgalci kuvvetlere karşı bir direniş başlamıştır. İtilaf Devletleri Damat Ferit Paşa hükümetinden bu isyanın bastırılmasını aksi halde Mondros Mütarekesinin 7. maddesine istinaden bölgenin işgale uğrayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine

²³⁹ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1990 s.86-87.

²⁴⁰ Akşin, 2023, s.118-120.

²⁴¹ Akşin, 2023, s.120-122.

²⁴² Atatürk, 2015, s.14-15.

²⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1911*, C1., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s.353-355.

Damat Ferit Paşa hükümeti Mustafa Kemal Paşayı XIX. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a atamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve atanmasında Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve babası İsmail Fazıl Paşa'nın çok önemli bir rolü vardır. Mustafa Kemal Paşayı Damat Ferit Paşaya önermişler Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa arasındaki rekabet ve Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arasındaki mesafe bu görevi almasında etkili olmuştur ²⁴⁴. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa görevi kabul etmek için “*görevli memurların üç aylık maaşlarının verilmesi*” yada “*görevin gerektirdiği fevkalade masraflar için bir avans tahsis edilmesi*” gibi maddi şartların olduğu şartlar sunmuş ve geniş yetkileri olan bu görevi kabul etmiştir. Bu geniş yetkiler arasında en önemlilerinden birisi Mustafa Kemal Paşa'nın emri altına verilen ordulardır. Refet Paşa (Bele) kumandasında bulunan Sivas merkezli III. Kolordu ve Kazım Paşa (Karabekir) kumandasında bulunan Erzurum merkezli XV. Kolordu bulunmaktadır. ²⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa bu görevin geniş yetkilerinin kendisine verilirken Damat Ferit Paşa hükümetinin hiçbir şeyin farkında olmadığını sadece onu İstanbul'dan uzaklaştırmak istediklerini belirtmiştir. ²⁴⁶

Tüm bu görev ve yetkilendirmeler dahilinde Mustafa Kemal Paşa, XIX. Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a görevine doğru çıkmıştır. Buraya kadar ele aldığımız çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın tüm Osmanlı ileri gelenleri gibi ancak onlardan çok farklı bir kurtuluş çaresi gördüğünü inceledik. Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü kurtuluş çaresi şüphesiz ki orduyu örgütlemek, halk ile birleşmek işgallere karşı önce bir direniş oluşturup daha sonra bu işgalleri Anadolu ve Trakya'dan püskürtmek ve bir devrim gerçekleştirerek bu coğrafya da bağımsız ve üniter bir Türk devleti inşa etmektir. Bu direniş fikrinin bir devrime giderek yeni bir bağımsız Türk ulus devleti inşa etme düşüncesinin altında milliyetçi bir düşünce yatmaktadır. Planladığı bu ideali gerçekleştirirken de referans aldığı motivasyon kaynağı her zaman milliyetçi ideoloji olmuştur.

²⁴⁴ Akşin, ,1992, s. 276-277.

²⁴⁵ Atatürk, 2015, s.35.

²⁴⁶ Atatürk, 2015, s.36.

3.2.2. Milli Mücadelede Türk Milliyetçiliği ve Milliyetçi Motivasyon

Samsun'a geldiği andan itibaren milletin işgallere muhalif olduğunu ve bağımsızlığa karşı tabiri caizse yanıp tutuştuğunu gören Mustafa Kemal Paşa sadaret makamına yazdığı raporda milletin yabancı idaresine artık tahammülü olmadığı ve özellikle 15 Mayıs 1919'da başlayan İzmir'in işgalinin halk üzerinde büyük bir öfke uyandırdığını belirtmiş milletin isteğinin bağımsızlık olduğunu belirtmiştir.²⁴⁷ Raporunun Damat Ferit Paşa ve hükümeti tarafından önemsenmediğini gören Mustafa Kemal Paşa, bölgede yaşayan yerel yöneticilere, halkın ileri gelenlerine işgalleri protesto eden heyecanlı mitingler yapmasını öneren bir genelge yayınlamış, bu genelge tarihimizde "*Havza Genelgesi*" olarak yerini almıştır.²⁴⁸ Öte yandan Mondros Mütarekesi sonrası imzalanacak kalıcı barış antlaşması için Paris Konferansına giden Osmanlı heyeti, Mustafa Kemal Paşa istifasının hemen ardından Amasya Genelgesini yayınlamış ve yurt genelinde bir direnişin gerekli olduğunu, çünkü padişahın sindirildiğini ve Damat Ferit Paşa hükümetinin gereğini yapmadığını bu gereklilikten dolayı Anadolu'nun en emniyetli yerinde, Sivas'ta bir kongrenin toplanması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesinin yayınlanmasından sonra İstanbul'da içerisinde eski sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve Halide Edibin de bulunduğu bazı kişilere gönderdiği mektupta kullandığı şu ifadeler dönemin tablosunu bizlere aktarmaktadır; "*Artık İstanbul, Anadolu'ya hakim değil, tabi olmak mecburiyetindedir*"²⁵⁰

Amasya Genelgesine kadar gelen süreç bizlere şunları göstermektedir; savaştan yorgun düşmesine ve mantalitesindeki düşman tarlama gelmediği sürece savaşmam fikrine rağmen millet bağımsızlık istemektedir ve işgallerden rahatsızdır, bölgesel kurtuluş çaresi arayan cemiyetlerin çabaları beyhude çabalardır. Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Trakya Paşaeli Cemiyeti birleşmeli ve topyekûn hareket edilmelidir. Öte yandan İstanbul'da bulunan Damat Ferit Paşa hükümeti pasif daha kötüsü işgalden taraftardır padişah da aynı derece de sindirilmiştir. Nitekim en önemlisi Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nda

²⁴⁷ İnan, 2018, s.26.

²⁴⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/havza-genelgesi> (29.06.2024).

²⁴⁹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/amasyagenelgesi> (29.06.2024).

²⁵⁰ Atatürk, 2015, s:52.

yenilmesine ve Mondros Mütarekesini imzalamasına rağmen millet bunu tanımamıştır.²⁵¹

Havza ve Amasya Genelgeleri amaçlarına ulaşmış zaten küçük adımlarla millet teşkilatlanmaya devam etmiştir. İzmir’de başlayan işgalin Doğu Anadolu’da da hızlı bir şekilde yayılmasıyla bölge halkı rahatsız olmaya başlamış Trabzon’da kurulup merkezi İstanbul’da olan Erzurum’da etkinliğini sürdüren *Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* önemli cemiyetlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan *İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti* önderliğinde özellikle Ege kasabalarında işgali protesto eden mitingler gerçekleştirmeye başlamıştır. Amasya Genelgesinde toplanacağı haber verilen Sivas Kongresinden önce ise Erzurum da bir kongre toplanmıştır.²⁵² Erzurum Kongresinde alınan kararlar Sivas Kongresi’nin de temel niteliğini oluşturmuştur. Kongre kararları arasında yer alan “*milli sınırlar içerisinde vatan bir bütündür bölünemez*” maddesi ve yine “*manda ve himaye hiçbir şartta kabul edilemez*” maddesi Mustafa Kemal’in memleketin kurutuluşu için öne sürülen tezlerde sürdüğü “*Ya İstiklal Ya Ölüm!*” tezi ile paraleldir. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan kongreden hemen sonra Sivas Kongresi’ne giden süreç başlamıştır. Bu süreç içerisinde 26-30 Temmuz 1919 Balıkesir ve 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında Alaşehir Kongreleri toplanmış milli birlik ve beraberliğin sağlanması ve işgallere karşı direniş için halkın uyanışı sağlanmaya çalışılmıştır.²⁵³

Tüm bu kongrelerin ardından Amasya Genelgesinde toplanması kararlaştırılan Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919 arasında toplanmıştır. Bu kongrede alınan kararlar aslında milli mücadelenin ideolojik alt yapısının tam olarak anlaşılması adına önemli kararlardır. Manda ve himaye sistemlerinin kesin olarak reddi ve bağımsız milli bir devletin kuruluşunun kabulü, öte yandan bölgesel kurtuluş çaresi arayan cemiyetlerin her birisinin tek bir cemiyet altında yani “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında birleşmesidir. Nitekim milli mücadelenin ideolojik alt yapısını ve temellerini oluşturan düşünce ya da bildiğimiz adıyla *Kuvay-i Milliye* de bu kongreden sonra resmi olarak kabul edilmiştir.²⁵⁴ Ayrıca bu kongrede tartışılan

²⁵¹ Akşin, 2023, s.127.

²⁵² Aybars, 1998, s.167-168.

²⁵³ İnan, 2018, s.35-36.

²⁵⁴ İnan, 2018, s.38-41.

Osmanlı Meclis-i Mebusanın işgalci devletler tarafından açılmasının engellenmesi düşüncesi Osmanlı Meclis-i Mebusanın son kez toplanması sürecini başlatacak aynı zamanda milli mücadeleyi yönetecek *Heyet-i Temsiliye*’nin kuruluşunu sağlayacaktır.

Sivas Kongresi’nden sonra Osmanlı Hanedanı ve Damat Ferit Paşa hükümeti İstanbul’un Anadolu üzerinde herhangi bir hakimiyetinin kalmadığını anlamıştır. Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmiş yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini ve yönetimindeki Heyet-i Temsiliyeyi tanımış ve Osmanlı Mebusan Meclisi’nin tekrardan toplanmasını kararlaştırmıştır. Heyet-i Temsiliye Meclis-i Mebusan’a gitmeden önce milletin iradesinin savunulması ve Sivas Kongresi kararlarının kabulü adına önceden toplanarak “*Felah-ı Vatan*” grubu kurulmuştur.²⁵⁵ 1920 yılına girildiğinde işgal havasının hissedildiği Son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı toplanmıştır. Meclis-i Mebusan’da istekler bellidir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini temsil eden Felah-ı Vatan Grubu -ki toplanan bu mecliste kabul edilmiştir.- *misak-ı milli kararları*’nı kabul ettirmek istemekteyken İtilaf Devletleri’nin tahakkümü altındaki padişah Sultan VI. Mehmed Vahdettin ve sadrazam İtilaf Devletleri’nin isteği üzerine Ege’deki Yunan işgalini hızlandırmak ve Kuvay-i Milliye’yi buradan çıkarmak isteğindedir. Misak-ı Milli Kararları kabul edilse de yeni kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti tarafından uygulanmamıştır. Meclis-i Mebusanın toplanmasından iki ay sonra İstanbul resmen işgale uğramış ve Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır.²⁵⁶

Misak-ı milli kararları üç noktada önem arz etmekte milliyetçi bir motivasyon taşımaktadır: Birincisi, Türk milleti artık siyasi ve ekonomik bağımsızlığı başta olmak üzere bağımsızlık ve kendi kaderini kendisi tayin etmek istediği konularda hemfikir olmuş bunları resmi olarak tasdik etmiştir. İkincisi Türk milleti bağımsızlığını tayin ettiği sınırlarda hak iddia etmeye başlamıştır. Üçüncüsü milli mücadelenin askeri ve diplomatik safhasında izlenilecek bir yol haritası oluşmuştur. Bu noktalar aynı zamanda ilan edilmesi düşünülen Türk devletinin, bağımsız ve sınırları belli Türk devletinin bir ulus devlet olması, öte yandan askeri ve diplomatik mücadelenin Türk milletinin bağımsızlığı için olması açısından milliyetçi motivasyonludur. Türk milletinin kendi bağımsızlığını ilan etme isteği ve kendi kaderini kendi tayin hakkını

²⁵⁵Aybars, 1998, s. 178.

²⁵⁶İnan, 2018, s.66-67.

isteme bilinci milli kimliğin inşasının tamamlandığı, millet olma bilincinin teşkil etmesi Türk milliyetçiliğinin tam anlamıyla inşa olduğunu ve artık Türk ulus devletinin gerekliliğini bizlere göstermektedir. Misak-ı milli kararları son toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanın da büyük çoğunlukla kabul edilse de meclisin İtilaf Devletleri baskısıyla dağıtılması kararların uygulanmayacağı yönünde bir gelişme gibi gözükse de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti artık İstanbul ve Ankara'nın ayrı hükümetler olduğunu 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisini kurarak resmen ilan etmiştir.²⁵⁷

15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'e ayak bastığı gün Hasan Tahsin'in ilk kurşunu ateşlemesi ve şehit düşmesiyle başlayan Milli mücadelenin askeri safhasının şiddetlendiği yıldır. Misak-ı Milli kararlarının açıklandığı günlerde İtilaf Devletleri, Londra'da toplanarak bir konferans düzenlenmiştir. Konferans'ın konusu, Osmanlı İmparatorluğunun İstanbul'dan tahliyesini sağlayarak payitahtın Konya yahut Bursa'ya taşınmasıdır.²⁵⁸ Bu karar gerek İstanbul'da gerekse Ankara'da infial yaratmış bu infial İtilaf Devletlerinin de baskısıyla hükümet kabinesinde ARMHC'ne yakınlığı ile bilinen Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın istifasına kadar gitmiştir. Bu beraberinde Çukurova bölgesinde özellikle Maraş, Urfa ve Antep de Kuvay-ı Milliye direnişinin şiddetlenerek savaşa dönüşmesini sağlamıştır. Bu direniş ve savaşlardan sonra İtilaf Devletleri Londra'da tekrar toplanarak payitaht tartışmasını kapatmış ancak Ali Rıza Paşa hükümetine darbe düzenlemiştir.²⁵⁹

Ankara'da ARMHC, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında BMM'ni kurarken İstanbul'da İtilaf Devletleri destekli darbenin ardından Sultan VI. Mehmed Vahdettin hükümet kurma yetkisini tekrardan Damat Ferit Paşa'ya vermiştir. Damat Ferit hükümeti kurmasının hemen akabinde ARMHC ve Kuvay-ı Milliye hareketine karşı harekete geçmiştir ki bu da Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında bir iç savaşın başlangıcıdır.²⁶⁰ Bu iç savaşın ilk safhasında Damat Ferit, Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Efendiye fetva hazırlatarak Kuvay-ı Milliye hareketinin hilafete karşı bir

²⁵⁷ Akşin, 2023, s.146-148.

²⁵⁸ Aybars, 1998, s. 245-247

²⁵⁹ Aybars, 1998, s.247-248

²⁶⁰ Akşin, 2023, s.150-151.

hareket olduğunu dolayısıyla ARMHC ile BMM'nin hain ve kafir olduklarını belirterek fetvayı tüm Anadolu'ya İngiliz uçakları aracılığı ile dağıtmaya başlamıştır.

²⁶¹ Bu fetvaların ardından Ankara'nın çevre illerinde Anzavur Ayaklanması gibi ayaklanmalar teşkil etmiştir. Kuvay-ı Milliye bu iç savaşa karşı önemli bir zafer elde edince Damat Ferit Paşa görevden alınmış hükümet kurma yetkisi Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiştir. İç savaştan sonra ARMHC, Kuvay-ı Milliye'nin düzenli bir ordu olarak kurulması için çabalarını arttırmıştır. Kuvay-ı Milliye'nin düzenli ordusu Doğu Cephesi ve Batı Cephesi olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu Cephesinin başında Kazım (Karabekir) Paşa bulunmaktadır. BMM gerek cephede gerekse diplomasi masasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki başarıları ile Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasına engel olmuştur. Gümrü Antlaşması, Moskova Antlaşması, Kars Antlaşması gibi antlaşmalar bu diplomatik zaferlerin en önemli örneğini teşkil etmektedir.²⁶²

Öte yandan Batı Cephesinin başına ilk önce Ali Fuat (Cebesoy) Paşa atanırken daha sonra İsmet (İnönü) Paşa atanmıştır. Kuvay-ı Milliye özellikle bu bölgede düzenli ordu olmakta zorlanmıştır; Akşin'in iddiasına göre Yunan askerleri ve Rum çeteleri ile çarpışarak elde ettikleri ganimetlerden durumları hayli iyi olan Demirci Mehmed Efe ve Çerkes Ethem gibi Kuvâcılar paramiliter kuvvetlerinin düzenli orduya dahil olmasını istememişler bu bağlamda isyan etmişlerdir.²⁶³ Öte yandan bu bölge sıcak savaşın en çok hissedildiği bölgedir. Ancak gerek İsmet Paşanın muhteşem başarıları gerekse Mustafa Kemal Paşanın bizzat katıldığı muharebeler sonucunda Türk ordusu bu cepheden muzaffer ayrılmıştır. 1920-22 yılları arasında Batı Cephesinde özellikle Afyon, Ankara ve Sakarya hattında elde edilen zaferler ile Yunan ordusu geri çekilmeye başlamış nihayetinde Anadolu'daki düşman, batı kıyılarından ve doğu hudutlarından püskürtülmüştür. 1918 Mondros Mütarekesi ile Türk milletinin aleyhine başlayan süreç 1922 Mudanya Mütarekesi ile Türk milletinin lehine dönmüştür.²⁶⁴ 1922-23 yılları arasında ise yeni Türk ulus devletinin kuruluşu için çalışmalar başlamış, Osmanlı saltanatı sona ermiş, Lozan Antlaşması imzalanarak Türk milleti

²⁶¹ Akşin, 2023, s.151-152.

²⁶² Aybars, 1998, s.249-252

²⁶³ Akşin, 2023, s.157-159

²⁶⁴ Akşin, 2023, s.165-173

başta ekonomik prangaları olmak üzere tüm engellerinden kurtularak bağımsızlığını kazanmıştır.²⁶⁵

Nitekim milli mücadele Türk milletinin bağımsızlığını kurtarabilmek adına başlattığı direnişte sonrasında ise gerek askeri cephede gerekse diplomasi masasında kazandığı zaferler ile Türk milletinin bağımsızlığını elde etmiştir. Ana motivasyonu Türk milletini bağımsız bir devlet yapmak olduğundan milliyetçi motivasyonlu bir harekettir. Türk milliyetçiliği ideolojik filizlenmesinin ilk meyvesini almış ve rüştünü ispatlamıştır.

4. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL PANORAMASI

4.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik Gelenekleri

Milli mücadele dönemi boyunca hem batı cephesinde hem doğu cephesinde askeri zaferler kazanan ve kazandığı bu zaferleri de Lozan Antlaşması gibi önemli antlaşmalarla diplomasi masasında sağlamlaştıran ARMHC, 29 Ekim 1923 yılında tüm bu zaferlerini Türkiye Cumhuriyetini ilan ederek taçlandırmıştır. Cumhuriyetin ilanı daha önce de bahsettiğimiz gibi Türk milliyetçiliğinin rüştünü ispatlamıştır. Ulus devletin kurulması yani milletin siyasi erki ele geçirmesi ile birlikte Türk milliyetçiliği için yeni safha bu ulus devlet içerisinde Türk milletinin çıkarlarını korumaktır. Bu bağlamda Türk milletinin çıkarlarını korumak adına dört milliyetçilik geleneğinin Türk milliyetçiliği içerisinde ortaya çıktığını görüyoruz; 1) *Kemalist Milliyetçilik*, 2) *Türkçülük-Turancılık*, 3) *Muhafazakâr Milliyetçilik* 4) *Milliyetçi Toplumculuk*

İlk üç milliyetçilik geleneği özellikle Tek Parti döneminde karşımıza çıkarken ilerleyen yıllarda 1960 Askeri Müdahalesinden sonra yükselişe geçen milliyetçi toplumculuğun gölgesinde kalacak hatta tabiri caizse bu tipolojinin gölgesinde birleşecektir. 1960'lı yılların sonunda milliyetçilik milliyetçi toplumculuğun tekelinde olacaktır.

²⁶⁵ Akşin, 2023, s.177-178

4.1.1. Kemalist Milliyetçi Gelenek

Daha önce belirttiğimiz gibi milli mücadelenin hemen akabinde yeni bir Türk devletinin ulus devlet olarak inşasıyla Türk milliyetçiliği rüştünü ispatlamıştır. Gerek milli mücadelenin başlatılmasında gerekse önderlik edilmesinde önemli rol oynayan Mustafa Kemal Paşa'ya Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla önemli bir misyon yüklenmiş Mustafa Kemal Paşa yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin önderi olmuştur. Bu da beraberinde Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerinin ideolojileşmesini, şahsının ise ikonografikleşmesini getirmiştir. Kemalizm bu şekilde Türkiye'de yükselişe geçmiştir.

Kemalizm, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzünü batıya dönerek Türk milletini muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma idealini savunur. Kemalizmin milliyetçiliği ise Misak-ı Milli sınırları içerisinde laik, demokratik ve seküler yeni bir Türk milleti inşa etmek, Atatürk'ün bu doğrultuda gerçekleştirdiği devrimleri benimsemek ve savunmaktır.²⁶⁶ Aslında, Kemalizm'in yeni bir Türk milleti yaratma arzusu bir yandan milatçı bir söylem yaratarak yeni Türk milletini Osmanlı reayası olmaktan uzaklaştırmak ve bir vatandaş haline getirmeyi düşünürken aynı zamanda Osmanlının son dönemlerinde yükselişe geçen milliyetçilikten ziyade yeni bir milliyetçiliği savunan bir gelenek yaratmıştır. Kemalist ideolojinin önde gelen ideologlarından ve aynı zamanda Tek Parti döneminin önemli başbakanlarından Recep Peker, Kemalizm içerisindeki milliyetçiliği şöyle tanımlar; *“Bizim anlayışımıza göre milliyetçilik siyasal kaderleri bizimkilerden ayrı olan kitlelerle hiçbir bağlantı taşımaz sınırlarımız dışında bağımsız bir devlet olarak başka devletlere mensup olarak yaşayan Türkler için sıcak duygular besliyoruz”*.²⁶⁷ Bu bağlamda Kemalist milliyetçilik, Türkçülük ve Turancılık geleneğinden ayrılmaktadır. Türkçü ve turancı milliyetçi geleneğinde yer alan irredantist ve aksiyoner yapı Kemalist milliyetçilikte yoktur. Aynı zamanda söylenebilir ki Kemalist milliyetçilik laikliğe atıf yapan seküler bir Türk milleti yaratmayı da hedeflediği için Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde inşa olunan ve Müslümanlığa ekseriyetle atıf yapan milliyetçilikten de ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra sürekli devrim anlayışını savunduğu için jakobenci olarak adlandırabilir ancak 1789 Fransız Devrimi yahut 1917 Bolşevik Devrimine

²⁶⁶ Uzun, 2005, s:230

²⁶⁷ Uzun, 2005, s:232

nazaran daha az kan döküldüğü için bu devrimlerden ayrılabilir. Kemalist milliyetçiliğin ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt, Kemalist ihtilalin Fransız ve Bolşevik devrimlerine nazaran *fevri* değil *makul* olduğunu iddia eder.²⁶⁸

Kemalist milliyetçiliğin yeni bir Türk milleti ve yeni bir Türk milliyetçiliği yaratma düşüncesi gerek Mustafa Kemal Atatürk döneminde ve İsmet İnönü döneminde izlenen bazı politikalarla kendisini göstermiştir. Osmanlının son dönem milliyetçiliğinden ayrılan yapısına örnek olarak Türk Ocaklarının kapatılması ve yerine Halkevlerinin açılması gösterilebilir. 1930’lu yıllarda Türk Ocakları tekrardan açılmıştır.²⁶⁹

Öte yandan Kemalist milliyetçilik resmi devlet ideolojisidir bu bağlamda eğitim gibi sosyal yaşamı inşa eden önemli olgularda yeni bir millet inşa etme idealini gerçekleştirme arzusunu gütmüştür. Türk milletini ve dolayısıyla Türk tarihini ve dilini yüceltmek adına yeni teoriler üretilmiş ve Türklük, Türk soyluluğu yüceltilmiş bununla ilgili propagandalar yapılmıştır.²⁷⁰ Kemalist Milliyetçiliğin bu politikaları gerek Türkiye’de gerekse dünyada bazı kesimler tarafından şovenist olarak nitelendirilmiştir. Ancak dönemin milliyetçilikleri ve resmi ideoloji propagandaları incelendiğinde özellikle Türk milliyetçiliği ve Türk ulus devleti gibi muadillerine nazaran geç ortaya çıkan bir olguya göre Türk milliyetçiliği ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yaptığı propaganda normal olarak görülmüştür.

Gazeteci Ali Sirmen, 1993 yılında *Milliyet* gazetesinde kaleme aldığı yazısında Kemalist Milliyetçiliğin şovenist bir milliyetçilik olmadığını şu şekilde açıklar; “Atatürk ulusçuluğu, ırk kökenine dayanan Gobineau’cu bir ulusçuluk değil, ırk birliği aramayan onun yerine ülkü birliği yani birlikte yaşama, ortak hedefe yönelme istencini koyan modern Renan’cı bir ulusculuktur.”²⁷¹ Bu bağlamda Kemalist Milliyetçilik, her ne kadar yeni bir ulus yaratabilmek adına Türklüğü yüceltse de bu ırk bağlamında Türklük değildir. Atatürk, “*Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” ifadesiyle bunu gayet net açıklamıştır. Dolayısıyla

²⁶⁸ Bora, 2020, s.138.

²⁶⁹ Uzun, 2005, s.234.

²⁷⁰ Bora, 2020, s.139-140

²⁷¹ Ali Sirmen, “Şövenizme Karşı Şövenizm Çare mi?” *Milliyet Gazetesi*, 24.03.1993.

Kemalist milliyetçilik şovenizmden ve irredantizmden uzak idealizm ve rasyonalizmi savunan bir milliyetçilik geleneğidir.²⁷²

4.1.2. Türkçü-Turancı Gelenek

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa olan ve İTF iktidarı döneminde yükselişe geçen Türkçü düşünce gerek Rusya İmparatorluğundaki Türk toplulukları gerekse Macar Türkolojisinin etkisiyle birbirleriyle ilişkili bir şekilde ittifak kurarak Türkçülüğü ve Turancılığı inşa etmiştir. Turancılık düşüncesi, Türkçülüğün inşa olmasından itibaren her zaman Türkçülerin aklındaki önemli bir ideal olarak karşımıza çıkmıştır. İsmail Gaspıralı'nın "*dilde, fikirde işte birlik*" ilkesinden hareketle tüm Türk dünyasının ortak dilinin Osmanlı Türkçesi olmasını önermesi gibi politikalar, Novgorod'da topladığı Rusya Müslümanları kongresini Kahire'de de toplamak istemesi gibi gelişmeler bunun önemli birer örneğidir.²⁷³ Aynı zamanda Türkçülüğün yükselişinde önemli rol oynayan İTC'nin Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunu Kafkaslara sokma sebebi her ne kadar Çarlık Rusya'yı engellemek olsa da başka bir sebebi ise Çarlık Rusya tahakkümündeki soydaşlarını kurtarmak istemesidir.

Ekim 1917 tarihinde Bolşeviklerin Çarlık Rusya'da gerçekleştirdiği devrim ile Çar II. Nikola tahttan indirilmiş ve Rusya'da hem Çarlık rejimine hem de Romanov saltanatına son verilmiş ve sosyalizm tüm Rusya'ya egemen olmuştur. Rusya'da Romanov saltanatının bitmesiyle birlikte Türk toplulukları bağımsızlık düşüncesine girseler de SSCB yönetimi aynı fikirde olmamış kendi tahakkümü altında özerk cumhuriyetler olarak Türk topluluklarını yönetmişlerdir. Özellikle Stalin dönemindeki asimilasyon politikaları tabiri caizse Çarlık Rusya dönemini aratmış ve Türk milliyetçiliğinin anti-komünist bir misyon kazanmasına sebebiyet vermiştir. Türk milliyetçiliğinin anti-komünist bir misyon kazanması sadece Sovyet Rusya egemenliği altındaki Türk topluluklarında değil aynı zamanda Balkanlarda özellikle Bulgaristan'daki sosyalist rejimlerde gerçekleşen asimilasyon politikaları sayesinde de

²⁷² Kemalizm'in irredantizmden uzak olmasının yanında Hatay gibi stratejik bölgelerin ilhakı için özel ihtimam gösterilmesi gibi istisnai durumlar da bulunmaktadır. Ancak Kemalizm'in uzak olduğu irredantizm yayılmacı bir politikadır ve Hatay'ın ilhak arzusu yayılmacılıktan uzak ve rasyonalist bir idealdir.

²⁷³ Uzun,2005, s.137.

yükselişe geçmiştir.²⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti ise bağımsız tek Türk devleti olması dolayısıyla anti-komünist Türk milliyetçilerinin tabiri caizse sığınağı, uğrak noktası konumuna gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise anti-komünist misyonun en önemli savunucuları Türkçü Turancı gelenek olmuştur. Balkanlardan Çin sınırına kadar uzanan büyük bir toprağı vatan olarak addederek Türkçe konuşan herkesi Türkçülük şemsiyesi altında toplamak Turan idealinin en önemli mefkuresidir. Türkçü Turancı gelenek komünist tahakküm altındaki esir Türkleri kurtarmak iddiasıyla Türk milliyetçiliği içerisinde yükselmiş, neşriyatlarını ve teşkilatlarını bu bağlamda şekillendirmiştir. Türkçü -Turancı geleneğin öncülerinden olan Dr. Rıza Nur'un Türk Bitig Revüsü başta olmak üzere yine geleneğin öncülerinden Hüseyin Nihal Atsız'ın neşrettiği Atsız Mecmua, ayrıca Çınaraltı ve Orhun ve Türk Yurdu dergileri Türkçü Turancı geleneğin en önemli neşriyatları arasında yer almıştır.²⁷⁵ Hüseyin Nihal Atsız ve hocası olarak gördüğü Dr. Rıza Nur gibi isimler başta olmak üzere Türk milliyetçi hareketinde önemli isimlerden olan Nihal Atsız'ın erkek kardeşi Nejdet Sançar, Fethi Tevetoğlu ve Zeki Velidi Togan gibi isimler Türkçü-Turancı geleneğin önde gelen isimlerindendir. Bu bağlamda söylenebilir ki Türkçü Turancı gelenek ideologlarının zenginliği bakımından Türk milliyetçiliğinin entelektüel sınıfının öncülüğünü yapmıştır.

Türkçü Turancı gelenek Kemalizm'e nazaran aksiyoner ve yayılmacı bir milliyetçiliği savunur. Atsız'a göre, Türkçülük bir milliyetçilik ülküsüdür ve Türklüğe aidiyeti savunur.²⁷⁶ Öte yandan Atsız, dünyanın bir savaş alanı olduğunu ülkülerin doğasında saldırganlık barındırdığını ve insan aklı ve metodolojisi ile birleştiğinde ülkülerin *milli ülkü* olarak gelişim gösterdiğini belirtir.²⁷⁷ Bu bağlamda milli ülkülerde doğaları gereği saldırganlık vardır. Bu doğal saldırganlık temelinde ise biyolojik sebepler yatmaktadır. Atsız, tüm türlerin hayvanların ve bitkilerin dahi türlerini yaymayı doğalarının gereği sayarken insanların yayılmacılığı doğal olarak görmektedir. İnsan aklıyla millilik meşruiyeti kazanan ülkülerin doğal saldırganlığı

²⁷⁴ İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 1968, s.61-65

²⁷⁵ Ömer Özcan, *Türkçüler: Cumhuriyet Devrinde Bir İdealin Takipçileri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2020, s:19-26

²⁷⁶ Hüseyin Nihal Atsız, "Türkçülük", *Orhun Mecmuası*, sy.10, İstanbul, 1943, ss.1-4

²⁷⁷ Hüseyin Nihal Atsız, "Ülküler Taaruzidir", *Orhun Mecmuası*, sy.14, İstanbul, 1944, ss.23-25

yahut yayılcılığı milliyetçiliklerinde yayılcı olması gereğini ortaya koymaktadır.²⁷⁸ Bu yayılcı düşünce Turancılığa da bir meşruiyet kazandırarak desteklemektedir. Kemalist milliyetçiliğin yayılcılıktan uzak ve Misak-ı Milli sınırları dahilinde “*hür ve müstakil*” kalma düşüncesiyle ters düşen bu mefkure iki milliyetçi gelenek arasında anlaşmazlıklar doğurmuştur. Öte yandan Türkçü Turancı geleneğin önderlerinden Dr. Rıza Nur’un cumhuriyetin kurulması sonrası başta Atatürk olmak üzere kurucu kadroyla yaşadığı kişisel ve düşünsel ayrılıklar iki gelenek arasındaki anlaşmazlığı doğuran önemli bir husustur. Aynı zamanda 1944 Irkçılık ve Turancılık davasının temel sebeplerini oluşturan Atsız-Sabahattin Ali gerginliği ve Milli Şef döneminde Türkçü Turancı geleneğin uğradığı baskı bu anlaşmazlığın bir diğer noktasıdır. Atsız kaleme aldığı ve yazdığı hem bir hatırat hem de bir tarihtir isimli eserinde bu anlaşmazlığı detaylı bir şekilde kendi tarafından açıklamıştır.²⁷⁹ Yine bu dönemde özellikle Hasan Âli Yücel ve CHP yönetimini mizahi bir dille açıkça eleştirdiği “*Z Vitamini*” isimli bir öykü de yayınlamıştır.²⁸⁰

Türkçü Turancı geleneğe ilgili bir diğer önemli nokta da bu geleneğin şovenizme temayül göstermesidir. Atsız başta olmak üzere Türkçü Turancı entelektüel sınıfın Türk soyunu yüceltmesi ve bunu yüceltirken de diğer milletleri düşman olarak göstermesi Türkçü Turancı geleneğin bu şekilde adlandırılmasının en önemli atıf noktasıdır. Türkçü Turancı geleneğin önde gelen bir diğer ismi ve Nihal Atsız’ın erkek kardeşi Nejdîet Sançar’ın Türk ırkçılığını “*temiz Türk milliyetçiliği*” olarak tanımladıktan sonra Türk ırkçılığına cephe alan herkesi “*devşirme torunu*” olarak nitelendirir.²⁸¹

Türkçü – Turancı geleneğin ırkçılığı aynı zamanda onun seküler niteliğinin de temel noktasıdır. Araplara karşı olan düşmanca tutum İslam’dan uzaklaşmayı dolayısıyla dünyevi yaşama yakınlaşmayı gösterir. Hüseyin Nihal Atsız’a göre İslam, Türkler sayesinde yücelmiş ancak Türkler, İslam sayesinde birbirlerine düşmüş ve

²⁷⁸ Atsız, “Ülküler Taaruzidir, 1944, s.23-24.

²⁷⁹ Hüseyin Nihal Atsız, “*Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri ve Çektiklerimiz*,” Ötüken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2023, s.15.

²⁸⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Dalkavuklar Gecesi Z Vitamini*, Ötüken Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2017, s.75-135

²⁸¹ Nejdîet Sançar, “Türk Irkçılığı”, *Altın Işık Mecmuası*, sy:5, İstanbul, 1944, s.4.

gelişimleri ilerlemeleri durmuştur.²⁸² Hüseyin Nihal Atsız'ın bu düşünceleri Türkçü-Turancı milliyetçi gelenekle İslamcı düşüncenin ayrım noktasını teşkil etmektedir. Atsız'a göre günümüzde artık din, vicdana bırakılması gereken bir olgudur ve İslamcılık yapma Arap milliyetçiliği yapmaktan farksızdır.²⁸³ Öte yandan Nurculuk gibi İslamcı düşünceler Arap emperyalizmine ve milliyetçiliğine hizmet etmekte ve Türk ırkının yükselmesine karşı durmaktadırlar.²⁸⁴ Ayrıca Hüseyin Nihal Atsız'ın Nurculuğun şeyhi Said Nursi'ye karşı kullandığı ifadeler şovenizminin en önemli örneklerinden birisidir.²⁸⁵

Türkçü Turancı geleneğin ve bu geleneğin entelektüel sınıfının o dönem Avrupa'da yükselişe geçen Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm ile benzerlik gösterdiği tartışılan bir konudur. Özellikle üç geleneğinde yayılmacı milliyetçi tipolojiler olması, anti-komünist misyon taşıması ve şovenizme temayül göstermesi bunları benzer yanları olarak tartışmanın temel noktasını oluşturur. Bu konuyla ilgili genel değerlendirmeyi üçüncü bölümde yapacağız.

4.1.3. Muhafazakâr Milliyetçi Gelenek (Milliyetçi Mukaddesatçılık)

Gellner'in milliyetçilik teorisinde bahsettiği yüksek kültürler, milliyetçilik tanımında da yer alan siyasi ilkeyi destekleyen bir olgudur. Birbirini destekleyen bu iki olgu egemenlik erkini de güçlendirmektedir. 1789 Fransız İhtilali ile birlikte yüzyıllardır aristokrasi ve ruhban sınıfının elinde bulunan egemenlik erki ve kültürün tekeline yükselişe geçen burjuva sınıfı almıştır. Fransız İhtilalinin akabinde Fransız *Ancien Régime* 'nin²⁸⁶ yıkılmasıyla diğer Avrupa monarşilerinin üzerinde dolaşmaya başlayan heyula ve yükselişe geçen liberalizme karşı aristokrasinin haklarını ve gelenekleri savunan muhafazakâr düşünce Edmund Burke önderliğinde yükselişe geçmiştir.²⁸⁷

²⁸² Hüseyin Nihal Atsız, "İslam Birliği Kuruntusu" *Ötüken Mecmuası*, sy.4, İstanbul,1964, s.7-9.

²⁸³ Atsız, "İslam Birliği Kuruntusu", 1964, s.7-9.

²⁸⁴ Hüseyin Nihal Atsız, "Nurculuk Denen Sayıklama", *Ötüken Mecmuası*, sy:3, İstanbul,1964, s.1-4.

²⁸⁵ Atsız, "Nurculuk Denen Sayıklama",1964, s.1-4.

²⁸⁶ Geç Ortaçağ'ın son dönemlerinden 1789 Fransız İhtilaline kadar Fransız monarşisinin merkezileşerek güçlenmesine ve bir nizam-ı kadim oluşturulmasına verilen isim.

²⁸⁷ Hasan Hüseyin Akkaş, *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*, Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s.32-34

Muhafazakâr düşünce bir noktada yeniliğin dejenerasyonlarına karşı geleneği korumak eğer bir yenilik gerekiyorsa da eskiyi muhafaza ederek yenilik getirmek yahut eskiyi ıslah etmek üzerine tabiri caizse bir *restorasyon* ideolojisidir.²⁸⁸ Teşbihte hata olmamak ile birlikte çalışan ancak duraksayan saati hurdaya ayırmak yerine tamir etmeyi önermektedir.

Muhafazakârlık tarihimizde birçok defa kendisine yer bulsa da ideolojik bağlamda kendisine ilk bulduğu yer şüphesiz Osmanlıcılıktır. Osmanlıcılık ideolojisi, her ne kadar Osmanlı millet sisteminin ve nizam-ı kadiminin sonunu getirse de milliyetçiliğin Osmanlı monarşisinin egemenlik teamülünü ve erkini, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumak adına içtimai sistemini restore eden bir ideoloji ve politikadır. Ancak ilerleyen dönemlerde Osmanlıcılık politikası çökmeye başlamış Türk muhafazakârlığı monarşist yapısı İslamcı bir kimlikte kazanarak ümmetçiliği savunmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşından sonra özellikle Ortadoğu'daki Osmanlı tebaasının isyanıyla İslamcılık siyasi iddiasını yitirmeye başlarken Sultan II. Abdülhamid döneminde filizlenmeye başlayan Türkçülük yükselmeye başlamıştır. İslamcılığın muhafazakâr yapısı Türkçülükte 'de çoğu zaman görülmektedir ki bu bir bakıma muhafazakâr bir milliyetçilik sayılabilir. Beynelmileliyet teorisiyle Türk milletinin yükselişinde İslam kültürünün önemli rol oynadığını, Türklük ve İslamın ayrılmaz bir bütün olduğunu savunan Ziya Gökalp,²⁸⁹ İstiklâl Marşının büyük yazarı ve İslamcılığın önemli ideologlarından Mehmet Âkif Ersoy bu bağlamda ilk muhafazakâr milliyetçiler olarak anılabilir.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde İslamcılıktan azade bir Türkçülük neredeyse görülmemiş iki ideoloji de muhafazakârlıkta birleşmiştir. Bu bağlamda belirtilebilir ki Türkiye'de muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık çoğu zaman iç içedir. Tanıl Bora, özellikle Türk taşrasında bu üç ideolojinin birbirleri arasında keskin çizgilerle bir sınır olmadığını olan sınırında giderek silindiğini ve günümüzde tamamen belirsizleştiğini belirtir.²⁹⁰

²⁸⁸ Bora, 2020, s.360.

²⁸⁹ Gökalp, 1976, s.76-78.

²⁹⁰ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakârlık İslamcılık*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2021, s.7-8.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında muhafazakârlık Yahya Kemal Beyatlı ve Peyami Safa gibi entelektüellerin öncülüğünde *Dergâh* dergisi etrafında yaygınlaşmıştır. İlerleyen yıllarda önce milliyetçi mukaddesatçılar daha sonra milliyetçi muhafazakârlar olarak bilinen gelenek muhafazakâr ideoloji içerisinde kendisini göstermeye başlamıştır. Muhafazakâr milliyetçiler daha ılımlı bir İslamcılıkla kendilerini radikal İslamcılıktan ayırmış mütedeyyin kesime de milliyetçi bir ideoloji savunma alanı açmıştır. *Milliyetçi mukaddesatçılık* bu ideolojinin adıdır.²⁹¹ Özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra 1940'larda yükselişe geçen bu milliyetçi gelenek ilerleyen yıllarda özellikle 1950'lerde anti-komünist misyonun savunucuları konumuna gelmiştir.²⁹² II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş Döneminde ikiye bölünen dünya şartlarında anti-komünist misyonun önemli öncülerinden *yeşil kuşağın* da Türkiye'deki temsilcileri olmuşlardır.

Muhafazakâr milliyetçiliğin ise ideolojik bağlamda ilk temellerini Anadolucular atmıştır.²⁹³ Anadoluculuk akımı bir yandan muhafazakâr milliyetçi geleneğin temellerini atarken diğer yandan da muhafazakârlığın popülist yanının inşasında rol oynamıştır. 1924-25 yıllarında neşredilen Anadolu dergisi Anadoluculuk akımının ilk önemli yayınıdır ve Anadoluculuk akımına da ismini vermiştir. Derginin sahibi olan Mehmet Halit Bayri Anadoluculuk fikir akımının ilk ideoloğu sayılabilir. Bunun yanında Kemalist ideolojiye yakınlığıyla da bilinen Remzi Oğuz Arık ve Anadoluculuğun iktisadi teorisyenlerinden Şevket Raşit Hatipoğlu örnek olarak gösterilebilir.²⁹⁴ Anadolucular, Yahya Kemal'in Türklüğün yükselişini 1071 Malazgirt zaferiyle başlatmasından ilhamla gerçek Türklerin Anadolu Türkleri olduğunu savunmaktadır. Anadoluculara göre en büyük Türk devleti Anadolu Selçuklu Devletidir. Osmanlı İmparatorluğu da Anadolu Türkleri tarafından kurulmuş onlar sayesinde yükselmiş ancak kuruluş ayarlarından uzaklaşarak devletin asıl evlatlarına değil Rumeli Türklerine değer vermiştir. Halbuki Türklüğün asıl merkezi

²⁹¹ Bora, 2020, s.378.

²⁹² Murat Kılıç *Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat: Türk Milliyetçiler Derneği* (1951-1953), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.11-13.

²⁹³ Anadolucular, muhafazakâr milliyetçi geleneğin sağlam bağlarla bağlanmasalar da ilk teşkilatlı yapısı olmuş ve ilk neşriyatlarını vermişlerdir. Yine Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında ortaya çıkan ve modernleşme yanlısı ve batıcı bir çizgide ilerleyen Mavi Anadolucularla karıştırılmamalıdır. Bknz; Bora, 2020, s.373-374.

²⁹⁴ Bora, 2020, 375-376.

Anadoludur.²⁹⁵ Hatta Türkü Türk yapan bu coğrafyada kurulan bir devlete Türkiye Cumhuriyeti yerine Anadolu Cumhuriyeti ismi verilmemesi Anadoluculara göre bu vatana ve tarihe hakarettir.²⁹⁶

Anadolucuların bu rejyonalist yani bölgeselci milliyetçilikleri Misak-ı Milli sınırları dahilinde bir milliyetçiliği savunan Kemalist Milliyetçilik ile uyuşurken yayılmacı ve aksiyoner bir milliyetçilik olan Türkçü Turancı gelenek ile ters düşmüştür. Bu bağlamda Remzi Oğuz Arık gibi Anadolucular tek parti CHP'sinin sağ kanadında yer almış muhafazakâr bir milliyetçilik savundukları kadar muhafazakâr bir Kemalizm'de savunmuşlardır.²⁹⁷

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun, *Dönüm* dergisinde savunduğu iktisadi fikirleri ise muhafazakârlığın anti-kapitalist tutumunun tipik bir örneğini teşkil etmiştir. Hatipoğlu'na göre Anadolu milletin temel geçim kaynağı bin yıllardır tarımdır. Anadolu milleti tarımda uzman bir millet olduğu için kalkınması ise sanayi ile değil yine tarım ile olacaktır.²⁹⁸ Öte yandan Hatipoğluna göre Anadolu milleti her ne kadar tarımda uzman bir millet dahi olsa her zaman ilkel tarım aletleri ve teknikleri kullanmıştır. Bu bağlamda tarımda makineleşmeden önce ilkel tarım aletlerinden koparak daha gelişmiş tarım aletlerinin kullanılması gerektiğini makinelerin ise tarıma dahil edilmesinin erken olduğu düşüncesindedir.²⁹⁹ Hatipoğlu'nun tarımsal ekonomik kalkınma ve köycülük düşüncesi 1930'larda Köy Enstitülerini inşaya koyulan Kemalist milliyetçilik ile uyuşsa da tarımsal ekonomik kalkınmadaki muhafazakâr tutumu Kemalist milliyetçilik ile ters düşmektedir. Öte yandan Kemalist milliyetçilik her ne kadar Anadoluculuğun rejyonalizmini desteklese de bu rejyonalizmin aşırı radikal ve muhafazakâr olması ile bir noktada ayrılmaktadır. Zira Kemalist milliyetçilik, çağdaş kültürle harmanlanan yeni bir Türk kültürü ve Türk milleti inşa etme politikasında iken Anadolucular dolayısıyla muhafazakâr milliyetçiler kültürel inşanın da Anadolu sınırlarında kalması gerektiğini savunacak kadar mutaassıp derece rejyonalisttiler.

²⁹⁵ Bora, 2020, 374-377.

²⁹⁶ Bora, 2020, 373.

²⁹⁷ Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.23-24.

²⁹⁸ Bora, 2020, s.377.

²⁹⁹ Bora, 2020, s.375.

İlerleyen yıllarda özellikle 1940'lı yıllarda Anadolucuların felsefi yönü giderek gelişmeye başlamıştır. Fransa'daki üniversite yıllarında ilgilendiği ahlak felsefesini Anadoluculuğa entegre eden Nurettin Topçu pozitivist ve seküler bir milliyetçi anlayışından ziyade ahlak ile güçlendirilmiş maneviyatçı ve ruha önem veren bir milliyetçilik anlayışını savunmuş bunu da başyazarlığını yaptığı meşhur dergisi *Hareket Mecmuasında* ilerletmiştir.³⁰⁰

Nurettin Topçu'nun başyazarlığını yaptığı Hareket dergisi ismini Fransa'daki ahlak felsefesi görüşünden almaktadır. Felsefe doktorası yaptığı yıllarda Maurice Blondel'den aldığı felsefe dersleri sayesinde onun *hareket felsefesi*'ni benimsemişti. Hareket felsefesi, insanın tamamlanması için hareket etmesi gerektiğini savunan bir felsefeydi pozitivist, pragmatizm ve kapitalizme karşı bir felsefedir. Topçu bu felsefeyi tasavvuf ile de harmanlayarak İslam dini ile birleştirmiş Türk muhafazakârlığına ve muhafazakâr milliyetçi geleneğe uyarlamıştır.³⁰¹ Nurettin Topçu çağdaş İslam dünyasını ve o günün muhafazakâr din anlayışını dinsel pozitivism ve *şekl-i taklidi* olmak ile eleştirmiştir. Topçuya göre Asr-ı Saadetten sonra İslam dünyası dejenere olmaya başlamıştır.³⁰² Asr-ı Saadetten sonra ortaya çıkan şeriat dogmatizmi, kaidecilik, devlete bağlılık İslamın manevi cephede çökmesine ve dünyadaki değişim rüzgarından uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Bugün bu sebepler tekrardan dünyada dirilmektedir. Topçunun bu düşünceleri o dönemin muhafazakâr mahallesi tarafından defaatle eleştirilmiştir.³⁰³

Öte yandan Nurettin Topçu gerek Türk muhafazakârlığının gerekse muhafazakâr milliyetçi gelenekteki anti-kapitalist düşüncenin en önemli savunucularından birisidir. Nurettin Topçuya göre toplumdaki en önemli sorun ahlaksızlık, ahlaksızlığın ise en önemli sebebi yoksulluktu. Yoksulluğun yegane sebebi ise kâr amacından başka bir şey düşünmeyen patronlar sınıfıdır.³⁰⁴ Tanıl Bora, Nurettin Topçu'da tam bir servet düşmanlığının olduğunu, Türkiye'de yükselişinde rol

³⁰⁰ D. Mehmed Doğan "Nurettin Topçu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (edt. Tanıl Bora, Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, C.6. 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 438-452.

³⁰¹ Bora, 2020, s.378.

³⁰² İsmail Kara, "TOPÇU, Nurettin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, 2012, s.248-253.

³⁰³ Doğan, "Nurettin Topçu" 2005, s.438-452

³⁰⁴ Bora, 2020, s.380.

oynadığı anti-komünist misyona rağmen Anadolu, Müslüman ve milliyetçi bir sosyalizmi muhafazakâr ideoloji temelinde inşa etmek arzusundadır. Bunu da ancak *hür totaliterizm* adını verdiği totaliterliği, demokrasiyi, milliyetçiliği ve İslam temelli muhafazakârlığı aynı potada erittiği bir devlet ile başarabilirdi.³⁰⁵ Öte yandan Nurettin Topçu dünyada 1930’larda yükselişe geçen muhafazakâr devrimciliğin de ülkemizdeki savunucularındandır. Muhafazakâr devrimciler, geleneklerin artık dejenere olmaya başladığını ve geleneklerinde restore edilerek muhafaza edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. “*Elimizde geleneğin paslı anahtarı onu da kaybettik*” vecizesiyle Nurettin Topçu o dönem bu akıma önemli temayül gösterenlerdendir.³⁰⁶

Muhafazakâr milliyetçi geleneğin bir diğer önemli entelektüeli Peyami Safa’dır. Kemalist milliyetçiliğin sürekli devrim düşüncesini “*devrimbazlık*” olarak eleştiren Peyami Safa muhafazakâr milliyetçiliğin önemli bir entelektüeli konumunda olmuş bu düşüncesiyle Necip Fazıl Kısakürek başta olmak üzere Anadolu, bütünü muhafazakâr milliyetçi camiayı etkilemiştir. Peyami Safa’ya göre Batı’nın medeniyet anlayışı pozitivism ve determinizm ile dejenere olmuştur ve bu düşüncelerden etkilenen “*devrimbaz’ın*” medeniyet anlayışını 1959 yılında ileride değineceğimiz Necip Fazıl’ın meşhur yayın organı *Büyük Doğu Dergisi*nde kaleme aldığı yazısında şu şekilde formüle ederek biraz da mizahi bir dille eleştirmiştir. “*Teknik bilgi + Sputnik+ kokteyl parti + hula hop+ bikini mayosu+ cinsî hürriyet + garsoniyer + dinsizlik*”.³⁰⁷ Peyami Safa bu satırları ile milliyetçi muhafazakâr gelenek içerisinde yükselişe geçen anti-komünist düşüncüyü de desteklediğini göstermiştir. Peyami Safa’nın devrimbaz terimi kendilerine yobaz yaftası ile yaklaşan Kemalizm’e karşı bir üstünlük kurma çabasının tezahürü olarak muhafazakâr mahalle tarafından özellikle milliyetçi muhafazakârlar tarafından kullanılmıştır.³⁰⁸

Muhafazakârlık ve İslamcılığın ülkemizde aynı potada erimiş olmasında yahut Tanıl Bora’nın deyimiyle “*iç içelik durumunda*” olarak aralarındaki sınırların neredeyse yok olmuş olmasında önemli etkenlerden birisi de birbirlerine benzemeleridir. Muhafazakârlığın ve İslamcılığın benzer noktalarından birisi de her

³⁰⁵ Bora, 2020, s.381-382

³⁰⁶ Bora, 2020, s.382.

³⁰⁷ Peyami Safa, “Devrimbaza Dair Vecizeler”, *Büyük Doğu Dergisi*, c:10, sy.8, İstanbul, 1959, s.8-9.

³⁰⁸ Bora, 2020, s.387.

iki ideolojinin de ortaya çıkışı itibariyle reaksiyoner ve rövanşist olmalarıdır. Muhafazakârlık reaksiyonerdir zira geleneğin dejenere olma ihtimaline karşı oluşan tepkilerin ideolojisi. Aynı şekilde İslamcılık Tanzimat ideolojisinin Osmanlı devletini geleneklerinden uzaklaştırdığı gerekçesiyle bir tepki ideolojisi olarak inşa olmuştur. Bu bağlamda söylenebilir ki İslamcılık, muhafazakâr bir düşüncedir. Her iki ideoloji de rövanşistdir zira yeniliğin dejenere ettiği geleneği yeniden tesis etme düşüncesindedir. Muhafazakâr milliyetçi geleneğin ve rövanşist-reaksiyoner söylemin en önemli öncülerinden birisi de şüphesiz Necip Fazıl Kısakürek'tir. Tek Parti döneminde CHF'ye yakın bir çizgide olan Necip Fazıl, Fransa'ya eğitim alması için gönderilmiş ancak eğitimini yarıda bırakarak geri dönmüştür. 1940'lı yıllarda şair kişiliği ile tanınan Necip Fazıl muhafazakârlıkla Peyami Safa sayesinde tanışırken İslamcı kimliğini ise Nakşibendi şeyhlerinden Abdülhakim Arvasi sayesinde inşa etmiştir.³⁰⁹ 1943 yılında neşretmeye başladığı *Büyük Doğu Mecmuası* özellikle 1950'li yıllardaki CHP-DP çekişmesinde önemli tiraj sağlamış milliyetçi-muhafazakâr cenahın en çok okunan yayınlarından birisi konumuna gelmiştir. Davasını da "*Büyük Doğu*" olarak adlandıran Necip Fazıl, doğunun ve doğulunun aynı hamurda yoğrulduğunu belirtir. Batı'nın ve batıya yaklaşmanın da doğuya göre olmadığını düşünmektedir.³¹⁰ Necip Fazılın da tıpkı Nurettin Topçu gibi bir ideal devlet ütopyası vardır. Necip Fazıl'ın "*baş yücelik devleti*" olarak adlandırdığı bu ütopyaya göre monarşiler ve demokrasiler dejenere olmuş sistemlerdir. Baş yücelik ideali ise *gerçek müminlerin* gerçekleştirdiği İslam inkılabı neticesinde bir devlet kurmayı idealize etmektedir.³¹¹ Baş yücelik devletinde bilimsel alandaki fikirler ve düşüncelerin etkileri haricinde her türlü yabancı etki Necip Fazıl'ın deyimiyle "*ecnebi mütehasıs*" yasaktır.³¹² Necip Fazıl'ın bahsettiği ecnebilik ayrımı ise doğal olarak Türklük üzerinden değil Müslümanlık üzerinden gerçekleşecek bir İslamcı temayüle sahiptir.³¹³

³⁰⁹ Rasim Özdenören, "Necip Fazıl", *Modern Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, (edt. Tanıl Bora, Murat Gültekinil), İletişim Yayınları C.6., 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.136-157

³¹⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1968, s.16.

³¹¹ Kısakürek, 1968, s.294-295

³¹² Kısakürek, 1968, s.476.

³¹³ Kısakürek, 1968, s.477.

Öte yandan Necip Fazıl muhafazakâr cenahın rövanşist söyleminin önemli yapıtaşlarından birisi olan muhafazakâr tarih popülizminin öncülüğünü yapmıştır. Özellikle Büyük Doğu Mecmuası, yine bu dergiye bağlı yayınevi ve diğer dergilerde kaleme aldığı yazıları ile bu tarih popülizminin öncülüğünü yapmıştır. Necip Fazıl tarih popülizmini daha önce başlatmış olsa da 1968 yılında kaleme aldığı *Muhasebe* şiiri ve bu şiir de geçen *inanmıyorum bana öğretilen tarihi* dizeleri, tarih popülizminin manifestosu sayılabilir.³¹⁴ Kemalist milliyetçi gelenek başta olmak üzere CHF'nin başlattığı inkılap temelli tarih anlatısına karşı çıkan ve bunun karşısında yeni bir tarih anlatısı inşa etmek isteyen Necip Fazıl yine kaleme aldığı birçok kitap ile bu popülist tarih anlatısını desteklemiştir.³¹⁵ Necip Fazıl'a göre Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle Tanzimat dönemi arasındaki dönem İslam kimliğinin zayıfladığı bir dönem olmuş Cumhuriyet kurulduktan bu hızlanmıştır.³¹⁶ Popüler tarih ve popüler tarih metodolojisi alanında gerçekleştirdiği araştırmaları ile bilinen tarihçi Ahmet Özcan, Necip Fazıl'ın tarih anlatısında bir tarihçiden çok bir yargıç gibi davrandığını olaylarda masumlar ve zalimler ilan ettiğini ve tarihi olayları dramatize ettiğini belirtir.³¹⁷ Kaleme aldığı "*Vatan Dostu Sultan Vahidüddin*" ve "*Ulu Hakan: II. Abdülhamid Han*" kitapları bu popülizmin en önemli örnekleridir.

Öte yandan Türkiye Cumhuriyetinde Necip Fazıl'ın önderliğini yaptığı popülist tarih anlatısını destekleyen bir diğer muhafazakâr milliyetçi ise Osman Yüksel Serdengeçti ve *Serdengeçti* dergisi olmuştur. Necip Fazıl'ın yakın dostu ve en büyük destekçilerinden olan Serdengeçti popülist tarih anlatısını desteklemiş Türkçü Turancı geleneğe de yakın çizgisi ile de tanınan bir yazar olmuş Serdengeçti dergisinin tirajı artmıştır. Tek Parti dönemine, CHP'ye, ARMHC'ye ve İTC'ye gerçekleştirdiği ithamlar ve yaptığı demagojik tarih anlatısı muhafazakâr tarih popülizminin yükselmesinde önemli rol oynamıştır. İlerleyen yıllarda Necip Fazıl ve Osman Yüksel'in ekolünden popülist tarih anlatısı gerçekleştirmek isteyen bir takım

³¹⁴ Necip Fazıl Kısakürek, "Muhasebe", *Büyük Doğu Mecmuası*, C.13, sy.24, İstanbul, 1964, s.10.

³¹⁵ Ahmet Özcan, "Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: "İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe!""", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy. 58, Ankara,2011,s.243-278.

³¹⁶ Özcan, "Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: "İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe!""", 2011, s.243-278.

³¹⁷ Özcan, "Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: "İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe!""", 2011, s.243-278.

gazeteciler ve yazarlar ortaya çıkmış bu anlatıyı günümüze kadar getirmişlerdir. Bu yazarlara örnek olarak Abdurrahman Dilipak, Mustafa Armağan ve Kadir Mısıroğlu gibi isimler gösterilebilir. Ahmet Özcan’a göre bu popülist tarih anlatısı Kemalizm’in kutsal tarih anlayışına karşı bir tarih anlayışı inşa etmek isterken zihinlerde büyük karmaşalara sebebiyet vermiştir.³¹⁸ Gerçekten de rövanşist bir üslup ve motivasyonla yapılmaya çalışılan ve tarih biliminin ilke ve metodolojisine aykırı olan bu tarih anlatısı anakronizme ve dezenformasyona sebebiyet vermektedir.

Muhafazakâr düşünce içerisinde milliyetçi bir terkip oluşturan milliyetçi muhafazakâr gelenek, 1930’larda çok düşük bir zümre de olsa CHP’de ilerleyen zamanlarda 1940 ve 1950’lerde DP ve MP’de karşımıza çıkan muhafazakâr milliyetçiler 1960’lı yıllarda çoğunlukla DP ve CKMP’de 1960’larda CKMP ve AP’de 1970’lerde ise MHP ve MNP ve sonrasında MSP’de kendilerine yer bulmuşlardır. Öte yandan başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere günümüz siyasetinde etkin isimlerin de bünyesinde yetiştiği *Milli Türk Talebe Birliği*, muhafazakâr cenahın önde gelen isimlerinden Kadir Mısıroğlu gibi isimlerin etkin olduğu *Türk Milliyetçiler Derneği* gibi derneklerde etkin olmuşlardır. Bu milliyetçi gelenek aynı zamanda diğer geleneklere nazaran daha popülist bir çizgide oluşmuş ve yükselmiştir.³¹⁹

Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan edilmesi ile birlikte Türk milliyetçiliği içerisinde teşekkül eden bu gelenekler Türk Milliyetçi Hareketinin sonraki dönemlerdeki tarihini doğrudan etkilenmiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra bu gelenekler önemlerini yavaş yavaş kaybederken 1965 yılında CKMP Genel Başkanı seçilen 27 Mayıs Darbesinin önde gelen isimlerinden Türkeş, inşa ettiği yeni gelenek ve düşüncesi ile Türk Milliyetçi Hareketinin tarihini yeniden şekillendirmiştir.

³¹⁸ Özcan, “Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: “İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe!””, 2011, s.243-278.

³¹⁹ Bora, 2020, s. 390.

3. BÖLÜM

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Milliyetçi Toplumculuk, her zaman kendisini üçüncü bir yol olarak tanımlamıştır. Milliyetçi Toplumcular, liberalizm ve kapitalizmin insanı sömüren, bireycilik adı altında belli bir sınıfın yani burjuvazinin çıkarlarını savunan bir ideoloji olarak görmektelerdir. Öte yandan Milliyetçi Toplumculara göre komünist sosyalizm her ne kadar antikapitalist olup halkın sömürülesinin karşısında dursa da gerek enternasyonalizmi savunacak kadar gayri milli olmasını, gerekse halkı, burjuvalar yoluyla değil de Komünist Parti'nin politbürosu ve bürokrasi yoluyla sömürmesini örnek göstererek kendisini komünist sosyalizmden soyutlamışlardır. Bu iki ideolojiyi de gayri milli olarak tanımlayan Milliyetçi Toplumcular, siyasetin bu iki ayrı cephesinin Türk milletinin çıkarlarını gerçek anlamda savunmadığı iddiasındadır. Milliyetçi Toplumculara göre başta Türk milleti olmak üzere dünya milletleri bir buhranın içerisinde ve bu buhranın sebepleri de dünya siyasetini çevreleyen bu iki ideoloji olmuştur.

Çalışmamızın Üçüncü ve son bölümünde siyasette Üçüncü Yol tartışması incelenecek, akabinde Üçüncü Yol tartışmasına Alparslan Türkeş'in perspektifinden yer verilecektir. Milliyetçi Toplumculuğa genel hatlarıyla yer verilecek Milliyetçi Toplumcu ideolojinin bakış açısından ekonomik ve siyasi düzen tartışılacaktır.

1. BİR ÜÇÜNCÜ YOL OLARAK MİLLİYETÇİ TOPLUMCULUK

1.1. Siyasette Üçüncü Yol Tartışması

Liberalizm ve sosyalizm, XIX. yüzyıl ve sonrasında günümüz dünyasını ekonomik ve toplumsal olarak inşa eden ikin önemli ideoloji olmuştur. XVIII. yüzyıl'da başlayan Aydınlanma Çağı ve 1789 Fransız İhtilali ile birlikte başta Avrupa olmak üzere dünyada monarşi yönetimlerinin önemini kaybettiği, aristokrasi ve ruhban sınıflarının itibarının azaldığı bir döneme giriş yapılmıştır. Fransız İhtilalinin önemli ayaklarından birisi olan burjuva sınıfı Sanayi Devrimi'nin de kazandırdığı ivme ile giderek zenginleşmiş ve itibar kazanmıştır.³²⁰

³²⁰ John Morris Roberts, *Avrupa Tarihi*, (çev. Aret Demirkaynak), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2017, s.409.

Buna paralel olarak Sanayi Devrimi ile kapitalist ekonomiler büyük yükseliş kazanmış ve tabiri caizse Altın Çağını yaşamıştır. Monarşi yönetimlerinin önemini kaybetmesi ile birlikte cumhuriyet rejimleri önem kazanmış ya da meşrutiyet rejimleri teşekkül etmiştir. Bu dönem yine kozmopolit imparatorlukların parçalandığı ve yerlerine bağımsız ulus devletlerinde kurulduğu bir dönem olmuştur.³²¹

XIX. yüzyılda liberalizm ve kapitalizm Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi ile altın çağını yaşarken bu iki olgu aynı zamanda işçi sınıfının da teşekkül etmesini sağlamıştır. Hobsbawm'a göre Sanayi Devriminin gerçekleşmesi ile birlikte gerçekleşen köyden kente göç olgusu ve Sanayi Devriminin getirdiği fabrikalaşma yeni bir şehirleşme ortaya çıkarmış bu yeni şehirleşme ise yeni bir kimlik yaratmıştır. Bu yeni kimlik işçi sınıfıdır.³²² Fabrikalardaki kötü çalışma şartları ve kapitalist ekonominin getirdiği gelir eşitsizliği karşısında işçi sınıfı örgütlenmeye başlanmıştır. Burjuvazi sınıfını ve kapitalist ekonomiyi destekleyen serbest piyasa ve mülkiyet haklarına karşı eşit paylaşımı ve mülkiyetsizliği esas alan sosyalist ekonomi teorileri teşekkül etmeye başlamıştır. Bunun en önemli örneğini ise Alman mütefekkirler Karl Marx ve Friedrich Engels ortaya atmıştır.³²³

XIX. yüzyıl'a damga vuran bu iki ideoloji aynı zamanda XX. yüzyılın inşa olmasında da önemli rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen ve Rusya'nın savaştan çekilmesini sağlayan 1917 Ekim Devrimi ve Romanov Hanedanının son bulması ile kurulan SSCB, modern dünyanın ilk sosyalist devleti olarak tarihe geçmiştir. Öte yandan Avrupa'nın emperyal güçleri zayıflarken XIX. yüzyılda yavaş yavaş emekleyen ABD dünyanın en büyük kapitalist gücü olmaya namzet olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında bu iki ideoloji arasındaki çekişme keskinleşmiştir. Soğuk Savaş döneminde sosyalizm ve liberalizm arasındaki çekişme giderek artarken bu iki yola alternatif yolarak üçüncü bir yol arayışı her zaman olmuştur. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında başta Almanya olmak üzere tüm

³²¹ Roberts, 2017, s.534.

³²² Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı: 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.229-231

³²³ Eric J. Hobsbawm, 2003, s.175

dünyada kendisini gösteren, sosyal demokrasi üçüncü yolun ilk örneklerinden birisi sayılabilir.³²⁴

Üçüncü yol ile ilgili önde gelen teorilerden birisi sosyolog Anthony Giddens'a aittir. Giddens, "*Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*" adlı eserinde üçüncü yolun klasik sosyalizm ve neoliberalizmin eksikliklerine bir yanıt olarak ortaya çıktığını bu iki ideolojinin de insanlığın sorunlarına çözüm bulamayacağını iddia eder.³²⁵

Giddens'a göre küreselleşme ekonomik ve sosyal hayatın temel bir parçasıdır. Yeni dünya düzeninde devletler küreselleşme karşısında korumacı bir tutumu bırakarak küresel piyasaların taleplerine uyumlu politikalar izlemelidir.³²⁶ Giddens, aktif refah devletinden yanadır. Devletin refah devleti olması için pasif yardım sağlayıcı rolünden sıyrılarak bireyleri iş gücüne katılmaları için destekleyen bir yapıya evrilmelidir. Bu nedenle üçüncü yol bireyleri iş bulmaları ve ekonomik bağımsızlık kazanmaları için güçlendiren aktif bir refah devleti önermektedir.³²⁷ Öte yandan Giddens'a göre modern çağda toplumlar çevresel sorunlar, savaş riski, iş güvencesizliği gibi giderek artan riskler ile karşı karşıyadır. Bu durumun güvencesi yine devletin kontrolü altında olmalıdır yani üçüncü yol hem refahı sağlamakla hem de risklerle başa çıkarak bu refahı güvende tutmakla mükellef bir devlet tasavvuru ön görür.³²⁸

Giddens'a göre, devletim bireysel özgürlükleri sağlamakla yükümlü olduğu gibi, bireyde topluma karşı sorumluluklarını gerçekleştirmekle yükümlüdür. Bu bağlamda üçüncü yol bireylerin kendi hayatları üzerindeki özgürlüğe sahip olmalarını teşvik ederken, toplumun genel refahı için topluma karşı sorumluluklarını da gerçekleştirerek topluma katkıda bulunmaları gerektiğini savunur. Bu noktada bireysel özgürlüklerin sağlanması ve korunmasıyla bireylerin topluma karşı sorumluluklarının

³²⁴ Sosyal Demokrasi kendilerini sosyalizmin devrimci kimliğinden soyutlayıp reformist olarak tanımlayan sosyal demokratların sosyal adalet eşitliğini kapitalist sistem içerisinde gerçekleştirecekleri reformlar sayesinde sağlayabileceklerini ileri sürdükleri ideolojidir. Bknz. Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, I.B. Tauris London, 1996, s.45.

³²⁵ Anthony Giddens, *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Birey Yayınları, İstanbul, 2004 s.33-34.

³²⁶ Giddens, 2004, s.43-45.

³²⁷ Giddens, 2004, s.128-130

³²⁸ Giddens, 2004, s.70-74.

dengesi yine devlete aittir.³²⁹ Giddens aynı zamanda toplumdaki dayanışma ve ortak değerlerin güçlendirilmesi gerektiğine inanır. Toplumun sadece bireylerden oluşmadığını ve bir arada yaşam kültürünün gerektiğini savunur. Bu yüzden üçüncü yol refah devletini, bireysel özgürlüğü ve sorumlulukları ön gördüğü gibi aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve bir arada yaşama kültürünü de savunur.³³⁰ Giddens'in önerdiği üçüncü yol son olarak devletin ve piyasanın arasındaki dengenin sağlanması gerektiğini savunur. Giddens ne devletin piyasayı tamamen domine etmesi gerektiğini ne de piyasanın tamamen serbest kalması gerektiğini savunur. Bunun yerine devlet, piyasada mekanizmaları dengeleyecek ve toplumun ihtiyaçlarını gözetecek şekilde düzenleyici bir rol oynamalıdır. Böylelikle devlet piyasaya zarar vermen sosyal adaleti sağlayabileceği bir çabanın içerisinde olacaktır.³³¹

Temelde Üçüncü Yol, liberalizm ve sosyalizmin eksiklerini ön görerek toplumların refahını düzenleyebilmeyi, devlet ve piyasa arasında dengeyi sağlayabilmeyi, bireyden topluma bir dayanışma ve sorumluluk hissi yaratabilmeyi böylelikle sosyal adaleti sağlayabilmeyi amaçlayan bir alternatiftir. Giddens, bu teoriyi 1990'larda inşa etmeye başlasa da XX. yüzyılın ortasında sosyal demokrasinin ortaya çıkmasıyla birlikte savunulmaya başlamış, dünyanın birçok ülkesinde örneği genel olarak sosyal demokrasi ile birlikte görülmüştür. Ülkemizde ise 1960'lı yıllarda CHP'nin daha sosyal demokratik bir politikaya temayül göstermesi özellikle Sol camiada reformist kimliği ile tanınan Bülent Ecevit'in düşünceleri bir üçüncü yol örneği teşkil edebilir. Öte yandan sosyal demokrasiden farklı olması ve milliyetçi bir motivasyonla temellendirilmesiyle bir üçüncü yol alternatifi olarak ortaya çıkan, aynı zamanda çalışmamızın da ana konusunu teşkil eden Milliyetçi Toplumcu düşünce ve önderi Alparslan Türkeş önemli bir örnek olarak gösterilebilir.

1.2. Alparslan Türkeş'in Üçüncü Yolu

1968 yılında CKMP Genel Başkanlığında oturan Türkeş, "*Milli Hareket Mecmuası*" isimli dergide *Üçüncü Yol*" isimli bir yazı kaleme almıştır. "*Türk*

³²⁹ Giddens, 2004, s.75-76

³³⁰ Giddens, 2004, s.95.

³³¹ Giddens'in Üçüncü Yol teorisi 1990'lı yıllarda İngiltere'de Tony Blair liderliğindeki İşçi Partisi hükümetinde ve ABD'de Bill Clinton iktidarında uygulanmış ve olumlu sonuç vermiştir. Giddens, 2004, s.113.

milletinin yeni bir yolun yolcusudur.” ifadeleri ile başladığı yazısında Türkes, Türk milletinin bir buhran içerisinde olduğunu düşünmektedir.³³² Türkes’e göre bu buhranın asıl sebebi Anglo Sakson kökenli kapitalizm ve Slav komünizmidir. Kapitalizm gayri millidir çünkü Türk Milletini sınıflara ayırarak sömürmektedir. Türkes’e göre sınıflı topluma karşı çıksa ve kapitalizmin sömürmesine muhalif olsa da komünizm de gayri millidir, zira Türk Milletinin kültür ve geleneğini tehdit etmesinin yanında maneviyattan da uzaktır.

Türkes, Türk milletini bu buhrandan kurtaracak milli bir düşüncenin ihtiyacının olduğunu bununda Türk Milliyetçiliği olduğunu belirtmektedir. Türkes’e göre Türk milletini kültürel, ekonomik, toplumsal her anlamda kalkındırabilecek ve içerisinde bulunduğu buhrandan kurtarabilecek yegane yol Türk Milliyetçiliğidir. Yine Türkes’e göre Türk Milliyetçiliğinin bayrağını CKMP dolayısıyla Milliyetçi Toplumcu gelenek taşımaktadır. Türkes’in Türk Milliyetçi Hareketi’nin yegane temsilcisi olarak gördüğü Milliyetçi Toplumculuk, Türk milletini, kendi kalkınmasını gerçekleştirebilmek adına topyekûn seferber edebilecek, Türk milletine üçüncü bir milli yol açabilecek bir ideolojidir.

Anthony Giddens’in kuramsal alt yapısını oluşturduğu Üçüncü Yol teorisi çoğu bakımdan Türkes’in Üçüncü Yol tasavvuru ile benzerlik göstermektedir. Örneğin Giddens’in önerdiği aktif refah devleti modeli Türkes’in Dokuz Işık doktrinindeki Toplumculuk ilkesi ile benzerlik göstermektedir. Giddens, devletin pasif yardım sağlayıcı olması yerine bireyleri iş gücüne teşvik etmesi gerektiğini ve topluma bu şekilde katkıda bulunması gerektiğini savunmaktadır. Türkes ise toplumcu bir prensip ile sosyal yardım ve güvenlik teşkilatı kurulması gerektiğini devletin Türk milletinin her ferdini toplumun mekanizması içerisinde etkin bir şekilde çalışmaya teşvik etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bir başka örnek ise Giddens’in toplumdaki dayanışmanın ve ortak değerlerin güçlendirilmesi gerektiğini, böylelikle hem aktif refah devletinin hem de kültürel gelişimin sağlanacağını düşünmesidir. Türkes, Türk milletinin kalkınmasını imece usulüne yani toplumsal dayanışmaya dayandırmaktadır.

³³² Türkes, “Üçüncü Yol”, *Milli Hareket Mecmuası*, İstanbul 1968, s.3

Toplumsal dayanışma sağlanınca hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda Türk milleti kalkınacaktır.³³³

Giddens, önerdiği devlet modelinde bireysel özgürlüklerin sağlanmasını ancak bu özgürlüklerin bireyin topluma karşı sorumlulukları dahilinde verilmesi gerektiğini bu ikisi arasındaki dengeyi de devletin sağlaması gerektiğini düşünmektedir. Türkeş ise Dokuz Işık doktrinin de Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik prensibinde Türk milletine devlet tarafından her türlü özgürlüğün verilmesi gerektiğini savunurken Türk milletine verilen özgürlüklerin de devlet teminatında ve denetiminde olması gerektiğini savunmaktadır. Son olarak Giddens'ın teorisinde devlet ve piyasalar arasındaki dengenin sağlanması düşüncesi vardır. Giddens'ın teorisine göre devlet, serbest teşebbüsü desteklemeli, ancak çok da serbest bırakmadan da denetlemelidir. Giddens'a göre devlet piyasa mekanizmalarını denetleyerek ve toplumun ihtiyaçlarını gözeterek düzenleyici bir rol oynamaktadır. Türkeş'e göre ise devlet hem serbest teşebbüsü destekleyen bir kurumken aynı zamanda işçinin de haklarını savunan ve denetleyen bir kurumdur. Nitekim Türkeş'in önerdiği modelde de devlet ve piyasa arasında bir denge bulunmaktadır. Devlet, ne piyasayı tam anlamıyla denetime tabii tutar ne de piyasayı işçi haklarını göz ardı edip, sömürmesine izin verecek kadar serbest bırakır.

Ancak Giddens ve Türkeş'in modellerinin birbirine benzerlik gösterdiği gibi aynı zamanda birbirinden farklılıkları da bulunmaktadır. Örneğin, Giddens, küreselleşmenin modern dünyada artık kaçınılmaz bir olgu olduğunu ve devletlerin piyasaların küreselleşme taleplerine göre şekillenmesini ön gören bir model önermektedir. Türkeş'in önerdiği Üçüncü Yol ise daha farklıdır. Türkeş, devletin merkezine Türk milliyetçiliğini ve Türk milletini koyar, ekonomi politikalarından dış politikaya kadar her noktada Türk milletinin bekasını Türk milliyetçiliği ile düşünür. Bu bağlamda piyasaların talebine göre hareket etmekten ziyade Türk milletinin bekası ve istikbaline göre hareket etmeyi önerir. Öte yandan Türkeş, devleti, Türk milletini ve Türk milliyetçiliğini esas alarak yönetmeyi ön gören bir modelden taraftır bu bağlamda enternasyonalist bir motivasyona sahip küreselleşme düşüncesi ve Türkeş'in Üçüncü Yol teorisi birbirlerine zıt görüşlerdir.

³³³ Alparslan Türkeş, "Türkiye'nin Kalkınma Yolları", *Milli Hareket Mecmuası*, sy.36, İstanbul, 1973, s.9-13.

Alparslan Türkeş'in Üçüncü Yol tasavvuru temellerinde Ziya Gökalp'in solidarist korporatizminden izler taşır. Ziya Gökalp'in solidarist korporatizm anlayışı Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde modernleşme ve toplum arasındaki uyumu sağlama ve Türk milliyetçiliğinin kuramsal alt yapısını oluşturma çabaları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Emile Durkheim'ın toplumsal işlevsellik teorisinden etkilenen Gökalp, bireyi esas alan liberalizme ve toplumu ele alsa da sınıf çatışmasından güç alan komünizme karşı bir alternatif sunmayı hedeflemektedir.³³⁴ Gençlik yıllarında, özellikle Harp Okulunda öğrenci olduğu yıllarda Gökalp gibi milliyetçi ideologları yakından takip eden Türkeş Gökalp'in fikirlerinden etkilenmiştir.³³⁵

Tasavvur ettiği Üçüncü Yolun yani Milliyetçi Toplumcu düşüncenin doktrini Dokuz Işıktaki Gökalp etkisi saygı değer derecede büyüktür. Türkeş, Türk milletine bireyi esas alan liberalizmden ve sınıf çatışmasını esas alan toplumculuk sosyalizmden farklı Türk milletini esas alan bir ideoloji sunmayı hedefler, ki bu ideoloji Milliyetçi Toplumculuktur.³³⁶ Gökalp'in savunduğu milliyetçilik de aslında toplumculuktur. Durkheim'ın toplum millettten fazlasıdır düşüncesinden etkilenen Gökalp'e göre bireyler milleti oluştursalar da millet, bireylerden daha fazlasıdır ve ayakta kalması gereken bir organizmadır. Milletleri ayakta tutan ise kültür, ahlak, gelenek ve iktisadi bağımsızlıktır. Bu olgular ise ancak ve ancak dayanışma ile korunabilir.³³⁷ Dayanışmacılık yani solidarizm, bireyciliği ve bireyi esas alan liberalizm ve sınıf çatışmasını esas alan sosyalizmden farklı olarak toplumu koruyan bir ideolojidir.

Türkeş, toplumun tüm dinamiklerinin; işçilerin, çiftçilerin, esnafın, sermayedarların birleşerek toplumun ekonomisini kalkındırabileceğini, bu bağlamda bu dinamiklerin küçük tasarruflarının birleşerek büyük ekonomik organizasyonlarına dönüşebileceğini önermektedir.³³⁸ Gökalp ise, toplum dinamiklerinin toplumun yararı

³³⁴ Sağlam, "Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat", 2004, s.67-83.

³³⁵ Cengiz Zengin, *Alparslan Türkeş ve Dokuz Işık*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015, s.197.

³³⁶ Alparslan Türkeş, *Dokuz Işık: Milli Doktrin*, CKMP Eminönü İlçe Başkanlığı, İstanbul, 1968, s.9.

³³⁷ Gökalp, 2011, s.139.

³³⁸ Türkeş 1968, s.11.

için birleşerek toplumu ekonomik, kültürel ve ahlaki anlamda en yüksek mertebeye çıkarabileceğini savunmaktadır.³³⁹

Nitekim Türkeş'in Üçüncü Yolu, refah devletinin tesis edilmesi, piyasa-devlet ve sermayedar-işçi arasındaki dengenin sağlanması, bireylerin toplumsal sorumlulukları dahilinde topluma faydalı olması ve bireysel özgürlüklerin toplumsal huzurun sarsılmadan tesis edilmesi gibi noktalardan benzerlik göstermesinin yanında küreselleşme ve piyasaların taleplerine göre hareket etme noktasında ayrılmaktadır. Öte yandan, Giddens'in Üçüncü Yolu, sosyal demokrasiyi temel alır. Sosyal demokratlar, sosyalizmin devrimci anlayışından sıyrılıp kendilerini reformist olarak ilan ederek kapitalizmi dizginleyebileceğini, gelir eşitsizliğini demokrasi içerisinde çözebileceklerini düşünür. Türkeş'in Üçüncü Yolu ise Milliyetçi Toplumculuğu esas alır. Milliyetçi Toplumcular kapitalizmi ve liberalizmi bireyi esas almasını ve kapitalist ekonominin Türk milletini sömürmesini redderek kendisini bu ideolojiden ayırırken, sosyalizmin enternasyonalist düşüncesinden ve sınıfı esas alan tavrından dolayı sosyalizmi de reddederek kendisini bu ideolojiden soyutlar. Öte yandan Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışından ve solidarist korporatizminden hareketle toplumdaki gelir eşitsizliğini dayanışmacılık ile çözeceğini düşünür.

Bu bağlamda liberalizm ve sosyalizme karşı Milliyetçi Toplumculuk, solidarizm temelli bir Üçüncü Yoldur.

2. MİLLİYETÇİ TOPLUMCULUK NEDİR?

Milliyetçi Toplumculuk, Türk milliyetçi düşüncesinin Gökalp'in solidarist korporatizmine temayül gösteren bir yorumudur. Gençlik yıllarında Ziya Gökalp'in fikirlerinden etkilenen Türkeş, Türk milletinin başta ekonomik anlamda olmak üzere her türlü alanda kalkınmasının ancak Türk milletinin dayanışması ve örgütlenmesi ile gerçekleşebileceğini düşünmektedir.³⁴⁰ Bu Ziya Gökalp'in Türk milletinin meslek esaslı örgütlenmesi düşüncesinin yani korporatizminin bir yansımasıdır.³⁴¹ Türkeş,

³³⁹ Gökalp, 2015, s.85.

³⁴⁰ Türkeş, "Kalkınmamızı Sağlayacak Reformlar" 1968,s.6.

³⁴¹ Gökalp, Türk milletinin yüzyıllarca memur ve çiftçilikte esir olduğunu, başta esnafılık olmak üzere diğer meslek gruplarına hiç katılmadıklarını diğer meslek gruplarında da örgütlenerek Türk devletini kalkındırmaları gerektiğini düşünmektedir. Gökalp, 1976, s.8

Türk milletinin bilimde, teknikte, tarımda, sanayide vb. her alanda dayanışma içerisinde örgütlenerek ilerlemesi gerektiğini savunmaktadır.³⁴²

Aynı zamanda Milliyetçi Toplumcu düşünce, dünyada milletlerin yaşamlarını şekillendiren iki büyük düşüncenin de muhalifi bir Üçüncü Yoldur. Milliyetçi Toplumculara göre, liberalizm ve kapitalizm, bireyleri esas alarak belli bir zenginler sınıfının (burjuvaların) çıkarını düşünerek milletleri sömürmektedir.³⁴³ Bu bağlamda bir Türk milliyetçisi milletinin bu şekilde sömürülmesine asla izin vermemelidir. Öte yandan komünist sosyalizm, her ne kadar bireyi değil toplumu esas alsada da milleti değil sınıfı esas almaktadır. Komünist sistemde, üretim araçlarını yönetmek için oluşturulan hantal bürokrasiyi besleyen milletler, bu sefer burjuvalar tarafından değil bürokrasi tarafından sömürülmektedir.³⁴⁴

Milliyetçi Toplumcu düşünce ise milleti esas almaktadır. Milliyetçi Toplumcular işçi ve sermayedar ilişkisini gözetleyen, herkesin yeteneğine göre meslek esaslı örgütlendiği ve dayanışma içerisinde bir toplum ve devlet tasavvuruna sahip olduğu için Türk milletinin hiçbir ferdinin hiçbir sınıf tarafından sömürülmesine izin vermemektedir.³⁴⁵ Bu bağlamda, Milliyetçi Toplumcular açısından Milliyetçi Toplumculuk, Türk milletinin karakterine ve çıkarlarına en uygun düşüncedir. Bunun yanı sıra Milliyetçi Toplumcular var olan düzenin değişmesi gerektiğini ancak bunun devlete zarar vermeden gerçekleşecek bir devrim ile mümkün olması gerektiğini savunmaktadır. Milliyetçi Toplumcu düzen bu merhalede gerçekleşecek Türk milleti refaha bu şekilde kavuşacaktır. Meşhur “*Yaşasın Devlet! Kahrolsun Düzen!*” ve “*Savaşımız Vurguncu Düzenedir*” sloganları, bu düşüncenin en önemli örneklerini teşkil etmektedir.³⁴⁶

Son olarak Milliyetçi Toplumculuk kendisinden önce doğan üç milliyetçi gelenekten de izler taşımaktadır.

³⁴² Türkeş, 1968, s.9.

³⁴³ Kurt Karaca, *Milliyetçi Türkiye: Milliyetçi Toplumcu Düzen*, 5. Baskı, Ankara, 1972, s.75.

³⁴⁴ Karaca,1972, s.80.

³⁴⁵ İsrail Çelik, “Türk Milliyetçiliğinin Sosyo-Ekonomik Davası: Milliyetçi Toplumculuk”, *Genç Arkadaş Mecmuası*, sy.16, İstanbul, 1975, s.9.

³⁴⁶ Bknz. Ek 2’deki fotoğraf.

2.1. Milliyetçi Toplumcu Geleneğin İnşası ve Tarihsel Süreç

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kırk yılı boyunca Türk Milliyetçi Hareketi içerisindeki üç milliyetçi gelenek kendi fikirleri dahilinde milliyetçiliği yorumlamış ve kendi bakış açılarıyla milliyetçiliğe yaklaşmışlardır. Ancak özellikle çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte partilerin politikaları ve milliyetçi geleneklerin de bakış açıları değişmeye başlamıştır. Örneğin, Kemalist Milliyetçilik, laik ve inkılapçı politikalarının dışına çıkarak daha yumuşak bir politikaya yönelmeye başlamıştır. Türkçü Turancı gelenek, özellikle 1944 Irkçılık Turancılık Davasından sonra güncel siyasetin içerisinde olmaktan ziyade daha çok basım yayın faaliyetlerinde kendisini göstermiştir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti içerisinde fikirlerini savunma şansı bulan Milliyetçi Mukaddesatçılar ise en etkin milliyetçi gelenek olmuştur.

27 Mayıs 1960 Darbesiyle birlikte siyasal ortam tamamen değişmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyaset denemesinin en başarılı örneği Demokrat Parti kapatılmıştır.³⁴⁷ Demokrat Parti kapatıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyetinde sağ cenahta üç parti hakim olmaya başlamıştır. Demokrat Partinin dağılmasının hemen akabinde bu partinin ardılı olarak kurulan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi. 1946'da Demokrat Parti kurulurken partiye katılan daha sonra muhalefeti yetersiz bularak Fevzi Çakmak Paşa önderliğinde 1948 yılında ayrıla bir grubun partisi olan Millet Partisinin ardılı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisidir. 1961 Genel Seçimlerinin ilanıyla birlikte, demokrasiye yeniden geçiş için çalışmalar başlamış, bahsi geçen bu partiler yeni dönem Türk siyasetinin CHP ile birlikte aktörleri olmaya başlamışlardır.

³⁴⁸

Yeniden demokrasiye geçişin öncesinde ise 27 Mayıs 1960 Darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi ve ordu içerisinde gruplaşan diğer cuntalar arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevlerini Devlet Başkanı unvanında birleştiren, 27 Mayıs'ın liderlerinden Cemal Gürsel ve 27 Mayıs'ın fiili lideri olan ve Cumhuriyet Senatörü görevini sürdüren Tümgeneral Cemal Madanoğlu bir an önce demokrasiye geçişi savunurken, 27 Mayıs 1960'da darbe bildirisini TRT Radyosundan okuyan ve o dönem Başbakanlık Müsteşarı olan

³⁴⁷ 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 32. Gün Belgesel Arşivi, İstanbul, 1994, b.1

³⁴⁸ 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 32. Gün Belgesel Arşivi, İstanbul, 1994, b.1.

Alparslan Türkeş'in başında olduğu On Dörtler Cuntası ve Kara Harp Okulu Kumandanı olan Kurmay Albay Talat Aydemir'in başında bulunduğu Albaylar Cuntası ise demokrasiye geçiş için Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz hazır olmadığını düşünmektedir. Orduda bu iki cenah arasındaki ihtilafın ilk sonucu *On Dörtler Olayı* olmuştur. Başta Alparslan Türkeş olmak üzere On Dörtler Cuntası üyeleri yurt dışı görevlendirmeleri adı altında bir nevi sürgün edilmişlerdir.³⁴⁹

1963 yılında Alparslan Türkeş, Yeni Delhi sürgününden dönmüştür. Bu yıla kadar milliyetçilik, Türk siyasetinde hiçbir partide ana ideoloji olarak savunulmamış her zaman ikinci bir ideoloji konumunda olmuştur. Bu bağlamda Alparslan Türkeş, Türk Milliyetçiliğini tam anlamıyla savunacak bir siyasi oluşum inşa etmek yada Türk Milliyetçi Hareketini partileştirmeyi planlamıştır.³⁵⁰ İlk önce Türk Huzur ve Yükseliş Derneğini kuran Türkeş aynı sene CKMP'ye üye olarak siyasete de atılmıştır. Parti içerisinde hızlı bir yükseliş sağlayan Türkeş, partiye üye olduğu sene gerçekleşen 1963 CKMP Büyük Kongresinde Parti Müfettişi olarak seçilmiştir. Bu yıllar içerisinde Türkeş parti içerisinde desteğini arttırmıştır. 27 Mayıs Darbesinde TRT'de Darbe Bildirisini okuması ve Başbakanlık Müsteşarlığı görevi ile Türkiye Cumhuriyeti gündeminde önemli bir popülariteye sahip olan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Dündar Taşer, Rıfat Baykal gibi eski On Dörtler Cuntası üyelerinin de partiye üye olmasıyla içerisindeki popülaritesini daha da arttırmaya devam etmiştir.³⁵¹ İlerleyen yıllarda parti içerisindeki Merkez Sağ cenah giderek erimiş ve milliyetçi cenah artmıştır. 1965 CKMP Büyük Kongresinde ise Alparslan Türkeş büyük destekle Genel Başkan seçilmiştir.³⁵²

Alparslan Türkeş, Genel Başkan seçilmesi ile birlikte parti politikalarında değişikliğe gitmiş, parti programı Milliyetçi Toplumcu ideoloji bağlamında yeniden

³⁴⁹ Bu olay Türkeş'in eski danışmanlarından Erol Maraşlı tarafından "*Darbe İçinde Darbe*" olarak adlandırılmaktadır. Bu olayda yurt dışına sürgüne gönderilen başta Alparslan Türkeş olmak üzere Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ gibi birçok isim dönüşlerinde Türk Milliyetçi Hareketi içerisinde etkin rol oynamışlardır. Bknz. Erol Maraşlı, *Türkiye'de Askeri Darbe Teşebbüsleri*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015, s.175.

³⁵⁰ Ferit Salim Sanlı, "Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)" *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2017, s.227.

³⁵¹ Cengiz, 2015, s.125

³⁵² Sanlı, "Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)", s.245.

yazılmıştır.³⁵³ Öte yandan Türkeş, Milliyetçi Toplumcu düşüncüyü Dokuz Işık: Milli Doktrin adıyla kaleme aldığı eserinde tanıtmış, bu eser, o dönem üniversitelerde teşkilatlanmaya başlayan Milliyetçi Gençlik Derneklerinde en çok okunan kitaplardan birisi olmuştur. 1965-69 yılları arasındaki dört sene içerisinde gerek mecliste, gerek basım-yayın organlarında, gerekse sokakta fikirlerini duyuran Türkeş, bu süreç içerisinde hem Milliyetçi Toplumcu düşüncüyü CKMP'ye hakim kılarak, Türk siyasetinde milliyetçi bir parti inşa etmiş, hem de Türk Milliyetçi Hareketinin lideri konumuna gelmiştir. Bu sürecin en önemli sonucu ise 1969 CKMP Büyük Kongresi ile birlikte CKMP'nin isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmesidir.³⁵⁴

2.2. Milliyetçi Toplumcu Düşünce Açısından Devlet

Milliyetçi ideolojinin en önemli amaçlarından birisi ulus devleti tesis etmektir. Milli egemenlik ve bağımsızlığın temelleri üzerinde yükselen ulus devlet rejimi ile milliyetçilik hukuki bir nitelik kazanmaktadır.³⁵⁵ Ulus devlet niteliğinin kazanılması ile birlikte milliyetçilik yasama, yürütme ve yargı organlarının işleminde de başrolü oynamaktadır.³⁵⁶ Milliyetçi Toplumcu ideolojinin tasavvurundaki devlet anlayışı da yine ulus devlet, Milliyetçi Toplumculuk literatürüne göre milli devlettir. Fikret Eren, devletlerin rejimlerinin ve politikalarının atfı yaptıkları referans noktalarına göre şekil aldıklarını belirtmektedir. Liberal yönetimler bireyi ve mülkiyet hakkını, kapitalist ekonomileri savundukları için referans noktaları da yine bireydir. Sosyalist yönetimler ise işçi sınıfını, enternasyonalizmi ve komünist ekonomileri savundukları için referans noktaları yine işçi sınıfı ve enternasyonalizmdir. Milliyetçi Toplumcu düzende ise referans noktası ise Türk milleti, Türk milliyetçiliği ve milli ekonomidir.³⁵⁷

Milliyetçi Toplumcu ideolojiye göre bir devletin hukuki olarak milli devlet sayılabilmesi için içişlerinde ve dışişlerinde bağımsızlığını kazanmış olması gerektiği gibi bu bağımsızlıklarını iktisadi bağımsızlık ve milli ekonomi ile finanse ederek

³⁵³ CKMP'nin 1965 tarihli parti programında partinin açıkça Milliyetçi Toplumcu olduğu belirtilmektedir. Bknz. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Parti Programı, Arı Matbaası, Ankara, 1965, s.13.

³⁵⁴ Uzun, 2005, s.274.

³⁵⁵ Suat Bilge, *Milletler Arası Politika*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s.246.

³⁵⁶ Bilge, 1966, s.247.

³⁵⁷ Fikret Eren, Milliyetçi Toplumcu ideolojiyi ve Türkeş'in doktrini Dokuz Işık prensiplerini Kurt Karaca müstear ismiyle kaleme aldığı çalışmasında incelemiştir. Karaca, 1974, s.75

güçlendirmeli aynı zamanda güçlü bir milli ordu ile korumalıdır.³⁵⁸ İçişlerinde ve dışişlerinde bağımsızlığın referans noktası ise kendi kaderini kendi tayin etme hakkıdır. Yeryüzündeki tüm milletler kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir ve milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkına saygı duymayan ideolojiler milletleri sömürenlerin yani emperyalistlerin ideolojileridir.³⁵⁹

İçişlerinde ve dışişlerinde bağımsız olan milli devletlerin ise yönetim şekilleri milli demokrasidir. Milli demokrasiler, milli egemenliğin hakim olduğu yani milletlerin doğrudan yönetime katıldığı rejimlerdir.³⁶⁰ Doğrudan milleti referans almayan yönetimlerde ise her ne kadar rejim demokrasi olarak adlandırılrsa da milletler sömürülmektedir ve demokrasi olarak görülen belli aralıklarda yapılan seçimler ise halkı kandıran birer oyundan ibarettir.³⁶¹

Örneğin, liberal devletlerde millet değil doğrudan birey referans alındığından ve burjuva sınıfının çıkarları düşünüldüğünden devlet politikaları da yine bu sınıfın çıkarları bağlamında şekillenecektir. Dolayısıyla, bu tip yönetimler demokrasiden çok bir burjuva sınıfı diktatörlüğüdür.³⁶² Öte yandan komünist devletlerde millet değil işçi sınıfı referans alınır ve işçi sınıfı ise Komünist Parti politbürosu tarafından yönetilir, bürokrasinin çıkarları düşünülür. Bu bağlamda bu rejim, demokrasiden çok Komünist Parti diktatörlüğüdür.³⁶³ Sonuç olarak Milliyetçi Toplumculuk açısından gerçek demokrasi anlayışı milli demokrasidir ve milleti referans almayan diğer demokrasi anlayışlarının demokrasi ile alakası yoktur.

Milliyetçi Toplumcu düşünceye göre devlet, bireylerin toplum olarak barış ve dayanışma içerisinde yaşama ihtiyaçlarından doğan ve bu ihtiyacı yönetecek ve yönlendirecek bir kurumsal sistem olarak tanımlamaktadır.³⁶⁴ Milliyetçi Toplumcu düşünürler devleti CKMP parti programında yer alan bu ihtiyaçları yönetecek ve

³⁵⁸ Ali Bayındır, “Milli Demokrasi”, *Milli Hareket Mecmuası*, sy.39, İstanbul, 1969, s.14.

³⁵⁹ Alparslan Türkeş, *Yeni Ufuklara Doğru*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974, s.6.

³⁶⁰ Engin Akbulut, “Milli Demokrasi Üzerine” *Genç Arkadaş Mecmuası*, sy.18, İstanbul, 1975, s.9.

³⁶¹ Akbulut, “Milli Demokrasi Üzerine”, 1975, s.9.

³⁶² Mehmet Gül, “Ne Kapitalizm Ne Komünizm Üçüncü Yol Savaşımız”, *Genç Arkadaş Mecmuası*, sy.18, İstanbul, 1975, s.4.

³⁶³ Gül, “Ne Kapitalizm Ne Komünizm Üçüncü Yol Savaşımız”, 1975, s.4.

³⁶⁴ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1965, s.3.

yönlendirecek, aynı zamanda başkasından emir almadan emir verebilecek bir otorite olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda yasama ve yürütme organlarının devletin bu misyonunu gerçekleştirecek şekilde düzenlenmelidir.³⁶⁵ Devletin yürütme organı, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı olarak ikiye ayrılmış bir şekilde çalışmamalı, devlet başkanlık sistemi ile yönetilmelidir. Böylece cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık arasında fikir ayrılıkları olmadan devletin kararları hızlı bir şekilde alınacaktır. Bu bağlamda Türk milleti için en uygun yönetim şekli başkanlık sistemidir.³⁶⁶

Devletin yasama organının yapısı ise *unicameralizm* yani *tek meclisli sistem* olmalıdır. Böylelikle yasama ve yürütme organları devletin yönetiminde hızlı karar alabilme mekanizmasını geliştirebilecek hiçbir şekilde ihtilaf çıkmayacaktır.³⁶⁷ Nitekim belirtilebilir ki Milliyetçi Toplumcu düşüncenin devlet tasavvurunda kuvvetler ayrılığı prensibinden ziyade kuvvetler birliği prensibi benimsenmektedir. Sistem, devletin yönetiminin doğrudan Türk milleti tarafından Türk milleti içerisinde seçildiği için Türk milletini temsil edeceğini ve yasamanın da yürütmenin de Türk milletinin kendisi tarafından denetleneceğini ön görür.³⁶⁸

Milliyetçi Toplumcu düşüncenin tasavvurundaki anlayışa göre devlet, Alparslan Türkeş'in Dokuz Işık Doktrininde de ele aldığı Toplumculuk prensibi etrafında şekillenen bir aktif refah devletidir.³⁶⁹ Bu refah devleti toplumda sosyal adaleti sağlamakla mükellef olduğu için fırsat eşitliği yaratmak ve toplumun geri kalmış kesimlerini kaldırmak adına kararlar alır ve bu bağlamda bir politika izler.³⁷⁰ Toplumcu politikasının yanında Milliyetçi Toplumcu düşüncede devlet aynı zamanda özel teşebbüsü de destekler ancak sermayedarlar ve işçiler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde aracı rol oynar.³⁷¹ Devlete bu misyonları yüklemesiyle Milliyetçi

³⁶⁵ Bu paragrafta yer alan “*emir almadan emir verme*” yorumuyla kastedilen devletin herhangi bir başka devletin emri ve tahakkümü altında olmayışı ve içişlerinde de, dışişlerinde de bağımsız olmasıdır. Karaca, 1974, s.68.-69.

³⁶⁶ Orhan Türkdoğan, *Türkiye'nin Kalkınma Yolları Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları*, Baylan Matbaası, 5. Baskı, Ankara, 1973, s.77.

³⁶⁷ Türkdoğan, 1973, s.79

³⁶⁸ Karaca, 1974, s.69.

³⁶⁹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1965, s.12-13.

³⁷⁰ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1965, s.13.

³⁷¹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1965, s.14.

Toplumculuk, liberal kapitalist sistem ve komünist sosyalist sistem arasında bir üçüncü yol olma özelliği ile ön plana çıkar.³⁷²

Sonuç olarak Milliyetçi Toplumcu düşüncenin tasavvur ettiği düzende devlet, toplumsal alanda Türk milletinin refahı için sosyal adaleti tesis edecek ve toplumun barış içerisinde yaşamasını sağlayacak bir kurumdur. Bu kurum, kendi kaderini tayin etmiş bir millet tarafından oluşturulmuştur ve referans noktası doğrudan doğruya millettir.

2.3. Milliyetçi Toplumcu Düşünce Açısından Ekonomi

Milliyetçi Toplumcu ideolojinin ekonomik düşüncelerinin temellerinde Ziya Gökalp'in fikirleri önemli yer tutmaktadır. Alparslan Türkeş başta olmak üzere Milliyetçi Toplumculuk üzerine çalışanların fikirlerinde Ziya Gökalp etkisi görmemek neredeyse imkansızdır. Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde imparatorluğun içerisine düştüğü ekonomik darboğazın devlete ve millete olan etkilerini gözlemleyerek bu ekonomik dar boğazdan çıkış ve Türk milletinin kalkınma yollarını aramıştır.³⁷³ Durkheim'ın sosyolojisi ve Fransız solidarizminden, aynı zamanda Alman iktisatçı Friedrich List'in teorisinden etkilenen Gökalp, solidarist korporatizm ile Türkçülüğün iktisadi bakış açısının gelişmesinde temel taşlardan birisini oluşturmuştur.³⁷⁴

Gökalp'e göre toplumu birbirinden ayıran modernleşmenin inşa ettiği sınıflar Türk milletinin dayanışma içerisinde çalışmasını ve yaşamasını engellemektedir. Öte yandan Türk milleti sadece işçi sınıfından değil birçok meslek grubundan oluşmaktadır. Bu bağlamda Türk milletini sadece işçi sınıfı olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.³⁷⁵ Milliyetçi Toplumcu düşünce açısından da tıpkı bu şekildedir. Karaca'ya göre iktisat biliminin ölçü değeri kalkınmadır, iktisadi kalkınmanın temelinde ise esas aldığı referans noktası bulunmaktadır.³⁷⁶ Örneğin, liberalizm ve liberal sistemin ekonomik ideolojisi kapitalizm, bireye atıf yapan ve bireyin mülkiyet

³⁷² Türkeş, "Üçüncü Yol" 1968, s.2.

³⁷³ Sağlam, "Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat", 2000, s.67-83.

³⁷⁴ Sağlam, "Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat", 2000, s.67-83.

³⁷⁵ Heyd, 1979, s.162.

³⁷⁶ Karaca, 1974, s.72.

hakkını esas alan bir ekonomik ideolojidir. Bu bağlamda kapitalizm bireylerin kalkınmasını esas alır. Bu durumda bireylerin pragmatik bir şekilde ilerleyerek birbirlerini sömürmesine sebebiyet verir ve sınıf çatışmasını oluşturur.³⁷⁷ Bunun yanı sıra işçi sınıfına atıf yapan komünizm ise işçi sınıfına atıf yapar ve üretim araçlarının mülkiyetinin işçi sınıfına ait olduğunu savunur. Toplumun her kesimi işçi sayıldığından emeğin değeri tam anlamıyla verilememektedir. Komünist parti emeğin değerinden, kişilerin mesleklerine kadar her noktayı tayin etmektedir bu da emeğin özgürlüğünü engellemekte bireyin emeğinin hakkını tam anlamıyla almasını engellemektedir.³⁷⁸ Aynı zamanda bu sistem içerisinde ekonomik faaliyet merkezi devletin yani partinin ta kendisi olduğundan büyük bir bürokratik yük oluşmaktadır. Bu da parti yönetiminin doğrudan toplumu sömürmesine sebebiyet vermektedir.³⁷⁹ Milliyetçi Toplumcu ekonomide ise referans noktası doğrudan millettir amaç hem Türk milletinin kalkınmasını sağlamak hem de Türk milletinin her bir ferdine emek hürriyetini ve değerini vermektedir.³⁸⁰

Ziya Gökalp, Türk milletinin tarihin neredeyse her safhasında meslek esasına dayalı bir şekilde örgütlendiğini ve bu örgütlerin dayanışması içerisinde hareket ederek ekonomik kalkınmasını sağladığını iddia etmiştir ³⁸¹ Selçuklu Devleti dönemindeki Ahilik Teşkilatı bunun en önemli örneklerinden birisidir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğundaki Lonca Teşkilatları da buna örnek olarak gösterilebilir.³⁸² Gökalp, Türk milletinin her bir ferdinin meslek grupları halinde teşkilatlanmasını ve bu teşkilatların dayanışması sayesinde iktisadi kalkınmanın gerçekleşeceğini düşünmektedir.³⁸³ Milliyetçi Toplumcu düzende ise devlet her meslek grubundan bireyin örgütlenmesine yardım etmeli, gerekirse organize etmeli ve bu örgütlenmeyi gözetmelidir. Bu örgütlenme modern çağın gereklerine, meslek ve tekniklerine göre gerçekleşmelidir. Devlet, örgütlenmeye ve dayanışmaya katılması için vatandaşı

³⁷⁷ Karaca, 1974, s.75-76.

³⁷⁸ Karaca, 1974, s.80-83.

³⁷⁹ Erol Maraşlı, *Milliyetçi Kooperatif Sistemi*, Genç Kalemler Yayınları, Ankara, 1977, s.75.

³⁸⁰ Maraşlı 1977, s.90.

³⁸¹ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.59.

³⁸² Gökalp, 2011, s.149-150.

³⁸³ Gökalp, 1976, s.3

teşvik etmelidir. ³⁸⁴ Örneğin, Milliyetçi Toplumcu ekonomide köylünün topraklandırılması önemli bir yer arz etmektedir. Çünkü, Türk milletinin önemli bir kısmı köylerde yaşamaktadır. Köylü sürekli ekip biçmeli ve toplumun üretimine katkıda bulunmalıdır. Devletse köylünün topraklandırılması amacıyla gerekli reformları gerçekleştirmeli, tohum ve gübre yardımı sağlamalıdır. Ekim yapılmayan araziler kamulaştırılmalı ve ekim yapılması için köylülere verilmelidir. ³⁸⁵

Ziya Gökalp, iktisat biliminin üç ana noktada yükseldiğini belirtmektedir; “emek-sermaye-tabiat”. Bu üç noktadan ikisi emek ve tabiat Türk milletinde bolca bulunsa da sermaye yok denilecek kadar azdır. Bu yüzden Türk milletinin sermayedarlara ihtiyacı olduğunu, sermayedarların devlet tarafından teşvik alması gerektiğini belirtmektedir. ³⁸⁶ Milliyetçi Toplumcu ekonomik düzende ise özel teşebbüs hakkı devlet tarafından vatandaşa sağlanan bir özgürlük olduğu gibi aynı zamanda devlet tarafından teşviki sağlanması gereken bir noktadır. Devlet, özel teşebbüsün gelişmesi ve yeni sermayedarların teşekkül etmesi adına reformlar yapmalı ve bu yönde politikalar izlemelidir. ³⁸⁷

Son olarak Gökalp’in solidarist korporatizmi benimseme sebebi, Friedrich List’in *Milli İktisat* teorisinden etkilenecek Türk milletinin kendine özgü bir ekonomik sistem bulması gerektiği düşüncesidir. ³⁸⁸ Milliyetçi Toplumcu düşünce ise kendi ekonomik sistemini diğer ekonomik sistemlerden ayırmaktadır. Milliyetçi Toplumculara göre komünizm ve kapitalizm vurguncu düzenin emperyalist güçleridir ve bu güçler milletleri her zaman sömürecektir. Türk milletini ise bu vurguncu düzenden uzak tutmanın yegane yolu Milliyetçi Toplumculuğun Üçüncü Yoludur. ³⁸⁹ Dolayısıyla, Milliyetçi Toplumcuların ekonomik sisteminin oluşmasında,

³⁸⁴ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, 1965, s.17.

³⁸⁵ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Programı, 1965, s.14.

³⁸⁶ Ziya Gökalp, *Makalalar IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (der. Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1980, s.113.

³⁸⁷ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, Ankara, 1965, s.15

³⁸⁸ Alman iktisatçı List, yaşadığı dönemde müstakil prenslikler halinde yaşayan Almanya’yı kalkındırmanın Alman kültür ve yaşam tarzına göre ekonomik politikalar yaratmaktan geçtiğini düşünmektedir. List’e göre Adam Smith’in kapitalizmi Anglo Sakson kültür için tasarlanmıştır. Her toplumda aynı sonucu vermeyebilir. Sağlam, “Ziya Gökalp’te Solidarizm ve Milli İktisat”, 2000, s.67-83.

³⁸⁹ Karaca, 1976, s.90.

dayanışmadan, meslek esasına göre örgütlenmeye, milli bir iktisat sisteminden özel teşebbüse karşı bakış açısına kadar Ziya Gökalp ve fikirleri etkili olmuştur.

SONUÇ

1648 Westfalya Barışı ile Avrupa’da temelleri atılan milliyetçi düşünce Sanayi İnkılabı ve Aydınlanma Çağının da etkisi ile birlikte yükselmiş 1789 Fransız İhtilalinden sonra tüm dünyaya yayılarak, dünya tarihini yeniden şekillendirmiştir. Aydınlanma Çağı boyunca milliyetçiliğin sadece ahlaki yönü tartışılmış, milliyetçilik ancak II. Dünya Savaşından sonra akademik camianın araştırma alanına girmiştir.

Milli kimliğinin inşası, İslam dininin milliyetçiliğe karşı bakış açısı, Osmanlı azınlıklarının milliyetçi motivasyonlu ayaklanmalarına karşı Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının geliştirilmesi vb. sebepler gerek Osmanlı İmparatorluğunda gerekse Çarlık Rusya tahakkümü altında yaşayan Türkler arasında Türk milliyetçiliğinin diğer milletlerin milliyetçiliklerine nazaran gecikmesine sebebiyet vermiştir. Ancak, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa olmaya başlayan ve Gaspıralıade İsmail Bey, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi ideologların fikirleri üzerinde yükselen Türk milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğunun son dönemini şekillendirmiş, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasından sonra gerçekleşen Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında öncü rol oynamıştır. Gerek Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında gerekse Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin inşa sürecinde Türk milliyetçiliğinin yükselişinde rolü olan ideologlardan Ziya Gökalp Türk milliyetçiliğini sosyal, kültürel, ekonomik, tarihi, coğrafi ve politik temellere dayandıran çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Gökalp’in milliyetçilik teorisi Durkheim sosyolojisi ve Fransız solidarizmine dayanmaktadır. Liberalizm-kapitalizm ve komünizm-sosyalizmin aşırı uçlarını törpüleyecek bir üçüncü yol olma amacıyla ortaya çıkan solidarizm dayanışmacılık anlamına gelmektedir. Durkheim’ın toplumu, mekanik ve organik dayanışma olarak iki ana başlık incelemesinden yola çıkan Gökalp, milliyetçiliğini Türk milletinin tarihinde ve karakterinde bulunan tesanüte yani dayanışmaya atıf yapan bir milliyetçilik anlayışı üzerine inşa etmiştir. Gökalp, Türk milletinin sınıf çatışmasından ziyade sınıfların dayanışması sayesinde kalkınabileceğini ve Türk milliyetçiliğinin ancak bu şekilde yükselbileceğini düşünmüştür. Gökalp, Türk tarihinin en önemli unsurlarından birisi olan Ahilik geleneği ve Lonca teşkilatları gibi meslek esaslı bir

örgütlenmeyi ve bu loncaların dayanışma içerisinde hareket ederek toplumun dinamiklerini düzenleyeceğini öngören bir kültür milliyetçiliği tahayyül etmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte Türk Milliyetçi Hareketinde Kemalist Milliyetçilik, Türkçülük Turancılık ve Muhafazakâr Milliyetçilik olmak üzere üç milliyetçi gelenek teşekkül etmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk on beş senesi boyunca Kemalist Milliyetçilik kendisini gösterirken 1940'lerden 27 Mayıs 1960 Darbesine kadar Muhafazakâr Milliyetçilik ve Türkçülük Turancılık gelenekleri etkili olmuştur. Ancak bu kadar örgütlü olmasına rağmen Türk milliyetçiliği, bir parti içerisinde hakim ideoloji konumunda olmamıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesinin ardından ihtilalin önde gelen isimlerinden ve 1944 Irkçılık Turancılık Davasında da ismi duyulan Alparslan Türkeş ve On Dörtler Cuntası, Milli Birlik Komitesi ile ters düşen fikirleri sonucunda görevden alınarak yurt dışı görevlendirmelerine atanmışlar yurda döndüklerinde ise siyasete atılmışlardır. Türk Milliyetçi Hareketini var olan bir parti de partileştirmek yahut yeni bir parti kurmak isteyen Türkeş, 1963 yılında CKMP'de siyasete atılmıştır. Parti içerisinde kısa sürede yükselen Türkeş, 1965 CKMP Büyük Kongresinde Genel Başkan seçilmiştir.

Türkeş, Genel Başkan olmasının hemen akabinde partinin politikalarını değiştirmiş, CKMP, Merkez Sağ pozisyonunda muhafazakâr liberal bir partiye birden bire Aşırı Sağ pozisyonunda milliyetçi bir parti olmuştur. 1965 yılından 1969 yılına kadar ki süreçte Türkeş, Türk Milliyetçi Hareketinin yegane lideri konumuna gelirken CKMP Türk milliyetçiliğinin siyasi partisi olmuş, 1969 CKMP Büyük Kongresinde Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır. Aynı zamanda 1965-69 yılları arasında Türkeş, Dokuz Işık doktrini üzerinde Milliyetçi-Toplumcu ideolojiyi Türk Milliyetçi Hareketinin yegane geleneği ve ideolojisi haline getirmiştir. Gençlik yıllarında Ziya Gökalp'in fikirlerinden etkilenen Türkeş, Gökalp'in solidarist korporatizmi ve milli iktisat teorilerinden etkilenerek Türk milletine liberalizm-kapitalizm ve komünizm-sosyalizm dışında bir Üçüncü Yol açmayı amaçlamış bunda tek milli ideoloji olduğunu savunduğu Milliyetçi Toplumculuk olduğunu düşünmüştür.

Özellikle, CKMP'den MHP'ye geçiş sürecinde öne çıkan Milliyetçi Toplumculuk yahut Türkeş'in Üçüncü Yolu birçok açıdan Anthony Giddens gibi

komünizm-sosyalizm ve liberalizm-kapitalizm'in sivri uçlarını törpülemek için üçüncü bir yol arayışına giren siyasal bilimcilerin teorileri ile benzerlik göstermektedir.

Milliyetçi Toplumculara göre var olan düzen, vurguncu ve sömürgeci bir düzendir. Bu düzen Türk milletinin karakterine ve tarihine ters olduğu gibi kalkınmasını engelleyen ve onu çağdaş dünyadan geri de bırakan bir düzendir. Bu düzenin hamileri ise toplumları kendi ekonomik çıkarları adına sömüren ve sınıf çatışmalarına sebebiyet veren liberalizm kapitalizm ve bu ideolojinin zulmünden doğan ancak yine de milletlere sömürü gerçekleştiren komünizm sosyalizmdir. Milliyetçi Toplumcular ise var olan bu düzeni yıkarak Türk milletine üçüncü bir yol açacaklardır. Milliyetçi Toplumcular açısından taşıdıkları bayrak, bireyleri ve burjuvaları ya da komünist partinin politbüro üyelerini koruyan gayri milli düzenlerin bayrağı değil aksine Türk tarihinden beri süregelen Türk milletinin bayrağıdır.

Milliyetçi Toplumcu düzende ekonomik, siyasi, toplumsal vb. alanlarda referans noktası her zaman Türk milletidir. Devletin temellerini oluşturan unsur Türk milleti olduğundan devletin rejimi de hükümetin yöneticileri de Türk milleti tarafından seçilir ki Milliyetçi Toplumcu literatür de bu milli demokrasi olarak adlandırılır. Yine bu yöneticiler Türk milleti adına Türk milletinin bekası göz edilerek kararlar almaktadır. Milliyetçi Toplumcu düşünceye göre milli demokrasi ancak milli devletlerde tesis edilecek bir siyasi düzenidir milli devlet ise hem içişlerinde hem de dışişlerinde bağımsız olan, hiçbir baskı altında olmadan kendi kararlarını verebilen devletlerdir. Nitekim Milliyetçi Toplumculuğa göre devlet, her türlü bağımsızlığını sağlayan ve milletinin çıkarlarını gözeterek hareket eden bir kurumdur.

Öte yandan Milliyetçi Toplumcu düzende ekonomik sistem kapitalizm ve komünizmden farklı yine Gökalp'in solidarist korporatizminden ilham alan bir düşüncedir. Devlet gerek özel teşebbüsün gerçekleşmesi gerekse vatandaşların meslek esaslı örgütlenmesi ve üretmesi için vatandaşları teşvik eden, vatandaşlarına her türlü özgürlüğü sağlayan ve bu özgürlükleri denetleyen, sermayedar ve işçi arasındaki ilişkileri de gözetken bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkeş'in Üçüncü Yolu yani Milliyetçi Toplumculuk 1970'li yıllar boyunca hem Türk Sağ Siyasetine hem de Türk Milliyetçi Hareketine yön vermiş 1970'lerde

Süleyman Demirel başbakanlığında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine giden süreçteki sokak hareketlerinde etkin olmuş, günümüz milliyetçi siyasetini de inşa etmiştir.

KAYNAKÇA

- 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 32. Gün Belgesel Arşivi, İstanbul, 1994, b.1.
- Akçam, Taner “*Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*” İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1994.
- Akçura, Yusuf, “*Üç Tarz-ı Siyaset*” Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2018.
- Akçura, Yusuf, “*Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*” Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Akıncı, Abdulvahab, “Milliyetçilik Kuramları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, C.15, sy.1, Sivas,2014, s.131-149.
- Akkaş, Hasan Hüseyin *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.
- Akşin Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, 33. Baskı, İstanbul, 2023.
- Akşin Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınları, c:1, 2. Baskı, İstanbul, 1992.
- Armaoğlu, Fahir, “*19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*” Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk, Mustafa Kemal, “*Nutuk*”, Kaynak Yayınları, İstanbul,2015.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Milliyet Matbaası, Ankara,1930.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Dalkavuklar Gecesi-Z Vitamini*, Ötüken Yayınları, 15. Baskı, İstanbul,2017.
- Atsız, Hüseyin Nihal, “İslam Birliği Kuruntusu” *Ötüken Mecmuası*, sy.4, İstanbul,1964, ss.7-9.
- Atsız, Hüseyin Nihal, “Türkçülük”, *Orhun Mecmuası*, sy.10, İstanbul,1943, ss.1-4.
- Atsız, Hüseyin Nihal, “*Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri ve Çektiklerimiz*,” Ötüken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2023.

- Atsız, Hüseyin Nihal, “Nurculuk Denen Sayıklama”, *Ötüken Mecmuası*, sy:3, İstanbul,1964, ss.1-4.
- Atsız, Hüseyin Nihal, “Ülküler Taaruzidir”, *Orhun Mecmuası*, sy.14, İstanbul,1944, ss.23-25.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Yolların Sonu*, Ötüken Yayınları, 28. Baskı, İstanbul, 2017.
- Akbulut, Engin, “Milli Demokrasi Üzerine” *Genç Arkadaş Mecmuası*, sy.18, İstanbul, 1975, s.9.
- Akıncı, Abdulvahap “Milliyetçilik Kuramları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, C.15, sy.1, Sivas,2014, ss. 131-149.
- Aktürk, Şener, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik” *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, s:38, Ankara,2006, ss.25-53.
- Akpınar Yavuz, “TURAN Ali” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:41, İstanbul,2012, ss.408-410.
- Anderson, Benedict, “*Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*” Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,1995.
- Armstrong John A., “*Nations Before Nationalism*” The University of North Carolina Press, North Carolina, 1982.
- Aybars, Ergün, “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*” Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya’dan Türkistan Dağlarına Enver Paşa*” C:2, Remzi Kitabevi, Ankara, 1971.
- Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya Dağlarından Orta Asya’ya Enver Paşa (1914-1922)*” Remzi Kitabevi, C:3, İstanbul, 1972.
- Aydemir, Şevket Süreyya *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1911,,* Remzi Kitabevi, C:1, İstanbul, 2020,
- Bakır, Abdullah, *Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul,2005.

- Bayındır, Ali, “Milli Demokrasi”, *Milli Hareket Mecmuası*, sy.39, İstanbul, 1969, ss.14.
- Baykara, Tuncer, “TOGAN Ahmed Zeki Velidi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:41, İstanbul,2012, ss.209-210.
- Berkes, Niyazi, “*Türkiye’de Çağdaşlaşma*” Yapı Kredi Yayınları, 29. Baskı, İstanbul,2019.
- Beydilli, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:43, İstanbul,2013, ss:430-433.
- Bilge, Suat, *Milletler Arası Politika*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s.246.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Ahmed Cevdet Paşa’nın Dine Bakışı”, *İstanbul Üniversitesi Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul ,1985, ss:10.
- Bora, Tanıl, “*Cereyanlar: Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*” İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020.
- Bora, Tanıl,*Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakârlık İslamcılık*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2021.
- Breuilly, John, “*Nationalism and The State*” Manchester University Press, Manchester, 1993.
- Burke, Peter, “*Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*” (çev: Mehmet Küçük), Doğu Batı Yayınları, 4. Basım, Ankara, 2014.
- Calhoun, Craig, “*Milliyetçilik*”, (çev: Bilgen Sütçüoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Cengiz, Oğuzhan, “*Alparslan Türkeş*” Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Parti Programı, Arı Matbaası, Ankara, 1965, s.13.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, “Zeki Velidi Togan’ın Fikri Gelişimi, Türk Birliği Fikri ve Türk Yurdundaki Yazılarına Göre Tarihçiliği” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c: 128, sy.252, İstanbul, 2021, ss. 53-70.
- Çaylak, Adem, *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,2010.

- Çelik, İsrail “Türk Milliyetçiliğinin Sosyo-Ekonomik Davası: Milliyetçi Toplumculuk”, *Genç Arkadaş Mecmuası*, sy.16, İstanbul, 1975.
- Çınar, Metin, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul,2013, s.23-24.
- Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul,1968.
- Doğan, D. Mehmed “Nurettin Topçu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (edt. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, C.6. 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 438-452.
- Demirkırat Belgeseli,32. Gün Arşivi, İstanbul, 1991, b3.
- Geertz, Clifford, “*The Interpretation of Cultures*”, Basic Books, New York, 1977.
- Gellner, Ernest, “*Uluslar ve Ulusculuk*”, (çev: Büşra Ersanlı Bahar, Günay Göksu Özdoğan,) İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Giddens, Anthony, *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Birey Yayınları, İstanbul, 2004.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III 1939-1945 Milli Şef Dönemi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2024.
- Gökalp, Ziya, “*Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Gökalp, Ziya, “*Türkçülüğün Esasları*” Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019.
- Gökalp, Ziya *Makalalar IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (der. Şevket Beysanoğlu), Ankara,1980,s.113.
- Gül, Mehmet “Ne Kapitalizm Ne Komünizm Üçüncü Yol Savaşımız”, *Genç Arkadaş Mecmuası*, sy.18, İstanbul, 1975, s.4.
- Hart, Basil Liddel, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2018.

- Hechter, Michael, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*, Henley: Routledge and Kegan Paul, London, 1975.
- Heyd, Uriel, “*Türk Ulusculuğunun Temelleri*” (çev: Kadir Günay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- Heywood, Andrew, “*Siyasal İdeolojiler*” Adres Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2013
- Hobsbawm, Eric, “*1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*” (çev: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Hobsbawm, Eric, Terence, Ranger, “*Geleneğin İcadı*” (çev: Mehmet Murat Şahin) Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Hobsbawm, Eric , *Sermaye Çağı: 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- İnan, Afet “*Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*”, İş Bankası Kültür Yayınları, 30. Baskı, İstanbul, 2023.
- İnan Afet, “*Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*” Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2018.
- İnalcık, Halil, “*Devlet-i Aliyye I Klasik Dönem (1302-1606)*” İş Bankası Kültür Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2009.
- Kara, İsmail, "TOPÇU, Nurettin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, 2012, ss.248-253.
- Karaca, Kurt, “*Milliyetçi Türkiye: Milliyetçi Toplumcu Düzen*” Çınar Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 1972.
- Kılıç, Murat, *Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat: Türk Milliyetçiler Derneği* (1951-1953), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “*İdeolocya Örgüsü*”, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1968.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Muhasebe”, *Büyük Doğu Mecmuası*, C.13, sy, 24, İstanbul, 1964, s.10.
- Kırımlı, Hakan , “GASPIRALI, İsmail Bey” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:13, İstanbul, 1996, s.392-394.

- Kodaman, Bayram “*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*” Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Kodaman Bayram, Saydam Abdullah, “*Tanzimat Devri Eğitim Sistemi*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Kodaman Bayram, “*Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*” Alter Yayınları, Ankara 2015.
- Kur’an-ı Kerim, Hucurat Suresi, 49/13.
- Kur’an-ı Kerim, Maide Suresi, 4/48.
- Maraşlı, Erol, *Milliyetçi Kooperatif Sistemi*, Genç Kalemler Yayınları, Ankara, 1977.
- Maraşlı, Erol, *Türkiye’de Askeri Darbe Teşebbüsleri*” Bilge-Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mardin, Şerif, “*Türk Modernleşmesi*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mardin, Şerif, “*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*”, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2008.
- Fırat, Muhammed Sabır, “Veda Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları” Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale, 2019, s:106.
- Müderrişoğlu, Alptekin “*Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*”, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974.
- Nairn, Tom, *The Break Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, Verso, London, 1981.
- Safa Peyami, “Devrimbaza Dair Vecizeler”, *Büyük Doğu Dergisi*, c:10, sy.8, İstanbul, 1959, s.8-9.
- Sağlam, Serdar, “Ziya Gökalp’te “Solidarizm” ve Milli İktisat”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, Ankara, 2004, s.67-84.
- Said, Edward, *Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları* Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sançar, Nejdî, “Türk Irkçılığı”, *Altın Işık Mecmuası*, sy:5, İstanbul, 1944, ss.4.

- Sanlı, Ferit Salim “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)” *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2017.
- Sassoon, Donald, *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, I.B. Tauris London, 1996.
- Smith, Anthony D., “*Ulusların Etnik Kökeni*”, Dost Yayınları, İstanbul, 2002.
- Smith, Anthony D., “*Milliyetçilik Kuram, İdeoloji, Tarih*”, (çev: Hüsrev Yolsal), Atıf Yayınları, Ankara, 2013.
- Smith, Anthony D., “*Milli Kimlik*, (çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Oran, Baskın “*Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*” Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1990.
- Ortaylı İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, Ankara, 2018.
- Ortaylı İlber, “*Kırım Tatarlarının Milli Hareketlerinin Gelişimi ve Gaspıralı İsmail Bey*” Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Ortaylı, İlber, “*Osmanlı Millet Sistemi*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:30, Ankara, 2020, s.66-70.
- Okay, M. Orhan, “GÖKALP Ziya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:14, İstanbul, 1996, s.124-128.
- Özcan Ahmet, “Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: “İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe!””, 2011,
- Özcan, Azmi, “Osmanlıcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c:33, İstanbul, 2007, s. 485-487.
- Özcan, Ömer, *Türkçüler: Cumhuriyet Devrinde Bir İdealin Takipçileri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2020.
- Özdenören, Rasim, “Necip Fazıl”, *Modern Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, (edt. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, C.6., 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.136-157

- Özkırımlı, Umut, “*Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*” Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.
- Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989
- Roberts, John Morris, *Avrupa Tarihi*, çev. Aret Demirkaynak, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ruggie, John. G. "The Westphalian Model: A Lesson for 21st Century Statecraft?" *International Organization*, sy.57, C.1, 2003, ss.119-133.
- Shills, Edward ,”Primordial Personal, Sacred and Civil Ties” *British Journal of Sociology*, s:8 c:2, London,1957, s.130-145.
- Togan, Zeki Velidi, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, Yağmur Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1977.
- Turan, Şerafettin, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen, Olaylar, Düşünceler, Kitaplar* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2018.
- Türk, İbrahim Caner *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)* Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türkdoğan, Orhan, *Türkiye’nin Kalkınma Yolları Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları*, Baylan Matbaası, 5. Baskı, Ankara,
- Türkeş, Alparslan, *Dokuz Işık*, CKMP Eminönü İlçe Başkanlığı Matbaası, İstanbul, 1968.
- Türkeş, Alparslan, “Türkiye’nin Kalkınma Yolları”, *Milli Hareket Mecmuası*, sy.36, İstanbul, 1973, ss.9-13.
- Türkeş, Alparslan, “Türkiye’nin Meseleleri”, *Milli Hareket Mecmuası*, sy.34, İstanbul, 1969, ss.7-9.
- Türkeş, Alparslan, “Üçüncü Yol”, *Milli Hareket Mecmuası*, sy.26, İstanbul, 1968, ss.6.
- Türkeş Alparslan, *Yeni Ufuklara Doğru*, Kutluğ Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1974.

Uca Alaattin, “Dr. Hüseyinzade Ali Bey”, *Türk Yurdu Dergisi*, s:288, Ankara,2011, ss:50-58

Uzun, Turgay, “*Türk Milliyetçiliği ve MHP*” Ebabil Yayınları, Ankara,2005.

Ünal, Mehmet Ali, “*Osmanlı Müesseseleri Tarihi*” Fakülte Yayınları, 12. Baskı, Isparta, 2017.

Ünal, Mehmet Ali, “*Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*” Fakülte Yayınları, 4. Baskı, Isparta,2019.

Yüce, Nuri, “AKÇURA Yusuf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c:2, İstanbul,1989, s.228-229.

Zengin, Cengiz, *Alparslan Türkeş ve Dokuz Işık*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015.

<https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939/>
(23.06.2022).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-zeki-velidi-togan-1890-1970/>
(23.06.2022).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/amasyagenelgesi/>(29.06.2024).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/havza-genelgesi/>(29.06.2024).

EKLER

Ek 1. Erol Maraşlı Arşivi (1977) Ülkücü Kadro dergisi kapağında kapitalizmin sembolü dolar işaretini büken Türkiye

Ek 2. Erol Maraşlı Arşivi 1973 Liberal Kapitalizm karşıtı bir Milliyetçi Toplumcu Slogan

Ek 3. Erol Maraşlı Arşivi, 1972. Milliyetçi Toplumculuğun üçüncü yol olarak tanımlayan bir diğer slogan ve pankart

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : Mevlüt Can ERSERGİN

Eğitim Durumu:

Lisans :Süleyman Demirel Üniversitesi – Fen Edebiyat Fakültesi/Tarih

